

T.C.

Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Tasavvuf Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

**TASAVVUFÎ TARÎKATLARDA SEYR-Ü SÜLÛK ÂDABI
VE TASAVVUFÎ BİR KAVRAM OLARAK NEFS**

Caner BİLGİN
18949024

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Murat ÖZAYDIN

Diyarbakır 2020

T.C.
Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
Tasavvuf Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

**TASAVVUFÎ TARÎKATLARDA SEYR-Ü SÛLÛK ÂDABI
VE TASAVVUFÎ BİR KAVRAM OLARAK NEFS**

Caner BİLGİN
18949024

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Murat ÖZAYDIN

Diyarbakır 2020

TAAHHÜTNAME

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Dicle Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum “Tasavvufî Tarîkatlarda Seyr-ü sülûk Âdabı ve Tasavvufî Bir Kavram Olarak Nesf ” adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve tez yazım kılavuzuna uygun olarak hazırladığımı taahhüt eder, tezimin kağıt ve elektronik kopyalarının Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde saklanmasına izin verdiğimi onaylarım. Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

....../....../.....

Caner BİLGİN

İmza

ÖNSÖZ

Tasavvuf kültürü İslâmın doğuşuyla beraber Müslümanların yaşamına, ahlakına ve kişiliğine yön veren bir müessese olmuştur. İslâmın ilk zamanlarında her ne kadar tasavvuf ismiyle anılmasa da zühd dönemi olarak adlandırılan bu dönemde Müslümanların yaşamında bilfiil etkili olmuştur. Hicri 2. Yüzyıla geldiğimizde tasavvuf ve sufi kelimelerinin yeni yeni kullanıldığını görürüz. Hicri 5. Yüzyıldan sonra ise Tasavvufî tarîkatlar ortaya çıkıp müesseseleştiğini görüyoruz. Tarîkatların da ortaya çıkmasıyla Tasavvufî yaşamın farklı renkleri de başgösterir.

Birçok Tasavvufî tarîkatın ortaya çıkmasıyla beraber tabii olarak Tasavvufî ritüeller de tarîkattan tarîkata farklılık göstermiştir. Tasavvufta amaç sülûk etmektir, sülûk edip hakikate ulaşmaktır, sülûk edip halktan kopup Hakk’a ulaşmaktır, ‘’odun yanınca kül insan yanınca kul olur’’ prensibi gereği benlikten vazgeçmektir.

Seyr- ü sülûk; bir mürşid-i kâmilin rehberliğinde sufinin, tasavvuf gönüllüsünün Hakk’a ulaşmaya değin katettiği yolda uyması gereken kurallar bütünüdür. Sufi bu yola girince benliğinden vazgeçmeli, kendini kayıtsız şartsız, sorgusuz sualsiz mürşidine teslim etmeli.

İşte bu minvalde biz de bu çalışmada başlıca Tarîkatlardan olan Nakşibendîlik, Kâdirîlik, Rifaîlik ve Mevlevîlik’te Seyr- ü sülûk adabını ele aldık. Her bir tarîkatın kendine özgü Seyr- ü sülûk âdabını, Mürşid-i kâmil’e itaati, sufinin dikkat etmesi gereken hususları ve mürşidin, Seyr- ü sülûkte olan sufinin yetişmesindeki izlediği metod ve yolları ele alındı.

Seyr- ü sülûkte sufinin yegâne başarmaya çalıştığı şey nefsini yenebilmektir. Kişi nefsini yenmediği sürece mânevî yükselişe ulaşamaz. Bundan mütevellid tezimizin ikinci bölümünü Nefs kavramına ayırdık. Hakk’a, en yüce olana, yegâne

sevgiliye ulaşmak için bir tarîkâta intisap edip, bir Mürşid-i kâmil'in huzuruna varıp tövbe istiğfar eden kişi sülûk'e başlamış demektir. Bundan sonra yapması gereken şey bu yoldan daha evvel geçen ve hakikate ulaşan şeyhinin göstereceği yolda ilerlemektir.

Seyr-ü sülûk'ün ilk mertebesi Nefs-i Emmâredir. Her nefsin kendine özel desise ve hileleri vardır. Sufinin yapması gereken nefsinin bu hile ve arzularını yenip bir sonraki merhaleye geçip ve nihâyetinde kulluğun saf haline ulaşmasıdır. Sufinin Nefs-i Emmâre ile başlayan sülûk serüveni Nefs-i Levvâme ile devam eder. Sufi her mertebede farklı bir zikirle nefsiyle savaşı. Tabi bunların tümü şeyhin yetki, gözetim ve kontrolü altında olur. Nefs-i Levvâmeden sonra sırasıyla Nefs-i Mülheme, Nefs-i Mutmainne, Nefs-i Râdiye, Nefs-i Merdiyye ve son olarak Nef-i Kâmile gelir. Son mertebeye beraber kâmil kul olma bahtiyarlığına ulaşır ve artık benliğinden eser kalmamış olur.

Tezin son kısmında ise Nefsin sufi üzerindeki psikolojik ve sosyolojik etkileri incelendi. Tasavvuf yoluna giren sufinin psikolojik durumu ve bu durumun topluma nasıl bir etkisinin olduğu incelendi.

Bu süreçte bana her türlü katkıyı sağlayan, beni bu konuda bir mürşid-i kâmil hassasiyetiyle denetleyen, takip eden ve yol gösteren sayın Dr. Öğr. Üyesi Murat ÖZAYDIN hocama şükranlarımı sunarım.

Caner BİLGİN

Diyarbakır 2020

ÖZET

Allah'ın rızasını kazanmak adına, yaratanın rızasına nail olma amacıyla ibâdetler ve yaşantı biçimiyle tarîkatlarca Seyr- ü sülûk yolu şeyhler ve müridlerce benimsenmiştir. Tasavvuf liderleri ve tarîkatlarınca Seyr- ü sülûk farklı doğrultularda olsa da temel gayede yaratanın, rabbin rızasına vakıf olmak gayesinde şeyh ve müridlerce uygulanmıştır. Nefs Kur'an-ı Kerim'de farklı anlamlarda yer almaktadır. Bu anlamlardan olumlu olanlar olduğu gibi olumsuz olanlar da olmuştur. Nefs insanı açlık ve gurura sürükleyen bir olgu olarak tarîkatlarca yorumlanmış ve bu durumu önleyici ve nefsi terbiye ve tezkiye gayesi taşıyan birçok eylem şeyhler tarafından müridlere ve topluma nasihat edilmiştir. Nefs kavramı çok geniş, kapsamlı anlamlara sahip olmakla beraber tasavvuf ilmi ve hareketince mertebeleri ve türleri olan ve tezkiyesi gereken bir unsur olarak kabul görmüştür. Çalışma bu kavramların tanımı, tasavvuf ilmince yorumları ve tarîkatlarca uygulanma şekilleri incelenmiştir. Çalışma iki kısımdan meydana gelmektedir. Birinci bölümde Seyr- ü sülûk incelenmiş ve irdelenmiştir. Ardınca gelen ikinci bölümde ise Seyr- ü sülûk çerçevesinde nefis hakkında bilgiler verilmiştir. Çalışma literatür taraması ve devamında gelen yorum ve çıkarımlar ile sonuçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler

Seyr- ü sülûk, Nefs, Tasavvuf, Tarîkat, Âdap

ABSTRACT

In accordance with the consent of Allah, in order to be obliged to the creator's consent, worship and the way of life were adopted by the sheikhs and followers by the sects. Although the leech is in different directions by Sufism leaders and sects, it was applied by sheikhs and followers in order to be the foundation of the Lord's consent in the main purpose. Nefs has different meanings in the Quran. These meanings were positive ones as well as negative ones. The nafs have been interpreted by the sects as a phenomenon that leads people to hunger and pride, and many actions that prevent this situation and aim for self-discipline and denial have been given to the disciples and the society by the sheikhs. Although the concept of nafs has far-reaching meanings, it is accepted as an element of Sufi science and movement that has levels and types and needs to be examined. The study was examined by the definition of these concepts, their interpretation by Sufi science and their application by the sects. The study consists of two parts. In the first section, the leech is examined and examined, and in the second section, information about the nafs is given within the framework of the course. The study resulted in literature review and subsequent comments and inferences.

Keywords: Seyr- ü sülûk, Nephis, Sufism, Sect, Adap

İÇİNDEKİLER

Sayfa No

ÖNSÖZ.....	I
ÖZET.....	III
ABSTRACT	IV
İÇİNDEKİLER.....	V
KISALTMALAR.....	VII
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

SEYR- Ü SÜLÛK'ÜN TANIMI

1.1. SEYR TÜRLERİ VE MERTEBELERİ.....	5
1.1.1. Seyr ilallâh.....	5
1.1.2. Seyr fillâh	6
1.1.3. Seyr ma'allâh.....	7
1.1.4. Seyr 'anillâh	7
1.2. SEYR-Ü SÜLÛK YOLLARI VE ESASLARI	8
1.2.1.Tarîk-i ahyâr	9
1.2.2.Tarîk-i Ebrâr	9
1.2.3.Tarîk-i şüttâr	9
1.2.4. Seyr- ü sülûk Esasları	10
1.3. Seyr-ü Sülûk Âdâbı.....	11
1.4. BAŞLICA TARİKATLARDA SEYR-Ü SÜLÛK.....	12
1.4.1. Nakşibendîlik'te Seyr-ü sülûk	12
1.4.2. Rifâîlik'te Seyr-ü sülûk	16
1.4.3. Kâdirîlik'te Seyr-ü sülûk	19
1.4.4. Mevlevîlik'te Seyr- ü sülûk.....	20

İKİNCİ BÖLÜM
SEYR- Ü SÜLÛK'TE NEFS

2.1. KAVRAMSAL OLARAK NEFS	24
2.1.1. Nefs'in; Ruh, Can Anlamı.....	25
2.1.2. Nefsin; Bir Şeyin Kendisi, Şahsı, Kişi Anlamı	27
2.1.3. Nefsin; Heva ve Heves, Kötü Duyguların Kaynağı Anlamı	28
2.1.4. Nefsin Kan Anlamı.....	28
2.1.5. Nefsin; Nazar, Kötü Göz Anlamı	29
2.1.6. Nefsin Diğer Manaları.....	29
2.2. KURÂN-I KERİMDE NEFS KAVRAMI	30
2.3. HADİS-İ ŞERİFERDE NEFS KAVRAMI	35
2.4. TASAVVUF KÜLTÜRÜNDE NEFS KAVRAMI	37
2.5. NEFSİN MERTEBELERİ	39
2.5.1. Nefs-î Emmâre	40
2.5.2. Nefs-î Levvâme	44
2.5.3. Nefs-î Mülheme.....	47
2.5.4. Nefs-î Mutmainne	49
2.5.5. Nefs-î Râdiye.....	52
2.5.6. Nefs-î Merdiyye	54
2.5.7. Nefs-î Kâmile	55
2.6. NEFSİN TEZKİYESİ (NEFSİN TERBİYESİ)	56
2.6.1 Allah'ın Arındırması (Tezkiyesi)	59
2.6.2. Peygamberin Arındırması (Tezkiyesi)	60
2.6.3. Kişinin Kendisinin Nefsini Arındırması (Tezkiyesi)	61
2.6.4. Tasavvuf Psikolojisine Göre Arınma	62
2.6.5. Mürîd'in İzlediği Yöntemler	63
2.6.6. Şeyhin, Müridin Eğitiminde İzlediği Yöntemler.....	65
2.6.7. Müridin, Nefs Eğitimi Yolunda Dikkat Etmesi Gereken Hususlar..	66
2.7. NEFSİN PSİKOLOJİK VE SOSYOLOJİK ETKİLERİ	67
SONUÇ	72
KAYNAKÇA	75

KISALTMALAR

bkz.	Bakınız
ter.	Tercüme
çev.	Çeviren
DİA	Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi
ed.	Editör
haz.	Hazırlayan
nr.	Numara
s.	Sayfa
c.	Cilt
yay.	Yayın
ktp.:	Kütüphane

GİRİŞ

Seyr- ü sülûk tasavvuf çerçevesinde nefsin terbiye edilmesi ile Sâlikin kendi benliğinden Hakka doğru yapmış olduğu yolculuktur. Seyr'in sözlük anlamı gezmek sülûkün ise gitmek yürümektir. Tasavvuf çerçevesince manaen incelendiğinde SÂLİK kişinin cahiliğinden ilme kavuşması, amellerdeki çirkin ve kötü davranıştan güzel huy ve davranışa yönelmesi bir nevi kişinin kendi içinde Rahman'a yaptığı manevi yolculuktur. Süluk kelimesi tasavvuf çerçevesinde incelendiğinde Hak yolu için tasavvuf a girmiş ve bu yolda gerekli şartları benimseyerek alacağı ahlaki eğitim olduğu anlaşılmaktadır. Bu yolun başlangıcı tövbe, sonucu ise Hakkın rıza ve sevgisine nail olmaktır. Seyr- ü sülûk, Rabbine ulaşmak için kişinin manevi derece ve mertebelerde kat ettiği yolculuğun tümüdür. Seyrin evveli manevi yolu gözetmek, nihâyeti ise o yola girmektir. Neticesi ise vuslattır.

Tasavvuf anlayışı, özünü Kur'an ve sünnet ışığından almaktadır. Bu ışığı kendi başına kullanması tam manası ile gerçekleşmediğinden bu eğitimlerin verildiği tarîkat denilen tasavvuf müesseseleri kurulmuştur. Bu tarîkatlar etrafında buluşan mümin kişilerin amaçları Hakka yolculuk olduğundan dolayı kişiler arasında şeyh-mürid ile mürid-mürid muhataplığı bulunmaktadır. Bu kişiler arasında saygı, edep ve ahlakın bütün vasıfları mevcuttur.

Tarîkata yeni başlayabilmek şeyhe tam bağlılık ve hür irade işidir. Hatta bazı zamanlarda intisab gayesiyle bir dergâha başvuru yapan kişilere: "Evlad senin nasibin bizim ocağımızda değildir, sen nasibini filan efendide ara." Şeklinde cevap ile karşılaşabilirler.

Tasavvufta şeyh ve mürit birbiri ile uyumlu olmalıdır. Bunun için hem şeyh hem de mürid iştişareyi kullanır. Uyumlu olan mürit, şeyhi tarafında bazı sınavlara tabi tutulur. Bu sınavlar müridin derece ve sabrını ölçmek içindir. Müridin yaşamı ve

hareketleri her daim şeyhin himayesi ve gözetimindedir. Kendi iradesiyle bu yola başlayan mürîd, her zaman mürşidinin gözetiminde “Seyr- ü sülûk” eğitiminde ilerler.

Dergâhlarda verilen mânevî ve ilmi eğitimlerde talebelerin sayısı ve dergâhın sosyal ve fizîki olarak içinde bulunduğu mevcut durum göz önünde bulundurulur. Seyr- ü sülûk esnasında Sâlik kişiden riyâzat alarak gönlü ve fikri naif, güzel ahlak ve ilmi bilgiye sahip kişiler, arzu ve isteklerinin bedeni zorluklarını göz önünde bulundurmalıdır. Dolayısıyla yapılacak olan tarîkat eğitiminde Sâlik kişilerin kalplerinden atacakları ilk adım “hubb-i dünyâ” (dünya malı sevgisi) ve dünyevi gayelerden kurtuluştur.

Dünya dengesi sağlanamazsa, insanın Rabbi ile olan ilişkilerinin zedelenmesi, hem de diğer insanlarla olan ikili ilişkilerinde zedelenme söz konusudur. Bu sebepten dolayı bilinen dinler ve mistik sistemler, kişilerin dünyaya karşı tutumu ve dünyevi görüşüne önem vermektedir. İçinde bulunduğumuz dünyayı gâye haline getirmeden yalnızca kulluk yolunda yararlanabilmek ve dünyayı amaç bilmemek, kutlu bir niyettir. Çünkü eğer insan dünya sevgisini gönlünde yer ederse asıl orada bulunması gereken Allah sevgisine ve insan ilgisine gerekli yer kalmayacaktır.

Dünya üzerinde bulunan malların helâl olanı, haram olanı ve mekrûh olanları bulunmaktadır. Tasavvuf ehli olarak kabul edilen bu kişiler, haram ve mekruhlardan kaçındığı gibi, aynı zamanda helâl olan amellerde dahi nefis kısıtlaması ile kendini frenlemeye çalışmalı ve bu niyetle yaşamalıdır. Aslında zühd olarak nitelendirilen şey de tam anlamıyla budur. Helâl ve serbest olan eşya ile kifâf-ı nefis etmektir. Geçici olan Dünya malının temelleri dışarısında kalanları ile yeni temel ihtiyaçları karşılayan dünyevi malları azami olarak kullanarak fazlasıyla ilgilenmemek; kalbi bu dünya meybinden ve sevgisinden korumak ve sahip çıkmak gerekmektedir.

Tasavvuf hareketinin temelinde tarîkatlaşma ve şeyh mürid ilişkileri yatmaktadır. Bu temelde tarîkat liderleri tarafından ilmi ve toplumsal yönelimler ortaya çıkmış ve geçmişi kayda değer olan tarîkatlarca İslam dininin temellerinde ibâdet esaslı şeyhler tarafından benzer ve farklı şekillerde yorumlanmış, böylelikle de tasavvuf ilmi gerekleri doğrultusunda tarîkatlarca geniş coğrafyalara ulaşmıştır.

Tasavvuf esaslarınca tarîkat şeyhleri ve devamlarında ise müridlerce bu gelenek ve İslami felsefî görüş sürdürülmüş kısmi anlamda ise günümüze kadar varlıklarını sürdürmüştür. Şeyhin kontrolleri ve gerekse direktiflerince Seyr- ü sülûk ile şereflenmiş mürid dünyevi kullanımlarını minimum seviyelere indirgemiş ve hak rızası doğrultusunda bu ibâdetlerle şereflenmiş olur.

Çalışma iki ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde seyri sülûk ve kavramsal olarak Nefs incelenmiş tanımlanmış ve detaylandırılmıştır. Çalışmanın ikinci bölümünde Nefs kavramı, nitelikleri ve mertebeleri incelenmiştir. Çalışma yapılan literatür araştırmaları doğrultusunda sonuç bölümünde kapsamlı olarak değerlendirilmiş ve çalışma sonuçlandırılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

SEYR- Ü SÜLÛK'ÜN TANIMI

Sûfîler sülûğü; şeyhe bağıllık gösteren kişinin, belirli metotlar ile yapacağı ruhsal bir yolculuğun¹sonucunda hal ve davranış olarak ruhun Allah'a yaklaşmasını² sağlayacak olan ahlâkî terbiye olarak tanımlarlar.³ Sülûk kavramı ile ilgili bilinen kelimeler; selk, silk ve teslîk olarak geçer. Selk; sokmak, geçirmek (iğne-iplik gibi) anlamlarına gelmektedir. Silk; yürümek, gitmek, izlemek, yol tutmak anlamlarını taşımaktadır. Teslîk ise; temizlemek, arıtmak, bir şeyi bir şeye sokmak gibi anlamlarda kullanılmıştır. Teslîk, başkasının üzerinde icra edilen bir eylem olduğundan irşad ile alakalı durmaktadır. Bu kelimeler arasında Seyr- ü sülûk ile ilgisi bulunan kavram ise, silk kavramıdır. Silk kavramının sözlük anlamı üzerinden tasavvufi olarak kast edilen sülûğün anlamına; teslîk ettirecek bir mürşidin rehberliğinde ruhî arınmanın gerçekleşmesi, bu manevi yolda yürümek, mürşidin manevi yolunu izlemek, onun yolunu yol bilmek anlamlarıyla varılabilir. Seyr; bir hükümden başka bir hükme, bir halden başka bir hale,⁴ mesela cehaletten ilme, kötü ve çirkin davranışlardan güzel ahlaka, kendi varlığından Hakk'ın varlığına, kısaca Allah'a ulaşmak üzere gerçekleştirilen eylem⁵ ve manevî yolculuktur.⁶ Bu sebeple de bir mürşid rehberliğinde gerçekleştirilen manevi yolculuğa Seyr- ü sülûk adı verilmiştir.

¹Ethem Cebecioğlu, **Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü**, Ağaç Yayınları, İstanbul 2009, s. 587.

²Abdurrezzak Kâşânî, **Letâifü'l- a'lâm-Tasavvuf Sözlüğü**, Ekrem Demirli (Çev.), İz Yayınları, İstanbul 2015, s. 304.

³Hasan Kâmil Yılmaz, **Ana hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar**, Ensar Yayınları, İstanbul 2011, s. 183.

⁴İsmail Hakkı Bursevî, **Usûl-i Aşere Şerhi-Tasavvufî Hayat**, Mustafa Kara (Çev.), Dergâh Yayınları, İstanbul 1996, s. 42.

⁵Yılmaz, **Ana hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar**, s. 183.

⁶Bursevî, **Usûl-i Aşere Şerhi-Tasavvufî Hayat**, s. 42.

1.1. SEYR TÜRLERİ VE MERTEBELERİ

Sûfîlerin, seyr-i nüzûlî ve seyr-i urûcî olarak adlandırdıkları iki çeşit seyr mevcuttur. Seyr-i urûcî; kulun Rabbinde ve hak yolunda hiç olmak amacıyla yaptığı yolculuktur. Parçaların bütüne yolculuğudur. Kısaca Sâlikin iç dünyasından Hakikaya yönelen seyirdir.⁷ Bu tanım seyr-i şuûrî diye de bilinmektedir.⁸ Asıl olarak hedeflenen bu olay, ruhun manevi yükselmesini anlatmak için tabir edilmiştir. Bu konuda İmam Rabbanî, seyr-i urûcî hakkında bu yolda ilerleyen SÂLİKIn, irşad kabiliyetinin bulunmadığını dile getirmiştir.⁹ Bahsedilen Seyr-i nüzûlî konusu ise; mevcudiyetin meydana gelmesi için Mutlak Vücûdun yolculuğudur. Mutlakın mukayyede, bütünün parçalara inmesidir,¹⁰ yani yolcunun Rabbinden kendine yönelmesi geri dönmesidir.¹¹ Bu yolculuk, kademe olarak iniş mertebelerini temsil eder. Bu konu üzerine İmam Rabbanî; "Seyr-i nüzûlî durumundaki Sâlik kişi, uyarma ve tamamlama özelliklerini bulundurur" demiştir.¹²

Seyr- ü sülûk anlam bakımından psikolojik bir olaydır. Müridin etrafında bulunduğu tarîkat kurallarını göz önünde bulundurarak yaptığı bütün dini rütieller sonucu ruhun dereceli bir şekilde arındığını bu sayede ilâhî gerçekleri görmesine engel olan hakikat perdelerini kaldırarak bütün hakikatı seyr etmesidir. Tamamiyle ruhî olay olarak meydana geldiği için, Seyr- ü sülûk ile beraber gelişen durumları söz ile dile getirmek mümkün değildir.¹³

Sûfîler arasındaki genel kabule göre esfar-ı erbaa olarak isimlendirilir. Dört bölüm olarak ele alınır.

1.1.1. Seyr ilallâh

⁷ Süleyman Uludağ, "Sülûk", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2000, C. 38, s. 127-128

⁸ Cebecioğlu, **Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü**, s. 564.

⁹ İmam Rabbanî, **Mektûbat-ı Rabbânî**, Talha Hakan Alp-Ömer Faruk Tokat-Ahmet Hamdi Yıldırım (Çev.), C. 1, Semerkand Yayınları, İstanbul 2011, s. 149.

¹⁰ Cebecioğlu, **Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü**, s. 564.

¹¹ Uludağ, "Sülûk", C.38, s. 127-128

¹² İmam Rabbanî, **Mektûbat-ı Rabbânî**, s. 149.

¹³ Osman Türer, **Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi**, Seha Neşriyat ve Ticaret Yayınları, İstanbul 1998, s. 133.

Sâlik'in, nefs kademelerinden geçerek gerçek benliğine yani ufk-ı mübine seyr eylemesi demektir.¹⁴ Varılan bu makam fenafillâh makamı olup kalbin makamlarından son noktadır.¹⁵ Bu seyr kesret perdesinin kaldırılmasıdır. Bu ilahi yolculuk nefse dair mertebelerin, mecazi aşkların sona ermesi ile kalbin son makamına ulaşmaktır. İmam-ı Rabbanî (ö.1031/1621) seyr ilallah'ı bir hareket olarak görmekte ve bu yolu alt derecelerden üst derecelere ulaşmak şeklinde tabir etmiştir. Bu mertebelerden de, daha yüce olan Rabbe gidilir. Sonra bütünüyle mümkünatın ilimleri toplanır ve her manada zevalden sonra vacip tealanın ilminde iş son bulur şeklinde açıklar.¹⁶ Seyr-ilallah mertebesi kişinin nefsinden gerçek benliğine yönelmesidir. Bahsedilen yolculukta vahdetin üstünde bulunan kesret perdesinin kalkmasıyla sona eren ilmi herekettir. Bu ilim, kişinin varlık olgusunu tamamen yok edilmesinden sonra meydana gelir. Bu haller sonucu meydana gelen hâle “fenafillah” denilmiştir.¹⁷

Kelabazi (ö.380/990) seyr ilallahı dünya malına ve eşyaya duyulan alakanın kalpten kademe kademe ilerleyerek yok etmek, müridin Hakk'a yönelmesi, nefsinin arzu ve isteklere kanmayıp, Allah'ın iradesine teslimiyet olarak açıklar.¹⁸ Nefsin arzuladığı çirkin iş ve günahlara aldanmayıp iyi işleri seçen kişilerde yüce Allah'ın esma-ül hüsnası tecelli etmeye başlar.¹⁹

1.1.2. Seyr fillâh

Seyr fillâh, Allah'ta seyir, kesretten vahdet hicâbını kaldırmak, yüce Allah'ın vasıfları ile vasıflanmak ve Allahın ahlâkıyla ahlâklanmak suretiyle vâhidiyet makamının sonu olan ufuk-i âlâya varıncaya kadar Hak'ta, Hak ile olan yolculuktur.²⁰ Buna sefer-i sâni (ikinci sefer) de denir. Allah'ın sıfatlarıyla muttasıf, isimleriyle mütehakkik olmak, ahlâkullâh ile ahlâklanma, bütün bedeni nefsin arzu ve isteklerden kurtarma, seyr fillâh'ı tanımlamıştır. Bu seferin sonucunda, Sâlik

¹⁴Mehmet Ali Ayni, **Tasavvuf Tarihi**, Büyüyenay Yayınları, İstanbul 2017, s. 232.

¹⁵Fahrüddin İraki, **Lemaat**, Saffet Yetkin (Çev.), Ankara Üniversitesi Basım Evi, Ankara 1963, s. 48.

¹⁶İmam Rabbanî, **Mektûbat-ı Rabbânî**, s. 327.

¹⁷Mahir İz, **Tasavvuf**, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2000, s. 142.

¹⁸Kelabazi, **Doğum Devrinde Tasavvuf Ta'arruf**, Süleyman Uludağ (Çev.), Dergâh Yayınları, İstanbul 1992, s. 298.

¹⁹Türer, **Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi**, s. 133.

²⁰Uludağ, **Tasavvuf İstilahları - Tasavvufi Hayat**, Dergâh Yayınları, İstanbul 1996, s. 170.

kimseye hakikat âleminin perdeleri kalkar, ilmi ledün ve bazı sırları keşfettiğine şahit olur.²¹

1.1.3. Seyr ma'allâh

Üçüncü seyr mertebesi olan seyr ma'allâh, Allah ile seyir halinde olmak demektir. Zâhir ve bâtın ikiliğinden ve kayıtlarından kurtularak aynü'l-cem ve ahadiyet makamına yükselmektir. İkilik hali bulundukça bu makam "kâbe kavseyn" adını alır, ikilik hali ortadan kalkınca "ednâ" ismini alır. Son velâyet makamının olduğu zikredilir.²² Seyr ma'allâh'a "sefer-i sâlis"(üçüncü sefer) veya "fark ba'de'l cem" (cem'den sonra fark) da denir.²³

1.1.4. Seyr 'anillâh

Bu mertebelerden dördüncü sırada yer alan ise Seyr anillâh mertebesidir; madde âleminden, yüce Allah'a doğru yapılan seyirdir, Hak'tan halka dönmek, insanlara doğru yolu göstermek için Hakk'tan halka geri gelmektir, vahdeti kesret şeklinde, kesreti vahdet suretinde görmektir. Erişilen makam sahv ba'de's-sekr, fark ba'de'l-cem, ,temkin ba'de't- telvîn isimleri ile de bilinir.²⁴ Seyr anillâh, birlik, teklikten çokluğa doğrudur. Bunda amaç, yüce Allah'tan halka gelerek edep ile doğru yolu göstermektir.²⁵ Tasavvufta bulunan sûfiler, bu yolculuğa "seyr anillâh billâh" ismini de vermişlerdir; en yüksek mertebedeki ilimden, alçakta bulunulmanın ilmi seviyesine inerek böylece devam etmektedir. Yüce Allah'ın varlığını yine Allah ile unutma seviyesine gelme, kaybettiğini bulma, ayrı düştüğüne kavuşmak ve manevi olarak cüda'dakine yakın olduğunu hissetme şeklinde tarif edilmektedir.²⁶

Bahsedilen bu mertebelerden ilk ikisi ile velîlik makamına; son ikisi ile da'vet ve irşad derecelerine erişilir.²⁷ Tasavvuf ehli kişiler yedi farklı mertebenin bulunduğunu bildirmişlerdir. Bu mertebelerden nefis-i Emmâreye sahip olanların

²¹ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 564.

²² Uludağ, *Tasavvuf İstilahları - Tasavvufi Hayat*, s. 170.

²³ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 565.

²⁴ Uludağ, *Tasavvuf İstilahları - Tasavvufi Hayat*, s. 170.

²⁵ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 564.

²⁶ İmam Rabbânî, *Mektûbat-ı Rabbânî*, s. 498.

²⁷ Uludağ, *Tasavvuf İstilahları - Tasavvufi Hayat*, s. 170.

Hakka varamayan, avare seyirlerine seyr ilallâh; Nefs-î Levvâme kapısında bulunanların gerçekleştirdiği seyirlerine seyr ilallâh; Nefs-î Mülheme kapısında bulunanların gerçekleştirdiği seyirlerine seyr alallâh; Nefs-î Mutmainne kapısında bulunanların gerçekleştirdiği seyirlerine seyr ma'allâh; nefsi-râziye kapısında bulunanların gerçekleştirdiği seyirlerine seyr allah; nefsi-marziyye kapısında bulunanların gerçekleştirdiği seyirlerine, seyr anillâh; Nefs-î Kâmile kapısında bulunanların gerçekleştirdiği seyirlerine seyr billâh adını vermişlerdir.²⁸ İmam Rabbânî Hz. bu manevi kapılardan dördüncüsüne “seyr fî'l- eşyâ” ismini vererek seyr ilallâh ve seyr fillâhın; yalnızca fenâ ve bekâdan oluştuğunu, üç ve dördüncü mertebenin peygamberlerde bulunan da'vet makamına varmak için gerektiğini dile getirir.²⁹

1.2. SEYR-Ü SÜLÛK YOLLARI VE ESASLARI

Seyr-ü sülûk esas manada müridin Hakikate kavuşmak için şeyhinin öncülüğünde ve kontrolünde gerçekleşen nefsin ruhani yolcuğudur.³⁰ Mürid bu yolculukta her kademeyi usulüne uygun bir şekilde tamamlama gayretindedir. Bu ruhani mertebelerden geçebilmek her mürid için aynı olmamıştır. Herkes içinde bulunduğu manevi derinlik, yetenek, niyet ve hizmetine göre çabalayarak yol alır.³¹ Bu yolculukta bilgi ve akıl yeterli değildir. ³² Müridin bütün davranışları ve halleri şeyhinden aldığı ilham üzerine güzelleşmiş ve olgunluğa erişmiş olmalıdır, İmam-ı Rabbanî Sirhindi'ye göre (ö.1034/1624) bütün mevzu; ilimde yalpyılan hareket sonucudur. İçinde bulunduğu düşük ilim seviyesinden daha yüksek ilmi seviyeye oradan da en yüksek ilmi seviyeye varabilmektir. Kişinin bu manevi yolculuğunda idrak ve sahip olduğu algı seviyesi yükselir.³³ Bahaeddin Nakşibend'e (ö.791/1389) seyr-ü sülûk'ün amacı nedir? diye sorulduğunda kendisi cevap olarak; “Bilimin neticesi, sorunların da keşfi olmasıdır.” şeklinde yorumlamıştır. Şeyh

²⁸ İbrahim Hakkı, **Marifetnâme**, Abdullah Aydın (Çev.), Mehdi-Seda Yayınları, İstanbul 1999, s. 623-680.

²⁹ İmam Rabbânî, **Mektûbat-ı Rabbânî**, s. 498.

³⁰ Himmet Konur, **Hasan Sezai ve Mektupları Işığında Tasavvuf Hayatı**, Tıbyan Yayınları, İzmir 2003, s. 31.

³¹ Osman Öztürk, **Tasavvufta İslami Hayat**, Rağbet Yayınları, İstanbul 2004, s. 42.

³² Mehmet Demirci, **Mehmet Akif ve Yahya Kemal'de Tasavvuf**, Akademi Kitabevi, İstanbul 1993, s. 62- 63.

³³ Necdet Tosun, **İmam-ı Rabbanî - Ahmet Sahrindi**, İnsan Yayınları, İstanbul 2005, s. 64.

Tanevi'ye (ö.1362/1943) göre ise Seyr- ü sülûk, Hakka tam teslimiyet ile ibâdet ve amellerini eksiksiz ve azaltmadan yerine getirmektir.³⁴ Azizüdin Nesefî'(ö.700/1300) Hazretlerine göre ise sülûk için belirli bir ruhsal olgunluk dönemi bulunmaktadır. Bu olgunluğa erişilmeden yapılacak olan sülûğün faydası olgunluğa erişilince yapılacak olandan daha azdır. Sülûğün bu olgunluk dönemi yirminci ve kırkinci yaşlar arasında bulunan verimlilik dönemidir.³⁵ İnsan bu dönemlerde nefsi istek ve arzularının değişmesi ile manevi frekansına daha kolay erişmektedir.

Necmüddîn Kübrâ hz. lerinden itibaren sûfiler, Seyr- ü sülûkün üç farklı yolunun olduğunu belirtir.

1.2.1.Tarîk-i ahyâr

Bu yol Allah'a ibâdet eden Allah rızası için salih amellerde bulunan kimselerin yoludur. Bu yolda yüreyen SÂLİKler dinin gereksinimi olan ibâdetleri aşk ve huşu içinde yerine getirerek hemhal olurlar.

1.2.2.Tarîk-i Ebrâr

Bu yol mücâhede ve nefsin terbiye ederek nefsine sahip çıkanların kullandıkları yegâne yoldur. Bu kişiler yaptıkları iyi ve güzel davranışlar sebebi ile gönül âlemlerini tamamen güzelleştiren, bu amaç uğruna çaba ve gayret gösterenlerdir.

1.2.3.Tarîk-i şüttâr

Bu yol ise Aşkın, kendinden geçmenin ve karşılıksız sevgi sahiplerinin yoludur. Bu yol kalbi Allah'a doğru yönelenlerin yoludur. Tarîk-i Şüttâr yolunu kullanarak sülûk edenler başlangıcında dahi bulundukları merteye, başka yollar ile

³⁴Abd el Bari en-Nedvi, **Tasavvuf ve Hayat**, Mustafa Ateş, Ahmet Said Matbaası (Çev.), İstanbul 1967, s. 204.

³⁵İbrahim Düzen, **Aziz Nesfiye Göre İnsan**, Şanlıurfa İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, Ankara 1991, s. 159.

sülûk edenlerin en sonunda ulaşacakları mertebelerden manevi olarak daha yüksektir.³⁶

1.2.4. Seyr- ü sülûk Esasları

Seyr- ü sülûk esasları sufiler tarafından on maddede açıklanır:³⁷

1. **Tevbe;** geçmişte yapılan kötü davranışlardan dolayı pişman olmak ve eski günahların tekrardan aklına gelmesi ile yaptıklarından dolayı kalbin dinginleşmesi, yüce Allah'ın yasakladığı davranışlardan Allah'ın emrettiği güzel davranışları izlemek, Allahu Teâlâ'nın emir buyurduğu temiz ve helal kıldığı eylemlerden vazgeçmeyerek, yüce Allah'a iltica ederek samimiyet ile Allah'tan ümidi kesmeden amele devam etmektir.³⁸
2. **Zühhd;** Gereksiz olan her şeyi terk etmek, nefsin istek ve arzularından uzaklaşıp; onu, kendisini gören Allah'a yöneltmek, ahiret hayatı ve nimetlerini düşünerek yeryüzündeki nefsanî duygu ve zevklerini her şeyi ile tamamen bırakarak, gönlünü yüce Allah'a tamamen teslim edip ona bağlamaktır.³⁹
3. **Tevekkül;** Allah'a dayanarak ve güvenerek, fani ve nefsanî zevklerden vazgeçerek, Allah'ın izinlerine ve yasaklarına uyarak, kaderine tam teslimiyet, beden ve ruhen Allah'a boyun eğerek ve böylece gönlünü Rabbinin teminatı ile sıkıntı ve kederden, ızdıraptan kurtuluşa kavuşturmadır.⁴⁰
4. **Kanaat;** Bedenin ihtiyaç duyduğu yaşamını sürdürmek için gerekli olan gereksinimler haricinde tutulan, dünyevi zevklerden, beşerî arzu ve taleplerden tamamen kurtulmadır.⁴¹
5. **Uzlet;** insanlardan savuşarak, inzivaya çekilmek, insan topluluklarından kaçınarak onlardan ayrı, bir başına yaşamaktır.⁴²

³⁶Necmüddîn Kübrâ, **Usûl-i Aşere-Tasavvufî Hayat**, Mustafa Kara (Çev.), Dergâh Yayınları, İstanbul 1996, s. 38-42.

³⁷Necmüddîn Kübrâ, **Usûl-i Aşere-Tasavvufî Hayat**, s. 38-68.

³⁸İbn Fûrek, **el-İbâne An Turukî'l-Kâsîdîn-Tasavvuf İstılahları**, Ahmet Yıldırım ve Abdulgaffar Aslan (Çev.), Türkiye Cumhuriyeti Yazma Eserler Kurumu, İstanbul 2014, s. 40.

³⁹İbn Fûrek, **el-İbâne An Turukî'l-Kâsîdîn-Tasavvuf İstılahları**, s. 42.

⁴⁰İbn Fûrek, **el-İbâne An Turukî'l-Kâsîdîn-Tasavvuf İstılahları**, s. 184.

⁴¹Cebecioğlu, **Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü**, s. 347.

6. **Zikr-i daîmî**; sürekli olarak kalbin zikir ile meşgul olamasıdır, bu sayede unutkanlığı ve oluşan gafleti uzaklaştırmaktır.⁴³
7. **Teveccüh**; Kalbi Hakk'tan gelen her şeye razı olarak, canlı cansız her varlıkta Hakk'ın sûretini aramaktır.⁴⁴
8. **Sabır**; Allah'ın takdirinin gerçekleştiği, belaların başladığı zamanda sabır göstererek acıları yavaş yavaş sindirerek, belaların Hakk'tan geldiğini bilip iç rahatlığı ile karşılamak, sızlanmayı bırakmak oluşan kaygı ve tasadan kurtulmaktır.⁴⁵
9. **Murâkabe**; Allah'ın varlığını içten hissederek yakınlığına kalbin inanmasıdır.⁴⁶ Allah'ın, insanların gönüllerini ve içinden geçirdiklerini bilerek kendi kendine sahiplik etmesidir.⁴⁷
10. **Rıza**; Hakk'tan gelen ızdıraba karşın kalbin, bu ızdırabı takdiri ilâhî sayıp sukut etmesi, bu ızdıraptan dolayı mutluluk hissetmesi, Allah'tan gelen buyruğa tabi olup, kabul etmesidir.⁴⁸

1.3. Seyr-ü Sülûk Âdâbı

Seyr- ü sülûk gayesi ile ilerleyen Sâlik, rehberinin tarif edeceği seyr yolunda yol katederken, bu yolda kendisinin kâmil olmadığını ve mürşidinin, bu yolun ârifi olduğunu hep göz önünde bulundurmalıdır. Bu yolda teslimiyet ile mürşidinin kendisine önceden bildirdiği kurallara uygun ve nizami şekilde riâyet etmelidir. Bu niyetle çıktığı seyr yolunda başına gelebilecek müsibeti ve sıkıntıyı bir imtihan olarak görmeli ve sülûkunun tamamlanması için gerekli olan yegâne temel şart olarak kabul görmelidir.

Büyük veli ve zatların kurallarını koyduğu ve kendisine sunduğu Seyr- ü sülûk kuralları çok iyi bir şekilde kavranmalı ve zamanını bu adabı tatbik etmede kullanma kararlılığını sergilemelidir. Bu temel usullerin, Seyr- ü sülûkunun mutlak

⁴²Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 672.

⁴³İbn Fûrek, *el-İbâne An Turuki'l-Kâsîdîn-Tasavvuf İstilahları*, s. 180

⁴⁴Kâşânî, *Letâîfü'l- a'lâm-Tasavvuf Sözlüğü*, s. 165.

⁴⁵İbn Fûrek, *el-İbâne An Turuki'l-Kâsîdîn-Tasavvuf İstilahları*, s. 60.

⁴⁶İbn Fûrek, *el-İbâne An Turuki'l-Kâsîdîn-Tasavvuf İstilahları*, s. 268.

⁴⁷Ebû Nasr Serrâc, *el-Luma-İslâm Tasavvufu*, Hasan Kâmil Yılmaz (Çev.), Erkam Yayınları, İstanbul 2012, s. 55.

⁴⁸Serrâc, *el-Luma- İslâm Tasavvufu*, s. 52.

yapısı olduğunu bilmeli ve seyr yolcuğu itibari ile kendisine görev saymalıdır. Sâlik kişi Seyr- ü sülûkunu meydana getirirken, ilk önce dikkat etmesi gereken konu takvadır. Nefsini olgunlaştırmaya yönelik terbiye etmeli ve bu konuya özen göstermelidir. Her zaman ve her koşulda nefis ile olan savaş unutulmamalıdır. Kalbin manevi olarak güçlenmesi için daima uyanık olunmalı ve herşeye hazırlıklı bulunmalıdır. Bu amaç için kalbi iyi olan ve Allah’a dost olanlar ile beraber zaman geçirilmelidir. Kötü kalpli ve günahkârlar ile zaman geçirmekten kaçınılmalıdır. Kişi edep ve hayâ konularında çok temkinli olup, elde bulunulan vaktini en iyi şekilde kullanmalıdır. Bunun yanı sıra içinden geçirdiği bütün kötü duygulardan kurtulmak için iç huzura özen göstermelidir. Yapmış olduğu bütün hayır işlerinde içten ve samimi olmaya gayret etmeli, kalbini kendi iradesine terk etmemelidir.⁴⁹İcap olduğunda sülûk uğruna göç edebilmelidir. Gayretini yüksek tutmalı, bütün gücü ile hayra yönelmeli, bütün işlerinde yalnızca Hakk’ın rızası gözetilmeli. Dünya’ya olan sevgiyi kalbinden tamamen çıkartmalı. Tarîkat yolunu seçerek kemâlâta kavuşacağını sanmalıdır, sülûk sırasında gördüğü manevi ilim ve sırları saklamalıdır, bütün varlığıyla kendini Allah’a adanmalı, kalbini Allah dışında herşeye kapatmalıdır. Yediklerinde helal ve haramı gözetmeli, yalnızca Allah’a sığınmalıdır. Allah’tan gelen emirlere itaat ederken sebep uydurmamalı, kemâlâta varıncaya dek sabır göstermeli sülûk’ten vazgeçmemelidir. Susmayı tercih edenlerden olmalı, sakın olup akılcıca davranmalı. Seyr- ü sülûk’ta adeta yarış içinde olmalıdır. Hakktan gelene her zaman itaat etmeli, yüce Allah ve her şey hakkında iyi ve güzel düşünmelidir. İşlemiş olduğu iyilikleri nefisine isnat etmemeli, sülûk yolundan alıkoyacak kimseleri kâle almamalı ve onlardan uzaklaşmalıdır. Hakikat dengesi ile uymak zorunda olduğu şeriat dengesine özen göstermelidir.

1.4. BAŞLICA TARİKATLARDA SEYR-Ü SÜLÛK

1.4.1. Nakşibendîlik’te Seyr-ü sülûk

İslam âleminde en yaygın tarikatlerden biri Nakşibendîliktir. Bu tarikat ismini, kurucusu olan Bahâeddin Nakşibend’den (791/1389) almaktadır. Tarihsel

⁴⁹ Fikri Akbulut, **Bir Osmanlı Yüzbaşısının Kâleminden Tasavvuf**, Ensar Yayıncılık, Konya 2006, s. 226.

olarak bakıldığında ilk olarak Hz. Ebubekir radiyallahuanh'tan başlatılan tarîkat Bâyezîd-i Bistâmî'ye (234/848) kadar olan sürede Bekriyye ya da Sıddikiyye ismiyle bilinmektedir.⁵⁰ Hz. Ebubekir radiyallahuanh'a (13/634) dayandırılan bu tarîkat VI. asra kadar şifâhî olarak aktarılmış, daha sonralarda ise yazıyla aktarılmaya başlanmıştır. Bâyezîd-i Bistâmî'den Yusuf el-Hemedânî'ye (535/1140) kadar Tayfûriyye, daha sonra Bahâeddin Nakşibend'in zamanına kadar da Hâcegan tarîkati adıyla bilinmiştir. Hâce Baheddin Nakşibend'den itibaren günümüze kadarki süreçte ise Nakşibendîyye tarîkati olarak adlandırılmıştır. Sonradan mezkûr tarîkat hakkında farklı isimler kullanılmışsa da bunlar tarîkatin geneline yansımamıştır, öyle ki tarîkat kollarının adlarıyla adlandırılma yoluna gidildiği için ortaya çıkmıştır.⁵¹

Tarîkatin ana hatlarının şekillenmesinde Hâcegan ekolünün etkisi büyüktür. Zira Hâcegan tarîkatinin kurulduğu yer VI./XII. yüzyılın Orta Asya coğrafyasıdır. Matürîdîlik ve Hanefîliğin yaygın konumda olduğu bu coğrafya, aynı zamanda medrese kültürünün de yerleşip ilmî doygunlukta dinî kurallara bağlı bir toplum tarafından temsil edilmekteydi. Hafî zikir ve silsilenin (Sünnî anlayışta sahabenin en üstünü olarak kabul edilen) Hz. Ebubekir (r.a)'a dayandırılması gibi olgular, neşet ettiği bu coğrafya ile doğrudan bağlantılıdır. Dolayısıyla takriben iki asır sonra aynı silsileye mensup olan Bahâeddin Nakşibend'e dayandırılan uygulamalar tarîkatin karakteristik özelliklerini ve ana hattını oluşturmuştur.⁵² Nakşibendîliğin kurucusu olarak anılan Bahâeddin Nakşibend'in tam ismi ve künyesi ise; Hâce Bahâeddin Muhammed b. Muhammed el-Buhârî-en Nakşibendî'dir. Doğum yılı hakkında bazı kaynaklarda hicri 717 tarihi olarak verilmiş olsa da⁵³ genel kabûl onun 718'de doğduğu yönündedir. Hem doğduğu hem de vefat ettiği yer Buhâra'nın bir köyü olan Kasr-ı Ârifân olup, çocukluk çağında bile kendisinden çeşitli harikulade olaylar nakledilmiştir.⁵⁴ Kaynaklarda gençlik döneminde baba mesleği olan nakışçılıkla

⁵⁰Tosun, "Sıddikiyye", C. 37, s. 98.

⁵¹Mairamkan İsa Baeva, "Bağımsızlık Öncesi ve Sonrası Orta Asya'da Nakşibendîlik: Hüseyniyye Kolu Örneğinde", **Oş Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlmi Dergisi**, Kırgızistan 2017, S. 22, s. 139.

⁵²Tosun, "Nakşibendiyye", C. 32, s. 342.

⁵³Abdulmecid b. Muhammed el- Hânî, **el-Hadâiku'l-verdiyye fî hakâiki ecillâi'n-Nakşibendîyye**, Matbaatü vizâretü't- Terbiyye, Erbil 2002, s. 180.

⁵⁴Şuayb Efendi b. İdris el-Bâkkînî, **Tabakâtü'l-Hâcegânî'n-Nakşibendîyye ve sâdâti'l-meşaihi'l-Hâlidîyyeti'l-mahmûdiyye**, Dâru'r-Risâle, Lübnan, s. 91.

uğraştığı için,⁵⁵ ya da hafî zikrin savunucusu olmasından ve gizliden yapılan zikrin kalpte bir nakış, iz bırakmasından dolayı Nakşibendî lakabıyla anıldığı aktarılmıştır.⁵⁶Nakşibendiyye tarîkatinin silsilesi hakkında farklı görüşler bulunsa da genel kanı şu şekilde devam ettiği yönündedir: Hz. Ebubekir -radiyallahuanh-, Hz. Selmân-ı Fârisî -radiyallahuanh- (36/656-?-), Kasım b. Muhammed b. Ebubekir (107/725-?-), Câfer-i Sâdık (148/765), Bâyezîd-i Bistâmî (234/848-?-), Ebu'l-Hasen Harakânî (425/1033), Ebu Ali Fârmedî (477/1084), Yusuf el-Hemedânî (535/1140), Abdulhâlik-i Gucdüvânî (575/1179 ya da 617/1220). Silsilede birbirleriyle zâhiren görüşmeyen zevat bulunsa da, onların manevî yollarla birbirinden izin aldıkları ya da aradaki kişilerin isimlerinin unutulduğu ve bu sebepten silsilede aslen kopukluk olmadığı şeklinde açıklanma yoluna gidilmiştir. Abdulhalık Gucdüvânî'den sonra tarîkatin, Arif Rivgerî (?), Mahmud Encîrfagnevî (715/1315-16), Ali Râmitenî (715/1315), Muhammed Bâbâ Semmâsi (736/1335-36 -?-) ve Emir Külâl (772/1370) ile devam ettiği nakledilmiştir.⁵⁷

Hanefî mezhebinde olduğu nakledilen Şâh-ı Nakşibend kendi tarîkatinin sünnet-i seniyye ve ashaba tabilikten ibaret olduğunu ifade etmiştir. Onun Arapça, Türkçe ve Farsça'ya vükûfiyetinin bulunduğu, ilme karşı son derece hassas bir yapıda olduğu ve âlimlere saygı duyduğu, bunun neticesinde birçok âlimin kendisine intisap ettiği, dinî kurallara riâyeti, takvayı, ruhsatlarla değil azimetlerle amel etmeyi tavsiye ettiği nakledilen hususlar arasındadır.⁵⁸Bahâeddin Nakşibend, Muhammed Pârsâ (822/1420), Alaeddin Attâr (802/1400) ve Ya'kûb-i Çerhî (851/1447) olmak üzere üç halife bırakmıştır.⁵⁹ Bunlardan Muhammed Pârsâ daha ziyade ilimle ve medrese ile meşgul olmuştur. Bir nevi tarîkatin devamını sağlayan halife ise Alaeddin Attâr'dır. Ya'kûb-i Çerhî'nin elçisi olduğu bilinen Ubeydullah Ahrâr (895/1490) ise Şâh-ı Nakşibend'den sonra tarîkatin en önemli isimleri arasında sayılmaktadır.

⁵⁵Tosun, "Nakşibendiyye", C. 32 s. 343.

⁵⁶El- Hânî, **el-Hadâiku'l-verdiyye**, s. 9.; Hamid Algar, "Bahâeddin Nakşibend", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C. 4, s. 459.

⁵⁷Tosun, "Nakşibendiyye", C. 32 s. 343.

⁵⁸Yılmaz, **Ana hatlarıyla Tasavvuf ve Tarîkatlar**, s. 262.; Tosun, "Nakşibendiyye", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C. 32, s. 343.

⁵⁹Ârif Nevşâhî, "Ya'kûb-i Çerhî", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C. 43, s. 281-282.; Tosun, "Nakşibendiyye", C. 32, s. 343.

Nakşibendîyye tarîkatında eğitimin temel ilkeleri onbir esastan oluşur. ‘‘Kelimât-ı Kutsiyye’’ adıyla anılan bu esaslar günlük hayatta ve zikir esnasında dikkat edilmesi gereken ilkelere dir. Abdülhâlik Gucdüvânî tarafından tanzim edilen bu ilkeler şunlardır:

- ❖ **Vukuf-i zaman:** İçinde bulunulan halin bilincinde olmak. Her an ve her halin muhasebesini yapmak.
- ❖ **Vukuf-i adedî:** Zikri belli sayıya riâyet ederek icra etmek. Zikirde sayının önemi olmasıyla beraber asıl önemli olan kemmiyet değil keyfiyettir. Zikirde kalp huzuru önemlidir.
- ❖ **Vukuf-i kalbî:** Zikir esnasında kalbe teveccüh edip zikrin manasının bilincinde olmaktır.
- ❖ **Hûş der-dem:** Alınan her nefesi bilinçli almak. Hiçbir nefesi gafletle almamak. Gafletle alınan nefes huzuru bozar, huzursuzluk doğurur.
- ❖ **Nazar ber-kadem:** Her daim önüne bakmak, bakışlarını ayak ucuna kitlemek. Böylece harama bakmaktan kendini sakınır.
- ❖ **Sefer der-vatan:** Sülûk yolunda Sâlik’in halktan kopup Hakk’a ulaşması için gerekli her türlü seferi göze almasıdır.
- ❖ **Halvet der-encümen:** Toplum içinde yalnız, halk içinde Hakkla beraber olmaktır.
- ❖ **Yâd-kerd:** Allah’ı zikretmek, dili her daim Allah’ın zikriyle meşgul etmektir. Zikrin kalp ile beraber olması da ayrıca önem arz etmektedir.
- ❖ **Bâz-geşt:** Zikir esnasında akla gelen iyi ya da kötü fikirleri defetmektir. ‘‘İlahî ente maksûdî ve rızâke matlûbî’’ demektir.
- ❖ **Nigâh-dâşt:** Kalbe gelen dünyevî arzu ve isteklerden kalbi ve zihni koruyup muhafaza etmektir.
- ❖ **Yâd-dâşt:** Allah’ı hatırdan çıkarmamak ve zikirde mübalağa ederek huzura kavuşmaktır.⁶⁰

Nakşibendilikte sohbet en önemli unsurlardan biridir. Tarîkata girmek isteyen Sâlik’e şeyh tarafından hergün icra edeceği zikirler telkin edilir. Nakşibendilikte zikir

⁶⁰Yılmaz, *Ana hatlarıyla Tasavvuf ve Tarîkatlar*, s. 257.

hafî (gizli) olarak icra edilir. “ism-i zâd zikri” ve “nefy-ü isbât zikri” adı altında başlıca iki tür zikir vardır. İsm-i zâd zikrinde “Allah” ismi şeyhin tavsiyesine göre günlük olarak bin veya birkaç bin kadar tekrarlanır. Mürid zikir esnasında “beş latife” üzerinde yoğunlaşır. Evvela göğsün sol tarafında ve sol memenin altında bulunduğu kabul edilen “kalp latifesi”ne yönelerek zikre başlar. Kalbi, zikri iyice hissedip lezzetini tadıp zikre iştirak eder hale gelince sağ memenin altında olduğu kabul edilen “ruh latifesi”ne yönelerek zikre devam eder. Ruh da zikre iştirak edince bunlara sırasıyla sol memenin üstündeki sır, sağ memenin üstündeki hafî, göğsün ortasındaki ahfa zikirleri eklenir. İki kaş arasında bulunduğu kabul edilen nefsin de zikre katılmasından sonra bütün beden zikretmesi sağlanır. Buna “zikri sultani” adı verilir.⁶¹ Emir âleminde olan lâtifelerin en yüce ve en üst mertebesi “ahfa”, ondan sonra “hâfi”, ondan sonra “sır”, ondan sonra “ruh”, ondan sonra “kalp”tir.⁶² Daha sonra nefy-ü isbat zikrine geçilir. Nefes tutularak kelime-i tevhid okunur. Bu zikrin amacı nefin kötü arzularını yok etmek ve letaifi fena haline ulaştırmaktır. Letaifin imkân dairesindeki yükselişini bitirdiğinde Sâlik, velâyet-i suğra mertebesine ulaşır. Ardından velâyet-i kübra, velâyet-i ülya, kemâlât-ı nübüvvet, kemâlât-ı risalet, kemâlât-ı ülü’l-azm dairelerinin seyri gelir.

Nakşibendîyye tarîkatında önemli unsurlardan biri de rabıta’dır. Tasavvufta genel bir ilke olan şeyhi sevme ve onu örnek alma prensibi zamanla Nakşibendîyye’de şeyhin suretini düşünme uygulamasına dönüşmüştür. Rabıtanın gayei dünyevî düşüncelerden kalbi temizlemek, mürşidin ruhaniyetinden feyz almak ve gıyabında onunla manevi bir bağ kurmaktır. Hatm-i hâcegan adı verilen zikir de toplu icra edilen bir zikirdir. Bu zikir hergün ikindi namazından sonra veyahut yatsı namazından sonra toplu bir şekilde icra edilir.⁶³

1.4.2. Rifâilîk’te Seyr-ü sülûk

Kurucusunun yakınlığından ötürü Rifâiyye diye bilindiği gibi adına izâfetle Ahmediyye denilmektedir. Oluşturulduğu yer olarak bilinen Batâih’e nisbetle

⁶¹Tosun, “Nakşibendîyye”, C. 32, s. 345.

⁶² Murat Özaydın, **Şeyh Abdurrahman Aktepe**, Cihan Yayınları, İstanbul 2009, s. 367.

⁶³ Tosun, “Nakşibendîyye”, C. 32, s. 346.

Batâihiyye ismi ile bilinir daha sonraki yıllarda Batâihiyye isminin zamanla kullanılmamasından dolayı XIII. yüzyılda Ahmeddiyye ismiyle bilinen Bedeviyye tarîkatı ile karıştırdığından Rifâiyye adı yayılmaktadır. Tarîkat günümüzde Türkiye topraklarında Rufâiyye olarak bilinmektedir. 512’de (1118) Irak’ın güneyindeki Batâih bölgesinde Ümmü abîde köyünde doğan Ahmed er-Rifâi önce Ebü’l-Fazl Ali el-Vâsîfî’den, daha sonra dayısı Mansûr el-Batâihî’den hilâfet aldığı için Rifâiyye’nin Hz. Ali’ye ulaşan iki silsilesi bulunmaktadır. İlk şeyhi vasıtasıyla silsile Ebü’l-Fazl b. Kâmihi el-Vâsîfî, Gulâm b. Türkân, Ebû Ali er-Rûzbârî, Ali el-Acemî, Ebû Bekir eş-Şiblî; ikinci şeyhi vasıtasıyla Ebû Mansûr et-Tayyib, Ebû Saîd en-Neccâr, Ebû Ali el-Karmezî, Ebü’l-Kâsım es-Sundûsî (es-Sundurûsî), Ebû Muhammed Ruveyh el-Bağdâdî ile Cüneyd-i Bağdâdî’ye varmakta, ondan da Hz. Ali’ye ulaşmaktadır.⁶⁴

Rifâiyye tarîkatının temelleri Ahmed er-Rifâi aracılığıyla belirlenmiştir. Ahmed er-Rifâi’ye göre Rifâiyye Kurân ve Sünnet’e dayanan, gösterişsiz ve mütevaziliğin yer aldığı bir tarîkattir. Rifâiyye’de şeyhe bağlanmak mürid ile mürşidin arasında bir anlaşma (biat ve mübâyaa) olarak kabul görmüştür ve bir tören ile yapılmaktadır. Tarîkata yeni katılan Sâlik’e ilk önce şeriatın kuralları bildirilir, bununla beraber farz ibâdetleri ve nâfile ibâdetlerle çalışması gerektiği bildirilir ve istenir. Daha sonra Sâlik’e şeriat edeplerinden sohbet anlatılır. Sohbet bu açıdan öncelikli durumdadır mürid mürşidinin anlattığı herşeyi dinlemeli ve kendine ders çıkartmalıdır. Şeyh ile edilen sohbet müridin kötü alışkanlıklarını güzel alışkanlıklara dönüştürmesine etki eder. Hakk’a yönelip kalp huzurunu bulabilmek için dil, kalp hatta bütün varlığı ile bu ebedi huzuru elde etmek için çokça salâvat getirmelidir. Salâtüselâm getirmekten amaç Sâlik’in Hz. Peygamber’in manevi ruhaniyeti ile bir olmasıdır. Çünkü salâtü selâm sebebi ile göz perdeleri kalkarak ve Hz.Muhammed’(s.a.v.)i manevi âlemde görebilmek ve ondan feyz alabilmektir. Bu neticede Hz.Peygamber (s.a.v.) Hakk’ın huzuruna açılan bir gönül kapısı hükmündedir. Salâtü selâmın ibâdetlerden sonra mürşidin önceden bildirdiği

⁶⁴TDV İslâm Ansiklopedisi, “Rıfaiye”, <https://Islamansiklopedisi.Org.Tr/Rifaiyye>, [03.04.2020].

miktarda “Allâhümme salli alâ seyyidinâ Muhammed’in ve alââlihî ve sahbihî ve sellim” şeklinde zikredilmesinin yeterli olacağı belirtilmiştir.⁶⁵

Rifâiyye’de nefsi kırma, müridin derecesine nazaran değişkenlik gösterir. Dokuz tür riyâzet bilinmektedir. Bunlardan dördü Sâlikin çavuşluk derecesinde iken tatbik edilir, kalan beşi de nakiplik derecesine gelmesinden sonra tatbik edilir. Şeyh, derecesi çavuşluk olan Sâlik’e kıldığı namazdan sonra belirlenen kurallara uyarak ve sürekli manasını düşünerek 1000 kelime-i tevhid zikri tekrar ederek ve belirli ilerleme sonrasında kalbin nurlanmasıyla Allah ismini zikretmesini, daha sonra kılınan namazlardan sonra 2500’den az olmayacak sayıda miktarı bağlı bulunan şeyh tarafından belirlenen üç ay süre ile el- celâl ismi zikrine devam etmesi istenilir. Bu zikir müridin kalbine iyice yerleşip müridin nuru yüzünde zâhir olunca onu çavuşluk derecesine çıkartır. Müride sonra ise belirlediği adet miktarınca zamanın tümünü kapsayan kendine özgü zikirlerden oluşan dört riyâzet verilir. Bu riyâzetlerin ardından mürid şeyhe mânevî âlemden işaret gelinceye kadar devamlı olarak 1000 adet “zü’l-celâli ve’l-ikrâm” zikrine başlar, son adım olarak nakiblik mertbesine ulaşır. Bu makama varınca şeyhi gereken herşeyi yapan müride son olarak beş riyâzet yapmasını ister. Sonrasında ise günlük ibâdetlerinin ardında önceden verdiği adette istigâse zikri olarak bilinen “lâ ilâhe illâ ente sübhâneke innî küntü mine’z-zâlimîn”⁶⁶ zikrini devam eder. Son olarak şeyhin talimatı ile halife olacak nakibler için gerekli olan kırk bir gün sürecek olan tehzîb halvetine girmesi gerekir. Halveti sona eren Sâlik kendine verilen zikirleri yerine getirdikten sonra hilâfete nail olur. Hilâfete kavuşan müridlerin devam etmesi gereken belirli dua ve zikirler bulunmaktadır. Rifâiyye’de her yıl muharrem ayının onbirinden başlayarak yedi gün boyunca süregelen ve günlere özgü belirli sayıda ve belirli özel zikirleri bulunan muharrem ayı halvetiyle bir i’tikâftan ibaret olan “halvet-i üsbûiyye” yapılmaktadır. Rifâiyye tarîkatında giyilen taç siyah olarak tercih edilmiştir. Bunun başlıca sebebi sünnet olmasından gelmektedir. Tarîkatın kendine özgü bir sancağı bulunmaktadır. Bu sancağın asıl amacı nefse karşı yapılan kutsal savaşta oldukları temsil edilmiştir. Cuma, müminlerin bayramı ve miracı olduğundan dolayı bu gün özel kabul

⁶⁵ TDV İslâm Ansiklopedisi, “Rıfaiye”, <https://Islamansiklopedisi.Org.Tr/Rifa'iyye>, [13.05.2020].

⁶⁶ Kur’an-ı Kerim, Enbiya 21/87

edilmiştir. Cuma günü yapılan zikir ve dualara def ve nevbeti dâhil edilmiş ve adet haline getirilmiştir.⁶⁷

1.4.3. Kâdirîlik'te Seyr-ü sülûk

Kadirîlik XI. ve XII. yüzyıllarda yaşamış Abdülkadir Geylanî'ye (ö. 1166 Bağdat) izafe edilen bir tarîkattır. Vaaz ve sohbetleriyle meşhur olmuş Abdülkadir Geylanî'nin birçok kitabı günümüze kadar ulaşmıştır. Eserlerinden bazıları şunlardır; el Gunye li-tâlibî tarîki'l-Hak, el-Fethu'r- rabbânî ve'l-feyzu'r- rahmânî, Cilâü'l-hâtır, Fütûhu'l- gayb, Mektûbât, Sırru'l- esrâr, es-Sirâcü'l- vehhâc.⁶⁸ Soyunun anne tarafından Hz. Hüseyin'e, baba tarafından Hz. Hasan'a dayandığı bilinen Geylânî'nin vefatından daha sonra ona tabi olan müritleri ve çocukları tarîkât'ın yayılmasına vesîle olmuştur. Kâdirîlik genelde Nakşbendîlik, Mevlevîlik ve Celvetîlik gibi elit tabaka yerine geniş halk kitlesine hitap etmeyi tercih etmiştir. Bu aynı zamanda çok geniş coğrafyaya yayılmasının en büyük sebeplerinden sayılabilmektedir. Kâdirîliğin yayılmasının bir başka sebebi ise Abdülkâdir Geylânî'nin bizzat kendi şahsiyetidir. Tarihi şahsiyetinin ana unsurları, eserleri ve hakkında yazılan menâkıbnameler vâsıtasıyla sonraki nesillere intikal ederek vefatından sonra kurulan Kâdirîliğin yayılmasına sebep olmuştur. Yayılmasının bir başka sebebi ise onun Müslüman olamayanlara, ehl-i kitâba ve özellikle de Hıristiyanlara olan merhametli ve şefkatli yaklaşımıdır. Kurucusu sayılan Abdülkâdir Geylânî'nin müritleri, onun bu düşüncelerini iyice kavrayarak değişik bölgelere yayılmışlar ve Kadirîliği buralara taşımışlardır.

Kâdirîlik'teki usûl, âdâb ve erkân Abdülkâdir Geylânî zamanında oluşmuş ancak daha sonraki yüzyıllarda değişikliğe uğramıştır. Bu usûllerin zamanla Kâdirî geleneği içerisinde bir birikim sonucu olarak ortaya çıktığı söylenebilir. Tarîkata giriş şartları on tane olup bunlar tevbe, zühd, tevekkül, kanaât, uzlet, zikir, teveccüh, sabır, murâkebe ve rızadır. Beyân-ı tarîkat, ahkâm-ı tarîkat, icâbet-i tarîkat ve erkân-ı tarîkat esasında altı husus üzerine kuruludur. İntisap şekli yani mürîd ile şeyh

⁶⁷TDV İslâm Ansiklopedisi, "Rıfaiye", <https://Islamansiklopedisi.Org.Tr/Rifaîyye>, [13.05.2020].

⁶⁸ Dilaver Güner, **Abdülkâdir Geylânî Hayatı, Eserleri, Görüşleri**, İnsan Yayınları, İstanbul 2006, s. 109.

arasındaki bir anlaşma olan mübâyaa ve zikir telkîninin kesin bir kâidesi olmamakla beraber bir müridin intisâbı bir merasim ile olmaktadır. Oturarak, ayakta, sallanarak ve dönerek tarîkatta icra edilen zikir genel olarak sesli yapılmaktadır. Usûl, âdâb ve erkân bugün bölgeden bölgeye farklılık göstermekte ve bu unsurlar zaman içerisinde değişip gelişerek bugünkü Kadirî kültürünü oluşturmaktadır. Bugünkü Karidîliğin merkezi Bağdat'tır. Bağdat' ta bulunan Merkez dergâh, Geylânî hazretlerinin soyundan olduğu bilinen bir şeyh tarafından idare edilmektedir. Anadolu ve Balkanlar için merkez ise İstanbul Tophane'deki Kadirhânedir.⁶⁹

Kadîriyyede tarîkata intisap, diğer tarîkatlarda olduğu gibi bey'at tarzında mürit ve şeyhin el ele tutuşarak şeyhin müride tevbe istiğfar yaptırması suretiyle gerçekleşir. Kadîriyyeye intisap eden müridin günlük zikri genellikle hamdele, sâlat-ü selâm, dua ile tevhid ve celâl ismi zikrinden ibarettir. Tarîkate riyazatın önemli bir yeri vardır. Sâlikler Abdulkadir Geylânî'nin tarif ve tavsiye ettiği şekilde erbain çıkarır. Silsile itibarıyla Hz. Ali'ye ulaşan bir tarîkat olmasından mütevellit zikir cehrî olarak icra edilir. Tarîkatın ayini de “devran” tarzındadır. Tarîkate giren Sâlik bir yıl sonra yeşil çuhadan on sekiz dilimli bir taç (kûlah) giyer.⁷⁰

Kadîriyye'de Halvetiyye'deki gibi halvet, Nakşibendîyye'deki gibi rabıta uygulaması vardır. Vakit namazlarının ardından her vakit için ayrı ayrı okudukları, Abdulkâdir Geylânî tarafından tespit edilen günlük virdler mevcuttur. Şeyhlerin Sâlikleri istidatlarına göre yedi lâife (kalp, ruh, sır, sırru's-sır, hafî, ahfa, nef-i kül) zikriyle Seyr- ü sülûk ettirdikleri de görülmektedir. Bu usûlde Sâlik ilk lâife olan kalpten başlayarak 5000 defa ismi celâli (Allah) zikreder. Bu latifenin kırmızı olan nuru zuhur edinceye kadar zikre devam eden Salik diğer latifeler içinde bu tertibe riâyet ederek zikre devam eder ve nihâyetinde seyr-ü sülûk'ünü tamamlar.

1.4.4. Mevlevîlik'te Seyr- ü sülûk

Tasavvufta âdâb ve erkân hem tasavvufî ekolün kendine has anlayışlarını hem de tarîkatların bir dini sosyal grup olarak kimliğinin ayırt edici yönlerini

⁶⁹ Mustafa Kara, **Tasavvuf ve Tarîkatlar Tarihi**, Dergâh Yayınları, İstanbul 2006, s. 227.

⁷⁰ Yılmaz, **Ana hatlarıyla Tasavvuf ve Tarîkatlar**, s. 242.

oluşturmaktadır. Mevlevîliğe de âdâb ve erkân yönünden bakıldığında bu ayırd edici özellikleri görmek mümkündür. Bu çerçevede Mevlevîlik âdâp ve erkânının ana noktalarını açıklamamız yerinde olacaktır. İlk olarak semâdan bahsetmek gerekirse, başka tarîkatlarda da olduğu bilinen devir geleneğinin Mevlevîliğe özgün olduğu bilinen şeklidir diyebiliriz. Mukâbele-i şerif olarak da adlandırılmaktadır. Belirli ahenk ve musiki ile yapılan semâ öncelikle sağdan sola, yani kalbin etrafında dönülerek yapılan ibâdetdir. Mevlevîlikte, nafîle ibâdet olarak semâ yapılabilir. Bu sebeple abdest olmadan semâ'ya çıkılmaz.⁷¹ Mukâbele ise kısaca dervişlerin çeşitli söz ve hareketlerle post önünde birbirlerine karşı niyaz etmesidir ve namaz vakitlerinden önce yapılır. Semâ ve mukâbele-i şerif semâhanede yapılır. Kaynaklar Mevlâna 'nın Şems-i Tebrizi 'nin teşvikiyle semâ'ya başladığını bildiriyor. Rivâyete göre Şems Mevlâna'ya şöyle demiştir: Semâ'ya buyurunuz. Talep ettiğin ve istediğin şeye semâ yaparak kavuşabilirsiniz. Semânın halk için günah olması hevâ-yı nefsiyle meşguliyetindendir.⁷² Sultan Veled ve oğlu Ulu Arif Çelebi, Hz. Mevlâna gibi, belli bir şekil olmaksızın istek ile semâ yaparlardı. Daha sonra Mevlevîliğin kurumsallaşmasına paralel olarak semâ ve mukâbele-i şerif de geliştirilmiş ve son hali Pîr Hüseyin Çelebi tarafından ortaya konmuştur. Mevlevîler semâ ayiniyle ilgili olarak tasavvuf çevrelerinde çeşitli eleştirilere muhatap olmuşlardır.

Mevlevîlikteki ilk derece muhib derecesidir. Muhiblere nev-niyaz da denilir. Tarîkata intisab edip nev-niyaz olan her Sâlik bir dedeye teslim edilir. Bu aşamadan sonra Sâlik ikrar verip çile çıkarmaya karar verir ve bunu tamamlarsa dede adıyla anılır. İkrar vermeye karar veren genç, ailesinden izinli olmak zorundadır. İkrar veren SÂLİK halvete girer, 18 aşamadan oluşan matbah hizmeti ve diğer çilelerden oluşan ve toplam bin bir gün süren hizmetine başlar. Bütün aşamaları tamamlayan muhib, artık hücre sahibi olur ve kendisine derviş veya dede denir. Eğer çiledeki hizmetlerinde sınamalara dayanamayan bir derviş evine dönerse buna “çileyi kırmak” denir. Çile kırmak büyük bir manevi suç sayılır. Dedeler nev-niyazların terbiyesiyle meşgul olur, musiki öğretir, Mesnevi okutur ve ayin meşkeder. Dedeye

⁷¹ Hüseyin Top, **Mevlevî Usul ve Adabı**, Ötüken Yayınevi, İstanbul 2001, s. 56-57.

⁷² Selçuk Eraydın, **Tasavvuf ve Tarikatlar**, M.Ü İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2004, s. 360- 361.

ayda bir belli miktarda maaş verilir ve dede dışarıdan armağan veya bağış istemez ancak verileni de geri çevirmez. Matbah hizmetlerinin en zoru nefse çok ağır gelen abdesthane temizleyiciliğidir. Mevlevîlikte dervişlikten sonraki derece şeyhliktir. Şeyhlerin şeyhliklerinin ispatı Çelebilik makamından kendilerine verilen meşihatnamedir. Mevlevîlerde dedelere, şeyhlere ve bazen önde gelen muhiplere bir mevlevî halifesi tarafından halifelik verilir ve bunlar tekkelere tayin edilirler. Ancak 16. Asırdan itibaren sadece bir tekkede şeyhlik yapan fakat halifelik almamış olan bir zümrenin de ortaya çıktığı görüldü. Halifelik müessesesi Mevlevîliğin son zamanlarına kadar sıhhatli bir şekilde korunmuştur.⁷³

Mevlânâ'ya nazaran mevcudiyet âlemindeki bütün varlık sûret-mânâ şeklinde inşa edilmiştir. Beşer de sarmal inşadan hakkını almıştır. Kevnî zevciyet denilen bu sünnetullah binâen insanın kendi içinde Mevlânâ'ya göre iki “ben” vardır. Bunlardan birincisi; insan varlığı onun maddî boyuttan yani insanın duyu organları ile idrak edeceği süreçten beslenen ve insan “ben”ine kısaca fiziksel evrende ben algısıdır. “bütün insanların idrak edeceği benliğin bu boyutu, Mevlânâ'ya göre mekân ve zaman kayıtlarıyla sınırlıdır.”⁷⁴

⁷³ Abdülbaki Gölpınarlı, **Mevlana'dan Sonra Mevlevîlik**, İnkılâp Yayınları, İstanbul 2006, s. 358-369.

⁷⁴ Osman Nuri Küçük, **Hiz. Mevlânâ'ya Göre Seyr- ü Sülûk**, http://akademik.semâzen.net/author_article_print.php?id=859, [11.05.2020]

İKİNCİ BÖLÜM

SEYR- Ü SÜLÛK'TE NEFS

Nefs kavramı sözlükte “ruh, can, varlık, insan, bedenden kaynaklanan süfli istekler” gibi farklı manalara gelmektedir. Tasavvuf kültüründe ise nefis “kötü huy ve süfli arzuların tamamı” manasına gelmektedir. Nefs, kötülüğe yöneltmesi maksadıyla şeytanla iş birliğı içerisinde olarak görülür ve insanın mücadele etmesi gereken bir unsur konumundadır. Sufiler hayatı, manevi olarak yaşamayı temel edinirken karşılarına çıkan en büyük engelleri nefis ve şeytan olarak tanımlarlar. Sufilerce nefis “insanın içersindeki şeytan” olarak nitelendirilmiş ve bu bağlamda üzerinde durulmuştur.

Mutasavvıflara göre ise nefis kötülüklere ve günahlara meyil ederek ibâdetlerden ve salih işlerden kaçır. Bu nedenle de tasavvufi yaşamda sürekli olarak nefse muhalif olarak yaşamak ve nefis ile daima düşman olmak hayır ve kurtuluş yolunda gerekli görülmüş ve nefsi tezkiye bu kişilerce bir görev olarak benimsenmiş ve addedilmiştir. Öyleki mutasavvıflarca nefis ile girilen mücedele “cihad-ı ekber(büyük cihad)” olarak nitelendirilmiştir. Bu nedenle de tasavvuftaki manevi arınma iki temelden oluşmaktadır, bunlar nefsin tezkiyesi ve kalbin tasviyesidir. Mutasavvıflara göre nefsin tümüyle yok olması mümkün olmadığı için yalnızca terbiyesi mümkündür ve bu terbiye insanın ömrünün sonuna kadar devam etmektedir.

Mutasavvıflara göre insanda dört türlü Nefs vardır:

1. Tabî Nefs: Tabî Nefs, cismi parçalanmaya karşı koruyan ve birbirine bağlayan manevi bir güç niteliğindedir.

2. Nebatî Nefs: İnsanların olgunlaşmasına, gelişip çoğalmasına sebep olan Nefstir. Bireylerin bedenlerinin fiziksel hayatının devamı için vücudunda meydana gelen bütün hayatsal fonksiyonlar bu nefsin kontrolü sayesinde olur. Bu nefsin merkezinin bulunduğu yer karaciğerdir.

3. Hayvanî Nefs: Beşerin kabiliyetini hareketini ve duyu faaliyetlerini karşılayan nefis kuvvetidir. Bu sebepten dolayı insanın iç ve dış duyularının hepsi, bu kuvvetin çalışması neticesinde çalışmaktadırlar. Bulunduğu yer akciğerdir.

4. İnsanî Nefs veya Nefs-i Nâtika: insani nefis aslında ruh'tur. Bu da kendi bünyesinde madde boyutundan soyut bir mücevherdir. Yüce Allah'ın vermiş olduğu emirden ibarettir. İnsan, bedeninin gerçek sahibidir. Bu nefsin merkezi kalptir.

Bu konuda en sıkı ilişki hayvani Nefs ve insani Nefs arasındaki ilişkidir. Lakin son derece hafif ve latif olan insani nefsi (Nefs-i Natika) hayvani nefsin etkisinden kurtaramazsak, insan, hayvani nefsin kontrolüne girer ve takva ve insanlık piyanesi asla yükselmez. Bu durumdan kurtulma ise tasavvufta nefis tezkiyesi olarak addedilen eylemle mümkündür.

2.1. KAVRAMSAL OLARAK NEFS

Nefs, arapça n-f-s kökünden can, kendi, bir şeyin özü, cevher, su, ceset, kan gibi anlamlara gelen bir kelimedir. Bir şeyin kendisine taalluk eden ilk manasına muadil olmakla beraber, nefis, kutsal kitabımız Kur'ân-ı Kerîm'de geniş anlamlara sahip farklı kavramlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm içerisinde nefis kelimesi' tam olarak 298 kez geçmektedir. Nefs ibaresi geçen âyetlerde ortak manada olduğu gibi başka anlamlarda da kullanılmıştır. Kelime, 'teneffese' ve 'yetenafesu' şeklinde fiil ve bir kez de 'mütenâfis' şeklinde fail olarak kullanılmıştır. Bunun dışında kalan 295 farklı kullanım, kahir ekseriyet ,nefs, enfüs olarak ve iki kez de 'nüfûs' şeklinde aktif olarak kullanılmıştır. Geriye kalan, nefis kelimesinin Kur'ân-ı Kerîm'de başka manalarda da geçtiği bilinmektedir. Bilinmeyen ve cezalandırma manalarında da geçmektedir. Kur'an-ı Kerîm'in başka bir yerinde ise üzerine yemin edilen bir olgu olarak bahsedilmektedir. Bu kelimenin kök manasını bulabilmek için mümkün mertebe en eski sözlüklere ve kelimenin ilk kullanımlarına

bakmamız gerekir. Bunun yanında mümkünse cahiliye Arap şiirlerine de bakmak uygun olacaktır. Çünkü bizim bildiğimiz kadar sahabenin Kur'an'ı Kerim'i anlama metotlarından birisi de cahiliye şiirleriydi.⁷⁵

Bizim burada inceleyeceğimiz “nefs” kavramı, Kur'an-ı Kerim'de birden fazla yerde geçen kelimelerden biridir. Bu kelimelerin hepsinin aynı anlamda kullanıldığını söylememiz mümkün değildir. Biz bu kelimenin sözlükte öne çıkan anlamlarını burada ele alacağız.

Nefs kavramı sözlüklerde şu anlamlarda kullanılmıştır:

“N-F-S” kökünden meydana gelen nefis, sözlükte “ruh, can, akıl, azamet, bir şeyin varlığı, izzet, hakikat, beden, ceset, haset etmek, kötü söz, arzu ve istek, nazar etmek çok kıymetli olmak, cimrilik etmek” anlamlarında kullanılmaktadır.⁷⁶ Çalışmaya devam ederken bu başlıkları ayrı ayrı incelemeyi hedefliyoruz.

2.1.1. Nefs'in; Ruh, Can Anlamı

Âlimlerin çoğuna göre ruh ve nefis aynı kavramlardır. Halk arasında yaygın olarak ruh ve Nefs ayrı anlamlarda kullanılmaktadır. Ruh ve can ise genelde aynı manaları ifade etmek için kullanılmaktadır. Biri öldüğünde, ruhu çıktı, canı çıktı gibi kişinin öldüğünü ifade eder. Nefs: “Ruh, can, ceset, hayat” manalarına gelmektedir.⁷⁷

en-Nef-Su: Ruh, nefis; Arap kelimasında iki kısımdır.

1. Ruhu çıktı. Adamın tabiatında böyle yapma vardır.
2. Bir şeyin hakikati, cümle, falan kişi kendini öldürdü.⁷⁸

İbn Kalevi şöyle diyor: en-Nefs: Ruh, ayırma aleti, kardeş, yanında, bir şeyin miktarı.⁷⁹

⁷⁵İbn Manzur, **Lisanü'l-Arap**, Dar-ı Sadr Yayınları, Beyrut-Lübnan 1986, s. 233.

⁷⁶İsmail Karagöz, **Dini Kavramlar Sözlüğü**, Diyanet Yayınları, Ankara 2006, s. 522.

⁷⁷Muhammed b. Ya'kûb Fîrûzâbâdî, **el-Kâmûsu'l-Muhit**, Risale Yayınları Beyrut 1994, s. 745.; Hüseyin Kazım Kadri, **Türk Lügati**, Cumhuriyet Matbaası Yayınları, İstanbul 1995, s. 532.

⁷⁸İbn Manzur, **Lisanü'l-Arap**, s. 234.

⁷⁹İbn Manzur, **Lisanü'l-Arap**, s. 234.

İbn Beri: Ruh;

1. Ayırma, hayatın gitmesi ile giden şey.
2. Nefs, aklın gitmesi ile giden şey.

en-Nefs: Ruh;“ onun nefsinden çıktım “yani onun ruhundan meydana geldim. Nefs kelimesi, ruh, can, hayat, anlamlarının yanında insanın yaşaması için gerekli olan biyolojik ihtiyaçlar anlamına da gelmektedir.⁸⁰

Nefs: Ruh⁸¹⁸²; can, hayat, heva ve heves, kan, insan, kişi⁸³ gibi anlamlar içerir.

Nefs kavramı Kur'an-ı Kerim'de ruh anlamında birçok yerde kullanılmaktadır.⁸⁴Fazlu'r Rahman'a göre insanın maddi ve manevi yönü vardır. İnsanın maddi yönünü vücut, manevi yönünü de ruh temsil eder. Fakat bu yönler bir bütündür.

Kur'an-ı Kerim'de bahsi geçen; Yüce Allah'ın Adem (a.s.)'ı yaratması şöyle ifade edilmiştir..⁸⁵

“Bilin ki, Allah sizin Nefslerinizde olanı bilir. Sizi onların Nefslerinden çıkardı.”

Aynı kökten gelen “en-nefesü” bedene burun ve ağızdan giren rüzgâr'dır.⁸⁶ Kur'an-ı Kerim'de de ruh anlamında,⁸⁷öz, varlık, kişilik⁸⁸ gibi anlamlarda da kullanılmıştır.

⁸⁰Ferid Devellioglu, **Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Aydın Kitabevi, Ankara 2007, s. 818.

⁸¹İbn Manzur, **Lisanü'l-Arap**, s. 234.

⁸²Muhammed Ali En- Neccar, **el-Mu'cemu'l-Vasit**, Hamid Abdülkadir (Çev.), El Mekteb-i İlmiyye Yayınevi, Tahran 1961, s. 940.

⁸³Arif Erkan, **el-Beyan, Büyük Arapça Türkçe Lügat**, Yasin Yayınları, İstanbul 2004, s. 2318.; Abdullah Yegin, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedi**, Sebat Yayınları, İstanbul 2006, s. 770.

⁸⁴**Kur'an-ı Kerim**, En'am, 6/93.

⁸⁵Fazlur Rahman, **Ana Konularıyla Kur'an**, Alparslan Açıkgenç (Çev.), Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2003, s. 50.

⁸⁶Ragıp El-isfihani, **Müfredatü'l el- Fazı'l-Kur'an**, Kahraman Yayınları. İstanbul 1986, s. 764.

⁸⁷**Kur'an-ı Kerim**, En'am, 6/93.

⁸⁸**Kur'an-ı Kerim**, Âli- imran, 3/28-30.

2.1.2. Nefsin; Bir Şeyin Kendisi, Şahsı, Kişi Anlamı

Nefs kavramının ruh anlamının dışında kullanıldığı bir diğer anlam ise, herhangi bir şeyin kendine, özüne, aslına işaret eden anlamıdır. Bu anlam faili, özneyi açıklamak için kullanılmaktadır. Bu anlam ya insana işaret eder ya da herhangi bir nesnenin kedisine işaret etmektedir.

En-Nef-su: Ruh, can, kan, bir şeyin kendisi, nazar,⁸⁹asıl, maya, cevher⁹⁰gibi bir maddenin kendi öz varlığına işaret eden manalarda da kullanılmıştır.

Kur'an'ı Kerimde nefis; bireyin kendisi, özü, kimliği anlamında kullanılmıştır.⁹¹

Ruh, can, canlı, öz, istek, iştihâ, kendi [dönüşlük zamiri], aynı⁹²gibi manalara da gelmektedir.

Bi Nefsihi: Kendisi, bizzat, şahsen. Kendi şahsı, bir şeyin ta kendisi.⁹³Ceset, beden, bir şeyin aynısı, izzet⁹⁴gibi anlamlarda da kullanılmıştır.

Nefs: Aynı zamanda, cevher, cevheri hayat, asli vücut, zat gibi manaları da ihtiva eder.⁹⁵en-Nef-su: insanın özü, kendisi, ilahi latife,⁹⁶ can, kişi, kendi, benlik, bir vücudu olan, kendisi gibi⁹⁷ gerçek faile işaret eden anlamlara gelmektedir.

Fazlu'r-Rahman da Nefs kelimesinin Kur'an-ı Kerîm'de sık sık kullanılmakta olduğunu, nefis kelimesinin İngilizceye ruh olarak tercüme edilmesine rağmen Arapça'da bu kelimenin "kişi" veya "kendi" anlamlarına geldiğini belirtmiştir.⁹⁸

⁸⁹Hayrettin Karaman, **Gamusü'l-Cedid**, Nesil Yayınları, İstanbul, trs., s. 446.

⁹⁰Develioğlu, **Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat**, s. 818.; Abdullah Yegin, **Yeni Lügat**, Hizmet Vakfı Yayınları, İstanbul 2007, s. 537.

⁹¹Ali Ünal, **Kurân-ı Kerîm'de Temel Kavramlar**, Beyan Yay., İstanbul 1990 s. 226.

⁹²Serdar Mutçalı, **el-Mucem'ül Arabi el-Hadis**, Darcık Yay, İstanbul 1995, s. 904.

⁹³Develioğlu, **Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat**, s. 818.; Mutçalı, **el-Mucem'ül Arabi el-Hadis**, s. 904.

⁹⁴Erkan, **el-Beyan, Büyük Arapça Türkçe Lügat**, s. 2318.

⁹⁵Kadri, **Türk Lügati**, s. 532.

⁹⁶Uludağ, "Nefis", C. 32, s. 526.

⁹⁷Yegin, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedi**, s. 770.

⁹⁸Rahman, **Ana Konularıyla Kur'an**, s. 50.

2.1.3. Nefsin; Heva ve Heves, Kötü Duyguların Kaynağı Anlamı

İnsanlar arasında Nefs kelimesi daha çok olumsuzlukları çağrıştıracak anlamları ifade etmek için kullanılmaktadır. Bir insan ahlak dışı bir işi yapmaya kalkışırsa o şahsa genelde nefesine uyma, heva ve heveslerinin peşinde koşma, nefse uyan aldanır gibi cümleler duyarız. Bunda Kur'an'da nefsi levmedici âyetlerin çokluğu ve nefsin kötülüklerin kaynağı olarak gösterilmesinin etkisi vardır.

Nefs; Ruh, can, hayat, heva ve heves, kan, insan, kişi,⁹⁹kötü huyların ve süfli arzuların kaynağı¹⁰⁰gibi anlamları mevcuttur.

Yine insanın sorumlu tutulması ve kötülüğü emreden varlık olarak da kullanılmıştır.¹⁰¹Şehvet ve gazabın mebd-i olan nefsin gücü ile fitrattan gelen halleri, kalbinin yöneldiği, beden arzu ve istekleri anlamına gelmektedir.¹⁰²

2.1.4. Nefsin Kan Anlamı

Nefsin sözlüklerde kullanıldığı diğer bir anlam ise, kan anlamıdır. Toplumda zaman zaman kanı aktı yerine nefsi aktı ifadesi kullanılmaktadır.

En-Nefsü; kan, nefsi aktı, yani kanı aktı.¹⁰³Kan, kardeş, yanında, miktar.¹⁰⁴ Nefs; mutedil ölçüdeki bir kandır¹⁰⁵diyenler de vardır. Yine kan, göz, himmet, akıl, bir şeyin cevheri gibi anlamlara da gelmektedir.¹⁰⁶

Fîrûzâbâdî, nefs'in ruh, ceset gibi anlamlarının yanında kan anlamına geldiğini de belirtmiştir.

en-Nefsu; ruh, irade sahibi insan, ceset, kan, büyüklük, fikir sahibi, göz, ana maden, yurtseverlik, ceza, eziyet, iştah, dilek vb. manalar da verilmiştir.

⁹⁹Uludağ, "Nefis", C. 32, s. 527.

¹⁰⁰Uludağ, "Nefis", C.32, s. 528.

¹⁰¹ **Kur'an-ı Kerim**, Yusuf, 12/53.

¹⁰²Yegin, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedi**, s. 770.

¹⁰³ En- Neccar, **el-Mu'cemu'l-Vasit**, s. 940.

¹⁰⁴İbn Manzur, **Lisanü'l-Arap**, s. 234.

¹⁰⁵Ahmet Özalp, **Nefs mad.**, Samil Yayınları, İstanbul 2000, s. 197.

¹⁰⁶Erkan, **el-Beyan, Büyük Arapça Türkçe Lügat**, s. 2318.

2.1.5. Nefsin; Nazar, Kötü Göz Anlamı

En-Nef-su; kişinin başkasındaki nimeti kıskanması ve nazar¹⁰⁷etmesidir. Göz değdirmek, nazar etmek, Cimrilik etmek, birinin sahip olduğu şeye haset etmek, kadının loğusa olması anlamı da vardır.¹⁰⁸Nefs; yine göz, haset anlamlarına gelmektedir.¹⁰⁹

2.1.6. Nefsin Diğer Manaları

Aynı kökten gelen en-nefesü; bedene burun ve ağızdan giren rüzgâr.¹¹⁰ Aynı zamanda döl suyu, iç, iç taraf gibi bir yerin içine işaret etmek için kullanılır. Örneğin; Nefs-i Ankara, (Ankara'nın içi), bir şehrin içinde olan kimse ya da zaman zaman biz de “Nefsimden şöyle şöyle geçirdim” derken, aslında “içimden şöyle geçirdim” demek isteriz.

En-Nefsu: hafif rüzgâr, yudum, ferahlık.¹¹¹Nefs, kadının doğumu, büyüklük, azamet, izzet, himmet, infak, irade gibi anlamları da mevcuttur.¹¹²Buna yakın manalarla, kadının vaz'ı hamlinden sonra bulunduğu hal, kadının hayız görmesi, loğusa gibi manalarda da kullanılmıştır.¹¹³

Bütün bunlardan anlaşılıyor ki Nefs, insanın kendisi, özü, ruh, kişilik, asıl, maya, cevher, kan, kadının loğusa olması, döl suyu, iç, iç taraf, can, hayat, beden, ceset, ağız ve burundan giren rüzgâr, göz değdirmek, nazar etmek, cimrilik etmek, haset etmek, kıskançlık, himmet, akıl, azamet, izzet, heva, heves, kötü duyguların kaynağı, bedenin hissi istekleri ve kişinin karakter yapısı gibi anlamlara geliyor.

¹⁰⁷Karaman, *Gamusü'l-Cedid*, s. 446.

¹⁰⁸Erkan, *el-Beyan, Büyük Arapça Türkçe Lügat*, s. 2318.

¹⁰⁹Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhit*, s. 745.

¹¹⁰ El -İsfihânî, *Müfredatü'l el- Fazı'l-Kur'an*, s. 764.

¹¹¹Karaman, *Gamusü'l-Cedid*, s. 447.

¹¹²Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhit*, s. 745.

¹¹³ Kadri, *Türk Lügatı*, s. 532.

2.2. KURÂN-I KERİMDE NEFS KAVRAMI

Kur'an-ı Kerim'de Nefs, farklı manaları ile beraber üç yüz farklı yerde kullanıldığı bilinmektedir.¹¹⁴Kur'an-ı Kerim içerisinde geçen nefis kelimesinin gelen olarak insan ruhunu tabir etmiştir. Kur'anda geçen Ruh kelimesi yirmi yerde kullanılmış ancak çok azı insan ruhu manasına gelmektedir.

“Nefs” kelimesi yüce kitabımız Kur'an-ı Kerim'de isim şeklinde dile getirilmiştir. Çoğul hali olan “enfüs” şeklinde genel anlamıyla kullanılmıştır. Bazı yerlerde ise “Nüfüs” şeklinde kullanmıştır.¹¹⁵Bu bilgiler ışığında Kur'an âyetlerinde geçen “Nefs” ibaresini kullanılış biçimlerini görelim.

Kutsal kitabımız Kur'an-ı Kerim'de geçmekte olan Nefs kelimesi, Allah adına altı farklı alanda geçmektedir. Nefs kelimesinin Allah adına kullanıldığı bazı âyetler, yüce Allah'ın kendi ifadesiyle veyahut arada bulunan araçlar, elçiler aracılığı ile bizlere ulaşmakta olup Yüce Allah adına kullanılmıştır.

Yüce Allah elçisi olan Hz. Musa'ya yönelik olarak:

“...seni kendim için ayırdım.”¹¹⁶Âyetinde geçen Nefs kelimesini “Yüce Allah'ın kendi özü” kast edilerek kullanılmıştır. Âyette geçen Hz. İsa'nın ağzından “Nefs” kelimesi yüce Allah ifade edilerek söylenmiştir:

“...Sen, benim içimde olanı bilirsin; ben, senin içinde olanı bilemem.”¹¹⁷

“O, rahmet etmeyi kendi üzerine almıştır.”¹¹⁸âyetinde yüce Allah kendi zatı hakkında kullanmıştır.¹¹⁹

Kutsal kitabımız Kur'an-ı Kerim'de bahsedilen âyetlerde yüce Allah, Nefs ibaresini “kendi zatına kullanmıştır:

¹¹⁴Muhammed Fuâd Abdülbâkî, **el-Mu'cemü'l-Müfehres li-elfâz'l- Kur'ani'l-Kerim**, Daru'l-Fikr Yay., Beyrut 1994, s. 881-885.

¹¹⁵**Kur'an-ı Kerim**, İsrâ, 17/25; **Kur'an-ı Kerim**, Tekvîr, 81/7.

¹¹⁶**Kur'an-ı Kerim**, Tâhâ, 20/41.

¹¹⁷**Kur'an-ı Kerim**, Mâide, 5/116.

¹¹⁸**Kur'an-ı Kerim**, En'am, 6/12.

¹¹⁹Abdülkerim el-Kuseyrî, **Letaifü'l-isârât**, Mektebetü't-Tevfikîyye Yayınları, Derve 1999, s. 149.

“...Allah sizi kendisiyle korkutur.”¹²⁰

“Rabb’iniz rahmet etmeyi kendi üstüne yazdı.”¹²¹

Belirtilen bazı âyetlerde geçen Nefs ibaresi yüce Rahmanın kendi zatını anlatarak;

Kur’anda yüce Allâhtan başka, “kendi elleri ile yaptıkları tanrılara tapınanlar için” iki farklı Nefs kelimesinin geçtiğine rastlanılmıştır. Bu âyetlerden bir tanesinde apaçık yüce Allah puta tapanları bizzat işaret etmiştir.

“O’nu (Allah’ı) terk edip; hiçbir şeyi yaratmayan, kendileri yaratılan ve kendi nefslerine bile ne zarar, ne fayda veremeyen, öldüremeyen, yaşatamayan, (ölülere diriltilip kabirden) çıkaramayan bir takım tanrılar edindiler.”¹²² buyurmaktadır.

Yüce Allah bir başka âyette, Hz. Peygambere’e seslenerek:

“De ki: Öyleyse O’ndan (Allah’tan) başka kendi nefslerine bile bir yarar ve zarar veremeyen veliler mi edindiniz?”¹²³ buyurmaktadır.

, Kur’anda geçmekte olan Nefs ibaresi tam olarak “insan ruhu” manasında geçtiği görülmüştür;

“...canlarınızı verin...”¹²⁴

“Allah öleceklerin ölümleri anında, ölmeyeceklerin de uykuları esnasında Nefslerini alır.”¹²⁵

Yukarıda geçen âyet-î kerîmede “can vermek” , nefsin Allah’a teslim edilmesi manasında anlatılmaktadır.

¹²⁰Kur’an-ı Kerim, Âl-i imrân, 3/28.

¹²¹Kur’an-ı Kerim, En’am, 6/54.

¹²²Kur’an-ı Kerim, Furkan, 25/3.

¹²³Kur’an-ı Kerim, Ra’d, 13/16.

¹²⁴Kur’an-ı Kerim, En’am, 6/93.

¹²⁵Kur’an-ı Kerim, Zümer, 39/42.

Kur'an da geçen Nefs ibaresi, “yaratılan insanların kalbi, iç dünyası, gönül kelimeleri”manasında kullanılmıştır.

*“Ehl-i kitaptan çoğu, hakikat kendilerine apaçık belli olduktan sonra, sırf içlerindeki kıskançlıktan ötürü, sizi imanınızdan vazgeçirip küfre döndürmek istediler.”*¹²⁶

Kutsal kitabımız Kur'an-ı Kerim'de geçen Nefs kelimeleri “insan bedeni, vücudu olarak tabir edildiğini gösteren belirgin olay Hz. Yusuf (a.s) kıssasının olduğu görülmüştür.

*“Mısır azizinin karısı, Hz. Yusuf'tan murad almak (yani bedeninden yararlanmak) istemiş fakat Yusuf (a.s) ondan kurtulmayı başarmıştır.”*¹²⁷

*“Yusuf, o benden murad almak istedi, dedi...”*¹²⁸âyetinde Yusuf (a.s)'ın doğruluğu ve Nefs kelimesinin “insan bedeni” manasında kullanıldığı görülmüştür.

*“Hiçbir Nefs Allah'ın izni olmadan ölmez; o, belli bir vakte bağlanmıştır.”*¹²⁹

*“...Her Nefs ölümü tadacaktır...”*¹³⁰âyeti ölüm kadehinin her dirinin avucuna konulacağına işaret etmektedir.¹³¹

*“Allah'ın haram kıldığı nefse (cana) haksız yere kıymayın...”*¹³²

Âyetinde geçen nefsin başkalarının haksız yere öldürülmesinin caiz olmadığını ve nefis sahibi kişilerin kendi canlarına kıymaları yasaklanmıştır.¹³³

Bazı Âyetlerde kullanılan Nefs “insan vücudu” anlamında geçmektedir. Belirtilen âyetlerden farklı olarak insan vücudunu gösteren başka âyetlerden de bahsedilebilir.

¹²⁶Kur'an-ı Kerim, Bakara, 2/109.

¹²⁷Kur'an-ı Kerim, Yusuf, 12/26-51.

¹²⁸Kur'an-ı Kerim, Yusuf, 12/26.

¹²⁹Kur'an-ı Kerim, Âl-i imrân, 3/146.

¹³⁰Kur'an-ı Kerim, Âl-i imrân, 3/185; Enbiya, 21/35; Ankebût, 29/57.

¹³¹Kuseyrî, Letaifü'l-isârât, s. 194.

¹³²Kur'an-ı Kerim, İsra, 17/33.

¹³³Kuseyrî, Letaifü'l-isârât, s. 18.

Kur'an-ı Kerim'de Nefs ile ilgili anlatılan olaylarda nefsin baki olduğunu fani bedende bulunduğunu ancak ahiret hayatı boyunca sonsuza kadar kalacağı tasfir edilmiştir.

Ruh, fani beden ve insan birer bütündür. Ölüm, bedenin taşıdığı canlılığını yitirmesi ve ruhun bedeni terk etmesidir. Ruh hesap günü tekrar bedene dönecek ve işlediği günahlardan dolayı hesap verecektir. Günahlarından dolayı ceza çekecek insanların ruh ile bedeni bir bütün olacağı Kur'an-ı Kerim'de bildirildiği görülmektedir.

*“O gün herkes gelir, kendi nefsini kurtarmak için uğraşır ve her nefs’e yaptığı (nın karşılığı) tam olarak verilir ve onlara asla haksızlık edilmez.”*¹³⁴

Kur'an da geçen âyetlerde kıyamet günü kişi nefsi ile ilgilenmeye başlayacağı ve kendinden başkası ile ilgilenemeyeceğini belirtir..¹³⁵

Yaradılıştan itibaren insanlarda bulunan nefs her daim kötülüğe doğru yatkınlık bulunmaktadır. İnsanda bulunan Nefs, bütün gücünü bu uğurda kullanır. Bundan dolayı insan nefsi ile yalnız kalır ise kendini nefsin sürükleyeceği kötülüğe meyleder. Hz. Yusuf (a.s) yüce Allah'ın kendine bahsettiği lütüf ile nefsinin yanılığa uğratacağı kötülüklerden uzak kalmıştır. Kutsal kitap Kur'an-ı Kerim'de insanlarda bulunan nefsanî duyguların kişileri kötü işlere meylettireceği bazı âyet-i kerîmelerde insanlara bildirilmiştir:

*“...Sizi nefsiniz bir iş yapmaya sürükledi, artık bana güzelce sabır gerekir.”*¹³⁶

*“Bunu böyle nefsim bana hoş gösterdi.”*¹³⁷

¹³⁴Kur'an-ı Kerim, Nahl, 16/111.

¹³⁵Kuseyrî, Letaifü'l-isârât, s. 333.

¹³⁶Kur'an-ı Kerim, Yusuf, 12/18.

¹³⁷Kur'an-ı Kerim, Tâhâ, 20/96.

“Bunun üzerine kardeşini öldürmekle nefsine uydu ve onu öldürerek hüsrana uğrayanlardan oldu.”¹³⁸

Nefs, insanı şehvet ve kötü alışkanlıklara uymaya meyyleder. Her kim bu yanılgıya düşüp nefsinin isteklerine karşılık verirse pişmanlık duyar ancak bu pişmanlığın kişiye bir yararı bulunmamaktadır. Bu hal mecûsilerin ahlakının özelliğidir.¹³⁹

Kötü alışkanlıkları iyi olarak gösteren Nefs, ilk önce Hz.Adem’in soyundan gelen Kabil’in, kardeşi olan Habil’i öldürmesine neden olmuştur. İnsanda bulunan Nefs, iblisin vesveselerine aldanarak onun yolundan gider, ancak kıyamet günü Nefs hesaba çekildiğinde iblis onu yalnız bırakacaktır.

“Ben, sadece sizi (inkâra) çağırdım, siz de benim davetime hemen koşunuz. O halde beni yermeyin, kendinizi yerin.”¹⁴⁰

Nefs, insana birtakım kötülükleri yapmasını ister. Bununla ilgili en belirgin vesvese örneği:

“Andolsun, insanı biz yarattık ve nefsinin, kendisine fısıldadıklarını biliriz.”¹⁴¹

Âyet-i kerimesidir. İnsanlarda bulunan azgın Nefs, çömert olmaktan sakınarak cimriliğe meyl ettirir. Nefsin; bu cimriliğinden kurtulması ve çömertliği benimsemesi kurtuluşuna teminattır.

“Kim nefsin cimriliğinden korunursa, işte onlar kurtuluşa erenlerdir.”¹⁴²

“İbrahim’in dininden kendini bilmezlerden başka kim yüz çevirir?”¹⁴³

¹³⁸Kur’an-ı Kerim, Mâide, 5/30.

¹³⁹Kuseyrî, Letaifü’l-isârât, s. 107.

¹⁴⁰Kur’an-ı Kerim, İbrâhim, 14/22.

¹⁴¹Kur’an-ı Kerim, Kaf, 50/16.

¹⁴²Kur’an-ı Kerim, Hasr, 59/9.

¹⁴³Kur’an-ı Kerim, Bakara, 2/130.

Bahsedilen âyetlerde geçen nefis ibaresi kötü alışkanlıklara ve kötü huylara meyleden Nefs anlamına gelmektedir.

Yüce kitap Kur'an ı kerimde kötülüklerin gerçek kaynağının Nefs olduğu bildirilmiş insanda bulunan nefsi duyguların terbiye edilerek nefsi ıslah edildiğinde ruhun kurtuluşa ereceğini işaret etmektedir. Zâtullah'a, insanın gönlünü, kalbini ruhunu ve iç dünyasını yansıtır. Nefs insan üzerinde kötü alışkanlıkları meyl ettiren yegâne güç konumundada kullanılmaktadır.

Nefs kelimesi Yüce kitabımız Kur'an-ı Kerim'de, üçyüz yerde ve farklı manalarda kullanılmıştır ve bu manalardan bazıları Nefs üzerine and edilmesi onu değerli bir kavram kılmaktadır.

2.3. HADİS-İ ŞERİFERDE NEFS KAVRAMI

Hız. Peygamber (s.a.v.)'in hadislerinde genellikle nefis kavramı gönül, can, kalp, din kardeşi manalarında kullanılmıştır. Ancak bu konuda önemli olan konu ise Nefsin manasından çok; kötü nefsin ıslah edilmesi neticesinde oluşacak hoş ahlakla birlikte nefsin, insanı kötü alışkanlıklara meyletmesi üzerine beden ve kalp üzerindeki zararlarıdır.¹⁴⁴ Ayrıca kötü nefsin ıslah edilmesi ile ulaşılabilecek olgunluğun kişiyi kurtuluşa erdirmesinden, Allahın bahşettiği güzel hayatı yaşama imkanı bulacağından sıkça bahsedilmektedir.

Peygamber efendimiz Hz. Muhammed (s.a.v.)' in hadis-i şeriflerinde “kalp, sadr ve iç dünya” manasında nefis kelimesi kullanılmıştır.

“Biz altı kişi Resûl-i Ekrem (s.a.v.)’ le birlikte oturuyorduk. Bu hal üzerine civardaki müşrikler, Peygamber (s.a.v.)’e: Şunları yanından def’et! Bize karşı saygısızlık etmeye kalkmasınlar, dediler. Orada benden başka Abdullah bin Mes’ud, Hüzeyl kabilesinden biri, Bilâl ve adlarını vermek istemediğim iki kişi daha vardı.

¹⁴⁴Nesâî, Zekât/72; Ebu Dâvud, Zekât/38.

Müşriklerin bu teklifi üzerine Resûlullah (s.a.v.)'in kalbinden bizleri oradan uzaklaştırma düşüncesi geçti."¹⁴⁵

- *"Kim gazâ etmeden ve gönlünde gazâ etme arzusu taşımadan vefat ederse, bir tür nifak üzere ölür."*¹⁴⁶

Peygamberimizin (s.a.v.) bazı hadislerinde nefis "can" manası taşımaktadır.

- *"Ben her mü'mine kendi canından (nefsinden) daha ileriyim, daha üstünüm."*¹⁴⁷
- *"Bir adam Resûlullah'a gelerek: İnsanların hangisi daha üstündür? diye sordu. Peygamberimiz: Allah yolunda canıyla ve malıyla cihad eden kimse, buyurdu."*¹⁴⁸
- *"Haklı olarak öldürülen müstesna, Allah'ın öldürülmesini haram kıldığı bir canı(insanı) öldürmek."*¹⁴⁹

Bu şekilde hakledilen hadislerde Nefs ibaresi "can" manasında kullanılarak farklı kullanımlarda bulunulmuştur.

Hz. Peygamberin Nefs ile ilgili "kişi, şahıs"mansında kullandığı hadisler bulunmaktadır.

- *"Haksız olarak öldürülen her kişinin kanından bir pay, Âdem'in ilk oğluna ayrılır. Çünkü o, insan öldürme çığırını ilk başlatan kişidir."*¹⁵⁰
- *"Kendisine emredileni tamı tamına, eksiksiz olarak ve gönül hoşluğu ile yerine getirip verilmesi istenilen kişiye veren,*

¹⁴⁵ Müslim, Fazâilü's-sahâbe/46.

¹⁴⁶ Müslim, İmâre/158.

¹⁴⁷ Müslim, Cum'a/43.

¹⁴⁸ Buharî, Cihâd/2, Rikâk/34; Müslim, İmâre/122-123; Ebu Dâvud, Cihâd/5; Tirmizî, Fezâilü'l-cihâd/24; Nesâî, Cihâd/7; İbni Mâce, Fiten/13.

¹⁴⁹ Buharî, Vesâya/ 23, Tıb/48, Hudûd/44; Müslim, İmân/145; Ebu Dâvud, Vesâya/10; Nesâî, Vesâya/12.

¹⁵⁰ Buharî, Cenâiz/33, Enbiyâ/1, Diyât/2, İ'tisâm/15; Müslim, Kasâme/27; Tirmizî, İlm/4; Nesâî, Tahrim/1; İbni mâce, Diyât/1.

güvenilir Müslüman kasadar, sadaka veren iki kişiden biridir.”¹⁵¹

➤ *“Kendinizi zorlamayınız.”¹⁵²*

Bu hadisi şerifler dışında birçok hadisi şerifte bu anlamları ve bu anlamları dışında “nefs” kelimesi kullanılmıştır.

2.4. TASAVVUF KÜLTÜRÜNDE NEFS KAVRAMI

Tasavvuf’un kültürümüzde birden fazla tanımı bulunmaktadır. Bunlardan başlıcaları: “Kötü davranışları bırakıp iyi davranışlara sahip olmak”;

- “Hak ile birlikte Hakkın huzurunda olma durumudur”;
- “Tasavvuf, baştanbaşa edeptir”; “Nefsten ölümlü, hak ile ölümsüzlüğe ulaşmalıdır”;
- “Hakk’ın canda fani olup, kendisiyle haşr etmesidir”;
- “berrak bir gönül ve ahlak sahibi olmaktır”;
- “başkalarının kahrını şikâyet etmeden çeker ve kendisi asla başkasına yük olmaması”;
- “hiçbir canlıyı incitmeden ve kendine yapılan haksızlıklardan incinmemektir.”

Tasavvuf; zühd, güzel ahlak, kalptemizliğ, Nefsle mücadele, Allah’a tam teslimiyet ve rabbanîliktir.¹⁵³

Tasavvufta nefis lafzı, kayıtsız olarak zikredildiğinde ne varlık ne de cisim murat olunur. Nefsten maksat, kulun mezmum (çirkin) fiil ve ahlakı kastedilir. Kulun çirkin vasıfları ikidir:

- a. Günahlara ve şerâite muhalefetleri gibi, onun kesp ettiği,
- b. Kişinin çirkin ahlaklarıdır.

¹⁵¹Buharî, Vekâlet/16; Müslim, Zekât/79; Nesâî/57, 67.

¹⁵²Buharî, Cihâd/131, Megazi/38, Daavat/51, Tevhid/9; Müslim, Zikir/44; Ebu Davud, Vitr/26.

¹⁵³Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 23.

O ahlaklar temelinde çirkindirler, ne zaman kul o ahlakları müspet yönde tedaviye uğraşırsa, mücadele neticesinde o ahlaklar o kuldan gider.¹⁵⁴

Tasavvufi olarak nefis, iradedir, maddi güç bulunmaz bir mücevherdir. Kötü alışkanlıkları arzulayan manasında anlaşıldığı üzere, yüce Allah tarafından kullarına bahşedilen rahmani ruh, ilahi kişilik manasında da kullanılmıştır.¹⁵⁵ Nefs, insanın fitrattan gelen kötü davranışlarının kaynağıdır.¹⁵⁶ Nefs, insanın içinde bulunan ve bütün kötü davranışlara meyledendir. Tasavvufa gönül veren kişilere göre nefis; insanlarda bulunan ve kötülüğü emreden günaha meylettiren fiilerdir. İnsanın belalı sayılan fiillerinin ise iki türü bulunmaktadır. Kişinin kendi özgür iradesiyle işlediği ve günah, isyan gibi Allahın yasakladığı fiiler ile öfke örnek olarak verilebilir. İnsanda bulunan Nefsin zor olan hali ise yaptıklarının güzel ve iyi olduğuna kapılma halidir. İşlemiş olduğu çirkin hareketleri beğenmesi, nefsin kendini beğenmesi. Tasavvuf ehline Allaha şirk kalbul edilmiş ve gizli şirk olarak kabul görmüşlerdir.¹⁵⁷

Nefs; kişide bulunan çirkin ve kötü davranışların tümüne denir. İnsani Nefste kişinin heves ve arzuların bütününden bahsetmektedir. Nefsin özelliklerine gelince; ben duygusunu önde tutan duygu ve kötü alışkanlıkların tümüdür. Bunlar aşırı şehvet, yalan, cimrilik, Allahı inkâr ve öfkedir. Nefs, insan yaratılışının bütün olumsuz taraflarının temsilcisi olmakla birlikte Cenab-ı Allah'ın İsm-i Celâl sıfatının yansımasıdır.¹⁵⁸

Bundan dolayı insanın fitratına aykırı her davranışın kaynağı olarak nefis gösterilir. İnsandaki bu duygu kişiye günü birlik hazların ve zevklerin peşinde olmayı telkin ederek insanı yaratıcısına karşı muhalefet etmeye sevkeder. Bu şekilde yaratılış gayesinden uzaklaştırarak insana kişiliğini ve kimliğini kaybettirir.

Tasavvuf ehli içerisinde nefis kavramı belli bölümlere ve mertebelere ayrılmış bu mertebelerden en aşağı olarak Nefs-i Emmâre olarak kabul edilmiştir. Bu anlamda

¹⁵⁴Kuseyrî, **Risale-i Kuseyrî**, Ali Aslan, (Çev.), Hikmet Nesriyat, İstanbul 2006, s. 150.

¹⁵⁵Cebecioglu, **Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü**, Anka Yay., İstanbul 2005, s. 472.

¹⁵⁶İbn Haldun, **Tasavvufun Mahiyeti**, Uludag (Çev.), Dergah Yay., İstanbul 1977, s. 345.

¹⁵⁷Yılmaz, **Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar**, s. 341.

¹⁵⁸Mesut Kaynak, **Kur'an'da Sevgi**, Yay Matbaacılık, İstanbul 2000, s. 163.

nefs-i emmare sahibi kişileri hayır ve güzel davranışlardan uzaklaştırarak insanı, kötüye, çirkin meyl ettirir. Bu yoldaki kişiler manevi hayattan uzaktırlar. Nefsi emmare mertebesinde bulunan kişiler kötü davranış ve günaha yakındırlar.¹⁵⁹

Yukarıdaki tanımlardan hareketle nefis; insanın fitratına aykırı, Allah'ın rızasından uzak, insanın başta kendisine ve çevresine zarar verebilecek kötü, çirkin ve süfli arzu ve istekleri, insana sadece kötü fiilleri dayatmaya çalışan gücün kaynağı olarak tanımlayabiliriz. Zaten mutasavvıflar, bulundukları duruma göre herkes kendince bir tanım yapmıştır. Burada ortak olan özellik nefsin kötülük ve çirkinliklerin kaynağı olarak tanımlanmasıdır.

2.5. NEFSİN MERTEBELERİ

“ Muhakkak ki nefsin tezkiye eden (kötülüklerden arındıran) kurtuluşa ermiş, onu fenalıklara gömen de ziyan etmiştir. ”¹⁶⁰

Tasavvufta Nefs denince, onun sadece bir kategoride değerlendirilmesi söz konusu değildir. Nefsin çeşitli mertebeleri vardır. Bu mertebeler çerçevesinde insanlar değerlendirilir. Bu mertebeleri en dibinden en yukarısına doğru sıralayarak açıklamaya çalışacağız.

Her insan kendi kendini tarafsız bir şekilde incelemeli ve bütün nefis kademelerini iyi bir şekilde bilmelidir. Kişi kendine ait nefsi her daim merak etmiştir. Kişi adil bir şekilde yapacağı nefis derecelendirmesine göre mertebesini bilir ve aşağıda bulunan Nefsler derhal tövbe edip Rabbine sığınmalıdır. Nefs mertebesi yüksek olan benlikler ise daha üst mevkilere çıkabilmek için ilahi işaret alacakları zamanı beklerler.

Nefsin, günahlardan ve kötü sıfatlarından temizlenip ruhun manevi güzel sıfatlara kavuşabilmesi için yedi farklı dereceden geçmesi şarttır. Sufiler bu konuya“*Atvâr-ı Seb'a*” ismini vermiş, konu hakkında detaylı kitap ve eser hazırlamışlardır.¹⁶¹

¹⁵⁹Abdurrahman Kasaboglu, “Yusuf ve Züleyha açısından Kur'an da Nefs-i Emaré Kavramı Freud'un “id” Kavramıyla bir Mukayese”, *Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi*, Ankara 2006, Sayı 17, s. 61.

¹⁶⁰*Kur'an-ı Kerim*, Şems, 91/9-10

Tasavvuf tarihinde ‘Atvâr-ı Seb’a’ ifadesinin tarîkatların kurulmaya başladığı ilk anlarda kullanmadıklarını, fakat tarîkatların kendi kesin kurallarını XII. asırdan başlayarak tarihe geçtiği bilinmektedir. Kalbin bu değişimini yedi aşamada gerçekleştiğini belirten ifadenin, tarîkatlarda uyulması gereken adap ve kesin kuralların belirlenmesi sülûk derecelerinin ayrıntılı bir biçimde anlatılması gerektiği anlaşılmıştır. Dolayısıyla ‘Atvâr-ı Seb’a’ ifadesi, tarîkatların birden fazla yollara ayrılmaya XV ve XVI. Asırlarından itibaren başladığı tarihi kayıtlara girmiştir.¹⁶²

2.5.1. Nefs-î Emmâre

Nefs-î Emmâre emredici nefis anlamına gelir.¹⁶³ Bedenî maddi şehvet ve hissî lezzette; kalbi süflî kısma yönlendiren Nefstir.¹⁶⁴

Sözlükte “Emredici Nefs” manasına gelmekte olan *Nefs-î Emmâre*, kötülüğe ve şerre kişiyi yönlendiren, beden tabiatına meyleden, ve şehvetleri ısrar eden, kalbi günah tarafına meylettiren Nefs demektir. Mutasavvıflara göre emmare nefis; şehvi ihtiraslara ve şeytani hastalıklara mukavemetsiz olarak teslim olursa, nefis makamlarının en alt derecesinden olan “Nefs-î Emmâre” adını alır.

Nefs-î Emmâre, hissî şehvet ve lezzetleri emreder. Kalbi, süflî cihete çeken bütün şerhlerin ve kötü ahlakın kaynağı olan bir güçtür. Bu gücü kötü temayüllerinden vazgeçirip, dinin ve akl-ı selimin emri altına sokmak için çaba sarf etmek gerekir ki bu çabanın adı mücâhede’dir.

Nefs-î Emmâre hakkında, Keşânî ise şöyle der: Bu Nefs bedeni doğaya yöneltir, lezzet ve hissî şehvetleri körükler. Yani kalbi ulvî değil, süflî, aşağılık, alçak

¹⁶¹ Ahmet Ögke, **Kur’ân’da Nefs Kavramı**, İnsan Yayınları, İstanbul 1997, s. 85.

¹⁶² İbrahim Işıtan, “Halvetiyye Geleneğine Ve Bir Halvetiyye Şeyhi Olan Sofyalı Bâlî Efendi’ye Göre Sülûk ün Yedi Evresi (Atvâr-ı Seb’a)”, **Hikmet Yurdu Dergisi**, Ocak-Haziran 2011, C. 4, Sayı:7, s. 89-113; Ali Haydar Bostancı, **Tasavvuf’ta Etvâr-ı Seb’a ve Sofyalı Bâlî Efendi’nin « Etvâr-ı Seb’a »**’sı, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1996, s. 26-27

¹⁶³ Cebecioğlu, **Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü**, s. 199.

¹⁶⁴ Süleyman Ateş, **İşârî Tefsîr Okulu**, Yeni Ufuk Neşriyat, İstanbul 1998, s. 281; Kâşânî, **İstîlâhâtü’s-sûfiyye** ‘Tasavvuf Sözlüğü, İz Yayıncılık, Ekrem Demirli (Çev.), İstanbul 2004, s. 558.

şeylere celbeden şeye Nefs-î Emmâre denir. Nefs-î Emmâre, şer yuvası, kötü fiillerin, yerilmiş fiillerin kaynağıdır.¹⁶⁵

Nefs-î Emmâre, kişilerin hayatında yaşama şekillerini sadece içinden geldiği gibi güdü ile yapmasıdır, yaptığı bütün fiillerde bu nefsin görülmesidir. Nefs-î Emmâre mertebesi insanların diğer nefs mertebeleri olan; Levvâme, mülhime, mutmainne, radiye, mardiyeye, kâmile mertebelerinde bile her an kendi varlığını hissettirecektir. İnsanlarda yaradılıştan gelen bu güdülerin insandan ayrılamaz bir bütündür. Diğer mertebelerdeki nefis çeşitleri bir nevi Nefs-î Emmâre mertebesini kontrol etmesindeki başarısıdır.¹⁶⁶

Bunun yanında, Hz. Peygamber (sav)’ın

*“Güzel ve mevkî sahibi bir kadının berâber olma isteğini , ‘-Ben Allah’tan korkarım.’ diyerek reddeden genç...”*¹⁶⁷

diyerek ahlâkını övdüğü Yûsuf (as)’ın amelini nefesine izâfe etmemek ve Rabbinin üzerindeki nimeti vurgulamak üzere böyle bir tavır içine girdiği görülmektedir.¹⁶⁸Yûsuf suresinin diğer âyetlerinde Yûsuf (as) ile Züleyha arasındaki hâdise şu şekilde anlatılmıştır:

“ ... Kadın O’nun nefsinden murâd almak istedi. Kapıları sımsıkı kapattı ve ‘- Sana söylüyorum; haydi beri gel !’ dedi. O ise ; (Hâşâ) Allah’a sığınırım! Zirâ kocanız benim velinimetimdir; o bana güzel davrandı. Gerçek şudur ki, zalimler asla felah bulmaz !’ dedi.”

*“ Ant olsun ki kadın onu elde etmeye iyice niyetlenmişti. Eğer Rabbinin işaret ve ikâzını görmeseydi, o da kadına meyletmiş olacaktı. İşte böylece biz, kötülük ve fuhşu ondan uzaklaştırmak için (bürhânımızı gösterdik). Şüphesiz o, ihlâsa erdirilmiş kullarımızdandı.”*¹⁶⁹

¹⁶⁵Ateş, **İşârî Tefsîr Okulu**, s. 575.; Cebecioğlu, **Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü**, s. 473; Karaman, **Gamusü’l-Cedid**, s. 521.

¹⁶⁶Kasaboğlu, “Yusuf ve Züleyha açısından Kur’an da Nefs-i Emare Kavramı, s. 71.

¹⁶⁷Buhârî, Ezân,36.

¹⁶⁸İsmail Hakkı Bursevî, **Rûhu’l-BeyânTefsîri**, Damla Yayınevi, İstanbul 1995, s. 240.

¹⁶⁹**Kur’an-ı Kerim**, Yûsuf, 12/22-24.

Âyet-î kerîme’de belirtildiği üzere Yûsuf (as) Yüce Allah (cc)’ın lûtfu ile ilahi yardımlara hak etmiş böylece mana anlamında dünyayı temsil olarak Züleyha’ya yönelmemiştir.¹⁷⁰ Gerçekten Yûsuf (as)’ın ilgi çekici güzelliği karşısında onu gören kadınlar parmaklarını keserken acısını o sarhoşluk ile hissetmemişlerdi. Nitekim, Yûsuf (as)’ın cazibesini yitirmiş ve şehvi duyguları körelmiş bir ihtiyar, Züleyha’nın ise servet ve şöhret içinde çekici bir kadın yerine çirkin, arzu edilmeyen birisi olmuş olması halinde, nefsin böylesi zor bir imtihanla sınanmasını sağlayan bu ibret verici imtihan söz konusu olmayabilirdi. Ayrıca oda kapısının sımsıkı kilitlenmesi, kalbin hevâ kapılarını aralayan çirkin bir fiilin davetiyesi olmuştu.¹⁷¹

Bunun için önce emmare nefsi terbiye ve ıslah etmek gerekir. İşte Hz. Yusuf kınanmış olan nefse karşı bu mücadeleyi göstermiş ve Kur’an’ın diliyle şöyle demiştir:

*“(Bununla beraber) Nefsimi temize çıkarmıyorum. Çünkü Nefs; aşırı şekilde kötülüğü emreder; Rabbim acıyıp korumuş başka. Şüphesiz rabbim çok bağışlayan, pek esirgeyendir.”*¹⁷²

Ben nefsimi kötülükten tenzih etmiyorum. Ben tam olarak nefsimin lehine onun beraatına temizliğine şahitlik etmem. Allah’a olan tevazuu, kabih olan nefsinin de yenmek için Hz. Yusuf böyle söyledi. Benim nefsim ve Nefslerin hepsi hadd-ı zâtında kabahat, çirkinlik, kötülük, günah ve ma’siyetleri mübalağa ile emreder. Çünkü nefis, batıldan ve şehvetlerden zevk almada en şiddetli olanıdır.

¹⁷⁰Elmalılı Hamdi Yazır, **Hak dini Kur’ân Dili**, Eser Neşriyat, İstanbul 1979, C. 4, s. 1256.; Osman Nûri Topbaş, **İmândan İhsâna Tasavvuf**, Erkam Yayınları, İstanbul 2012, s. 132.

¹⁷¹Topbaş, **İmândan İhsâna Tasavvuf**, s. 131.

¹⁷²**Kur’an-ı Kerim** Yusuf, 12/53.

Hız. Yusuf bu sözleri şundan söylemiştir:

1. Takdis-i Nimet; kendisinin üzerinde olan nimeti şükürle anmak için,
2. Allah-ü Tealâ kendisine Tefvîk (inâyetle başarı) verdiği için,
3. İsmet; her türlü noksanlardan ve hatalardan muhafaza edilmeyi verdiği için,

Yani ben nefsimi nefis olması itibarı ile asla tenzih etmem. Bu faziletleri de nefsimde istinat etmem. Bunları nefsim Allah'ın inâyeti ve tefvîki olmadan kendi tabiatının gereği olarak yaptı diyemem.¹⁷³

Tasavvuf ıstılahında, Nefs-î Emmâre kötülüğü emreden ve mertebelerin en aşağısı kabul edilmiştir, kötü fiillerin ve davranışların ortaya çıkmasının, güzel olan ve iyilikten uzaklaştıran olarak bilinir. İnsanın gerçek yaşam olan ilahi yaşamdan uzaklaşması, madde âlemi ve geçici olan dünya zevklerine dalmasıdır. Şâyet birey, nefsini dizginleyip onu doğru olana güzel olana iletirse Nefs terbiye edilir aksi durumda kişi kendi nefsinin kölesi olur.¹⁷⁴

Bu aşamadaki Nefs, hevâlarına oldukça düşkündür. Güç ve kuvveti kendinden sanır. Kendini tasarruf eden olarak zanneder. Nefs-î Emmârenin kontrol ettiği kişi manevi değerler gereği davranamaz, yüce Allah ile samimiyetini kaybedip maddi ve dünyevi zevklere dünya malına kulluk eder¹⁷⁵

Önemine değindiğimiz kalp sarayının bu mertebedeki sultanı Nefstir. Kin, haset, cimrilik, riyâ, hırs, kibir ve sayısı kestirilemeyecek kadar çok olan kötü sıfatlar Nefs-î Emmârede bulunmaktadır.¹⁷⁶

¹⁷³Bursevî, **Rûhu'l-BeyânTefsîri**, s. 18.

¹⁷⁴Hucvîrî, **Keşfu'l-mahcûb (Hakikat Bilgisi)**, Uludağ (Çev.), Dergâh Yay., İstanbul 1996, s. 309 ; Haris el-Muhâsibî, **er-Riâye**, Şahin Filiz (Çev.), İnsan Yayınları, İstanbul 1998, s. 428.

¹⁷⁵ İmam-ı Rabbanî, **Mektûbat-ı İmam-ı Rabbanî**, s. 489.; Muhammed Nûrî Şemseddin, **Risale-i Murakabe**, Huzur Yayın Dağıtım, Abdulkadir Akçiçek (Çev.), İstanbul trz., s. 187.; Ateş, **İşârî Tefsîr Okulu**, s. 281.; Hakkı, **Ma'rifetnâme**, Cafer Durmuş-Kerim Kara (Sad.), C. 3, s. 291.; Mehmed Zahid Kotku, **Nefsin Terbiyesi**, Server İletişim, İstanbul 2013, s. 33.

¹⁷⁶Kuşeyrî, **Kuşeyrî Risâlesi Sûfilerin İnanç ve Ahlâkları**, Dilaver Selvî (Çev.), Semerkand Yayıncılık, İstanbul 2013, s. 233.; Kâşânî, **Letâifü'l- a'lâm-Tasavvuf Sözlüğü**, s. 558.; Cebecioğlu, **Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü**, s. 473.; Hayrani Altıntaş, **Tasavvuf Tarihi**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1991, s. 45.

Nefs-î Emmâre sinsi bir Nefstir doğruyu yanlış, yanlış doğru olarak göstererek kalbi aldatır ve içinde bulunduğu gafletten uyandırmamak için uğraşır. Şehvet, Nefs-î Emmâre'den kalbe nüfuz eden ilk ve en tehlikeli hastalıktır.¹⁷⁷ Şehvet duygusu beraberinde kötü his ve sıfatlar getireceğinden çok tehlikelidir.¹⁷⁸

Bu mertebede nefsin makamı sadırdır.¹⁷⁹ Göğüs, sîne anlamlarına gelen Sadr, Tasavvufî tanımında kalbin bir mertebesi olarak bilinir.¹⁸⁰ Kurtuluşa erebilmesi için kişinin bütün kötülüklerden ve çirkin davranışlardan uzak durması gerekir. Sadr, aynı zamanda imanın noktası olduğundan sürekli olarak nurlu temiz kalması gerekmektedir. Kalbin kurtuluşa ermesi yalnızca Sâlik kimsenin bir mürşide teslim olarak onun gösterdiği yolda gitmesi ile mümkündür.¹⁸¹ Nefs-î Emmârenin gidişatı yüce Allah'a doğrudur. Nefs-î Emmâre âlemi; görünen âlem olan şهادet âlemidir. Bu mertebedeki Sâlik “Lâ ilahe illallah” zikrine mürşidinin belirlediği sayıda devam eder.

İnsanoğlu iyi ile kötü arasında tercih yapma isnadına sahip ancak her türlü sorumluluktan kaçan bir benliktir. Bu benlik Allah inancını olumsuz yönde etkileyen Nefs-î Emmâredir.¹⁸² Bu makamdaki Nefs-î Emmâre mertebesi, en aşağı makamdaki Nefstir. Kişiyi Allah'a kul olmaktan uzaklaştırıp nefesine, heva ve heveslerine ya da dünyanın süslü püslü, şatafatlı hayatına kul olmaya zorlar ve hep bu yönde emir ve telkinleri olur. Bu durumdaki insanlar sadece simâen insan gibi gözüktürken, sîreten insanlık vasıflarından fersah fersah uzaktır. Bu Nefs daha çok şeytanların, nemrutların, firavunların ve şeddalrın nefsini temsil eder.

2.5.2. Nefs-î Levvâme

¹⁷⁷Ömer el-Fuâdî, **Muslihu'n-Nefs (Nefsin Özellikleri)**, Ahmet Cahid Haksever (Sad.), Hoşgörü Yayınları, İstanbul 2015, s. 47.

¹⁷⁸Ögke, **Kur'an'da Nefs Kavramı**, s. 85.

¹⁷⁹Ebû Abdullah Muhammed Hakîm et-Tirmîzî, **Beyânü'l-fark beyne's-sadrive'l-kalbi ve'l-fu'âdive'l-lübb**, Nicola Heer (Thk.), Kahire 1958, s. 35. İştân, “Halvetiyye Geleneğine Ve Bir Halvetiyye Şeyhi..., **Hikmet Yurdu Dergisi**, s. 89-113.

¹⁸⁰Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, Kabcacı Yayınevi, İstanbul 2001, s. 303.

¹⁸¹Ramazan Muslu, “Halvetiyye'de “Atvâr-ı Seb'a” Yazma Geleneği ve Sofyalı Bâli'nin Atvâr-ı Seb'a Risalesi”, **Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi**, Sayı:18, s. 43-63.

¹⁸²Muhsin Demirci, **Kur'an Ve Yorum**, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2014, s. 522.

Nefs-î Levvâme, Arapça dilinde kınayan Nefs anlamına gelmektedir. Tasavvufi anlamda ise kalbin bir parçasının nurlanmış, o nurlanma ölçüsünde uyanmış olan Nefstir. İnsanlarda bulunan Levvâme Nefs bir parça uyandığı için günahları yapmak istemez. Kötülüklerin farkında ve kötülüklerden kurtulmuş; özeleştiri yapabilen Nefstir. Olgunlaşma tam olmadığından ara sıra kötülük de yapar, kendini yaptıklarından dolayı ayıplayan, pişmanlık duyan ve işledikleri günahlar için kendini hesaba çeken Nefs demektir. İşlediği günahlardan dolayı pişmanlık duyan ve geç kalmadan tövbe eden nefsin durumudur. Nefs-î Emmâre sıfatları Levvâme Nefste de de görülmektedir; ancak levvâme mertbesindekiler halin farkındadır. Bazen ilahi kuvvetleri hisseder ve yüce Allah’a sığınarak ibâdet eder, böylece doğru yolu bulur. Bazende bu mertebede bulunan kişi emmare nefsin tesirinde kalarak isyan eder, kendini günaha bulaştırır. Sonunda tekrar pişmanlık ile tövbe eder.

Nefs-î Levvâmedeki, insan, ruhun ışıklarına kalbini açtıkça kendi ruhundaki perdelerden sıyrılmaya başlar. Kötülüğü yavaş yavaş bırakıp ruhun ilhamlarını alır, faili muahaze eden ve hesaba çeken, pişman olan, tövbe eden Nefstir.¹⁸³

“Kendini kınayan (pişmanlık) duyan nefse yemin ederim ki (diriltilip hesaba çekileceksiniz).”¹⁸⁴

Kıyamette gerek ibâdet, gerek kabahat eden her Nefs, kendi kendini levm eder. Kabahat eden kimse “neden kabahat işledim?” Diyerek kendini levm edeceği gibi, ibâdet eden kimse de “neden az ibâdet ettim?” diyerek nefsin levm edeceği bu âyetten çıkarılmış olan fevahimdendir.¹⁸⁵

Nefs-î Levvâmeden tam olarak neyin anlatılmak istendiği büyük âlimler tarafından farklı bakış açılarıyla yorumlanmıştır. Aralarında Said İbn Cübeyr, İkrime ve Abdullah İbn Abbas’ın bulunduğu büyük âlimlerin, Nefs-î Levvâmenin nefsin yapılan bütün davranışlarda kendisini kınayan; değerlendiren Nefs olduğu kararına varılmıştır. İbn Abbas kınamayı kesin olarak almış ve nefsi levvâmeye, kendini yaptıklarından dolayı kınayan Nefs olarak adlandırmıştır. Bu anlamda levvâme,

¹⁸³ Ünal, *Kurân-ı Kerîm’de Temel Kavramlar*, s. 303.

¹⁸⁴ *Kur’an-ı Kerim*, Kıyâme, 75/2.

¹⁸⁵ Vehbi Ecer, *Toplumsal Değişme, Tasavvuf, Tarikatlar ve Türkiye*, Kayseri 1999. s. 253.

nefsin her yönünü ele alır. İşlediği kötülüğün karşılığında kendisine zarar verecek, yaptığı davranışı neden yaptığının pişmanlığını duyar. Yaptığı iyiliği, az yaptığı için pişmanlığını dile getirir.

Nefs-î Levvâme mertebesi mücahit'e göre, umutta bulunan insanların sahip olduğu nefstir. Bu mertebedeki kişiler iyilik yapmadıkları için pişmanlık duyan kimselerdir. Katade'nin de içlerinde bulunduğu grup; levvâme Nefsten kasdedilen facir kimseler olduğu görüşündedir.¹⁸⁶

Nefs-î Levvâme mertebesinde Sâlikte, kabz ve bast halleri görülür. Nefs, levvâme kapısında olduğu süre boyunca nefsin dediklerini yaptırır, bazen de yenilgiye uğrayarak sahibine söz dinlemez. Yani bu kabz halleri, Nefs-î Levvâmeden meydana gelmektedir.¹⁸⁷ Diğer bir ifadeyle bu mertebe, kalpte yaşanan mücadelenin en çetin safhasıdır.

Nefs-î Levvâmenin yolcuğu cenabı Allah'adır. İçinde bulunduğu âlem; âlemi, berzahdır; bedende bulunduğu yer gönüldür.¹⁸⁸ Durumu güzel söz ve muhabbetir. Bu yolculukta yalnızca tarîkat yolunda ilerlemekle başarıya ulaşılır. Hal sahibinin Sıfatları nefsi arzular neticesinde dünya sevgisi, mal mülk sevgisi etrafında toplanmıştır.¹⁸⁹

Allah'a ulaşmanın yolu; halkı kalben bırakmış olmak, heva ve hevesin kötü yolunu terk etmektir. İrade ve şahsi arzularını bırakmış olmaktır. Nefse ve iradeye gelince, Allah onları kendi iradesi ile yola getirir. Nefs yok edilemez. Çünkü nefsin yok olması demek, bir çeşit eksikliğin görülmesidir. Bu mertebede eksiklik yoktur. Nefs ölmez, ancak ıslah edilir.¹⁹⁰ Onun için günah işleyen uzuvları yok etmek yerine, o uzuvları eğitmek ve Allah'a kulluk vazifesini yapabilecek seviyede ıslah etmek

¹⁸⁶Ebu Tâlib el- Mekkî, **Kûtu'l- Kulûb**, Yakup Çiçek-Dilaver Selvi (Çev.), Semerkand Yay., İstanbul 2004, s. 203.

¹⁸⁷Şihâbüddin Sühreverdî, **Avarifül Maarif (Gerçek Tasavvuf)**, Selvi (Çev.), Semerkand Yayınları, İstanbul 2007, s. 669.

¹⁸⁸İşitan, "Halvetiyye Geleneğine Ve Bir Halvetiyye Şeyhi...", **Hikmet Yurdu Dergisi**, s. 89-113.

¹⁸⁹Kadir Özköse, **Tasavvuf El Kitabı**, Grafiker Yayınları, Ankara 2012, s. 345.; Ögke, **Kur'ân'da Nefs Kavramı**, s. 88.

¹⁹⁰Abdulkadir Geylanî, **Fütüh'ul Gayb (Gizliden Sırlar)**, Abdulkadir Çiçek (Çev.), Alperen Yay., Ankara 2001, s. 66.

gerekir. Mevlana hazretleri de bu Nefsle mücadeleyi, mecnunla deve olayına benzetmiştir.

- Aklın Nefsle savaşması mecnunun deve ile çekişmesi gibidir.
- Mecnunun isteği hr kadına, devenin isteği geride yavrusuna doğrudur.
- Mecnunun dediği gibi, devemin arzusu geriye, benim arzum ise ileriye, Ben ve o, birbirimize muhalifiz.

İnsan nefsiyle olan mücadelesinde şâyet ilerisinin hesabını yaparak mücadele ederse başarılı olabilir. O anki durumu dikkate alırsa mücadeleden mağlup olması kaçınılmaz olur. Nefs hiçbir zaman ileriye düşünmez, onun için sadece o anki mutluluğu önemlidir. Nefsini öldüren insan başta kendisini olmak üzere, ailesini, yakınlarını ve yaşadığı toplumu diriltir. evresindeki insanlara adeta hayat suyu bahşeder. Nefsin kr gözüyle hareket etmediğinden uçuruma gitmekten kurtulmuş olur.

2.5.3. Nefs-î Mülheme

Nefs-î Mülheme, sırlar alan ve keşiflere şâhit olan, vicdanının sesini duyan ve dinleyen Nefstir. Sır, yüce Allah tarafından kalbe giren mana, hissiyat, içine doğmak demektir.

“ *Nefse ve onu düzenleyene, sonra da ona bozukluğunu ve korunmasını ilhâm edene andolsun*” âyetinden Nefs-î Mülheme anlaşılmıştır.¹⁹¹

İnsanın aklına herhangi bir şeyi bırakmak anlamına gelen ilham, Allah (cc)’ın bu yolla kulunun aklına (kalbine) bir şey düşürmesi ve koymasıdır. Burada ilham, nefse neyin kötü neyin iyi olduğunun bildirilmesi, nefse bunlardan dilediğini seçme imkânı verilmesi ile ilgilidir. Ancak Rabb’in kötülük ilham etmesi söz konusu olamayacağından, ancak Allah (cc)’ın kuluna kötüden kaçınması iyiliği de işlemesi

¹⁹¹ Ateş, *İşâî Tefsîr Okulu*, s. 281.

için verdiği ilhamdan söz edilebilmektedir. Nitekim bu, “Biz ona iki de yol gösterdik”¹⁹²âyetindeki mana ile de aynı doğrultudadır.¹⁹³

Kalp nuruyla tamamen aydınlanmış, kötü sıfatlardan kurtulmuş, iyiyi kötünden ayıran iradeye Nefs-î Mülheme denir. Bu makam iyileşme makamıdır. Nefs-î Mülheme yaptığı fiilerden günahını ve sevabını yüce Allah’ın yardımıyla hisseder. Buradaki Nefs-î Mülheme Rabbinden başka bütün varlıktan uzaklaşır. Nefsin gazap ve şehvetlerine galip gelen, cihanın nimetlerinden kendi içine kaçan, yaptığı güzelliklerde Rabbini arar, ilahi âlemin gönül kapılarını aralamış, nefsin ve Rabbini müşahade etmiş ve tanımış Rabbine muttali olmuştur. Nefs-î Mülheme kişinin, aşk hali içinde bulunmasıdır. Haktan gelen her türlü ilim ile hoşnut olur, yetingen, mütevazı, sabır ve dayanma gücü yükselmiştir. Bu mertebedeki kişilerde halktan hakka doğru bir yöneliş vardır.¹⁹⁴

Mülheme nefsinin özellikleri, şükür, sabır, doğruluk, cömertlik ve ilimdir. Bu sıfatlar her kimde cem olmuş ise Allah o kulu “ilham” ile mükâfatlandırır. Yani neyin iyi neyin de kötü olduğunu kullarına ilham ile bildirir. İçten alınan bu bilgi kulakla duymaktan daha sıhhatlidir. Cenab-ı Hak bu Nefs mertebesine erişenlere ilim ihsan etmiştir. Mülheme Nefs sahiplerinin doğruluğa sahip ve ilim sahibi kişiler olmuştur; işledikleri güzel fiil, ibâdet ve dualarında içtenlik samimi sevgi ve bağlılık tam olarak belirmiştir. Nefs-î Mülheme mertebesi kimi zaman da, kişilerin hata yaptığı ayakların kaydığı yer olarak anılmaktadır. Kişi burada mertebesini düşürerek nefsi levvâmeye inebilir. Azap ve kurtuluş arasında bir mertebe olmaktadır.¹⁹⁵

Bu mertebede iyileşme belirtileri söz konusudur. Nefs, kendi başına işlediği amellerde sevabını ve günahını yüce Allah (cc)’ın kendisine yardım etmesiyle tam olarak bilmektedir; Nefs bu sebep nedeniyle, Rabbinden başka bütün varlıktan

¹⁹²Kur’an-ı Kerim, Beled, 90/10

¹⁹³Bursevî, *Rûhu’l-BeyânTefsîri*, s. 56.; Fahrüddîn er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr Mefâtîhu’l-Gayb*, Suat Yıldırım (Çev.), Akçağ Yayınları, Ankara 1995, C. 23, s. 170.

¹⁹⁴Bursevî, *Rûhu’l-BeyânTefsîri*, s. 381;Ateş, *İslam Tasavvufu*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul 2004 s. 576.; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 475.

¹⁹⁵Ateş, *İslam Tasavvufu*, s. 576.; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 475.; Bursevî, *Rûhu’l-BeyânTefsîri*, s. 983.

uzaklaşır. Nefs kendi isteği ile Halkı bırakıp Hakk’a yönelir.¹⁹⁶Bu mertebede, Nefs yaradılıştan gelen kötü ve pis işleri arzuladığı hisslerini dizginleyip, nefesine ağır geleni yaparak, nefsinin terbisesinde başarılı olmuştur. Ancak bu aşamadaki en büyük tehlike yine nefsin kendisinden beklenir. Bizzat sülûk yolunun ortasında şeytan Nefs ile birlikte müridi azdırmaya çalışır.¹⁹⁷Bunu da nefsin narsistik güdülenmelerini aracı ederek yaparlar. Çünkü fitrattan gelen hayvani dürtülerin esiri olsada ruh-i sultaniyeden gelen güzel ahlak tam olarak yerine oturmamıştır.¹⁹⁸

Bu sebepten ötürü bu makam aşılması zor ve tehlikeli bir yoldur. Bu makâm; şer ile hayrı, yarar ile zararı, gerçek ile bâtilı fark edememektedir. Dolayısıyla bu makâm, birbirine benzeyenlerin ayırt etme makamı olarak bilinir.¹⁹⁹

Nefs-î Mülhemenin bulunduğu yer; ruh, bulunduğu âlem ise rûhlar âlemidir.²⁰⁰

Hâli, ezâyâ katlanmak, kanaat, alçak gönüllülük, özürleri kabul etmek, tahammül ve iyi düşünmektir.

Ayrıca bu nefsin kendine özgü güzel ahlâk, akıl, temizlik, hayâ, iyi huy gibi belirli özellikleri de bulunmaktadır.²⁰¹ Bu makamda Sâlik Cenâb-ı Hakk’ın yardımıyla kötü ve bozuk düşüncelerden kurtulup ilham ve hayal arasındaki farkı öğrenir. Böylece makamı yükselip Nefs-î Mutmainne mertebesine dâhil olur.²⁰²

2.5.4. Nefs-î Mutmainne

Nefs-î Mutmainne; İslamın emir ve yasaklarına harfiyen uyan, imanın esaslarına boyun eğen, bu ince konu hakkında içerisinde şüphe ve tereddüte yer olmayan, sonuç olarak yüce yaradan ile ilahi bir bağı bulunan ve bu bağın eşsiz lezzetlerine sahip

¹⁹⁶ Cebecioğlu, **Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü**, s. 475

¹⁹⁷ Muhammed Nuri Şemseddin Nakşibendî, **Miftahü'l Kulûb**, Abdülkadir Akçiçek (Çev.), Huzur Yayın Dağıtım, İstanbul 1982, s. 139-154.

¹⁹⁸ Topbaş, **İmândan İhsâna Tasavvuf**, s. 140.

¹⁹⁹ Hakkı, **Ma'rifetnâme**, s. 333.

²⁰⁰ Işıtan, “Halvetiyye Geleneğine Ve Bir Halvetiyye Şeyhi...”, **Hikmet Yurdu Dergisi**, s. 89-113.

²⁰¹ Ögke, **Kur’ân’da Nefs Kavramı**, s. 90.

²⁰² Muslu, “Halvetiyye’de “Atvâr-ı Seb’a” Yazma Geleneği ve Sofyalı Bâli’nin Atvâr-ı Seb’a Risalesi”, **Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi**, s. 43-63.

olan Nefstir. Dilimizde huzura kavuşan Nefs olarak anlaşılmaktadır. Bu mertebeye erişen insan, Hz. Peygamber(s.a.v.)’in tebliğ ettiği inanç ve amelleri hak kabul etmiştir. Allah’ın emir ve yasaklarına tam teslimiyet ile uyar ve Rabbinin yolunda elinden geleni yapar. Dünya hayatında bütün nefsi tatlardan kendini mahrum bıraktığı onlara tenezzül etmeden kalbini mutmain olarak İslama teslim olmuştur. Kalbini farklı bela ve kötülöklere karşı korur. Nefs-î Mutmainne, hak yolunda rahat ve huzurlu bir hayata ermiştir. İnsanda bulunan Nefs kötü olan bütün alışkanlık ve sıfatlardan kurtulmuş güzel, temiz ahlakla ahlaklanmıştır. Kalbi nur ile aydınlanıp, kötü huyları silinen Nefstir. Bu özellikler bulunduran Nefs bir takım kaynaklarda farklı ifade edilmiştir. Nefs haktan gelen emirler doğrultusunda içinde barındırdığı şehvetlere karşı gelerek, ızdırıp ve kederden sıyrılarak kurtuluşa erer.

“Ey huzura kavuşmuş Nefs! Sen O’ndan hoşnut, O da senden hoşnut olarak Rabbine dön. (Seçkin) kullarımın arasına katıl ve cennetime gir.”²⁰³

Dünya üzerinde işledikleri günahların cezalarını çekip belirtilen o büyük günde yüce Allah-ü Tealâ kendisine iman edenlere buyurmaktadır. *“Ey İslam cihatına razı gelen, zikri ilâhiyeyi bütün kalbi ile devam eden Nefs! Sen Rabbinden, Rabbin senden memnun olduğunuz halde Rabbinin lütfuna rücu et ki, senin için Rab Teâlâ’nın sunduğu eşsiz nimetleri göresin. Sen gönlü iyi olan kullar ile Rabbin sevdiği kulları için hazırladığı cennetine gir. Onların oluşturduğu topluluğun bir ferdi ol. Benim cennetime bu şekilde gir. Yüce Allah bu sözleri ile ehl-i imana güzel davranmıştır.”²⁰⁴*

Bu âyet, nefsin huzur duymasıdır diye yorumlanmıştır. İnsanda bulunan nefsin asıl amacı şuhut mekânına varmasıyla olur. Kalpteki gerçek huzuruna varabilmek için Rabbi tanıyarak onu çokça anarak ona kulluk ve ibâdet ederek elde edileceğine işaret etmektedir. Sonuçta yüce Allah kedine itaat eden kullarının sorguya çekilmesini bitirdikten sonra kullarına ey huzura kavuşmuş insan diye hitap eder. Mutmainne olan kalp, her şeyden emin, Allah’a yolculuk eden nefs sahibinin

²⁰³ Kur’an-ı Kerim, Fecr, 89/27-30.

²⁰⁴ Ecer, Toplumsal Değişme, Tasavvuf, Tarikatlar ve Türkiye, s. 450.

kendinden emin ve tam tesmiyet ile gerçek inanışa sahiptir. Manevi âlemlerde bazı sırlara kavuşmuştur. Daima tam teslimiyet ile rıza halleri içindedir. Bu haldeki kişilerin gönülleri her an sükûn ve huzur ile şükür halindedir. Kişi şahit olduğu kusurları görmezden gelerek onları örter, kendine yapılan hataları bağışlar. Dinin gerektirdiği emirlerinden hiçbir şekilde ayrılmadan, Hz. Peygamberin ahlakını örnek olarak alır ve yaşarlar.²⁰⁵

Mevlana da tatmin olmuş Nefste zihin dünyasının malayani şeylerle bulandırılmamasına dikkat çekmiştir; Tatmin olmuş nefsin berraklık ve temizliği, aynanın üzerine bir şey yazıp veya resim yapıp temizlesen de bir iz ve noksanlık kaldığı gibi, düşüncelerle dağılır. Bedendeki tatmin olmuş nefsin yüzüne düşünce tırnakları yara açar. Kötü düşünceyi zehirli tırnak bil. Derinleşme esnasında can yüzünü yırtar.²⁰⁶

Tatmin olmuş Nefs her ne kadar tertemiz ve pırıl pırıl olsa da, şâyet zihin ve düşünce dünyamızı kontrol altına alamazsak, o berraklık yok olup gidebilir. Bunun için insan tatmin olmuş Nefs mertebesine ulaşınca zihin dünyasını da mâlâyani düşüncelerden arındırmalıdır. Bu düşünceler insanın safiyetini bozup, kalbini ve gönlünü zehirleyebilir. Zehirlenen bir kalp ve gönülden güzel bir şeyler beklemek olanaksızlaşır. Bunun için kalbimizi, gönlümüzü ve zihin dünyamızı hep Mevla'nın zikriyle meşgul etmek gerekir. Kur'an-ı Kerim de buna dikkat çekmiştir.

*“Bunlar, iman edenler ve gönülleri Allah'ın zikriyle sükûnete erenlerdir.
Bilesiniz ki kalpler Ancak Allah'ı anmakla huzur bulur.”*²⁰⁷

İman edenlerin kalbi, Allah'ı zikretmekle sükûnet buluyor. Önünde ve arkasında batılın olmadığı mucizevî Allah'ın kelimıyla kalp sükûnet bulur. Dünyevi şeylere meyletmeyle değil de Allah'ı anmayla sükûnet bulur. Bu mucize evrenseldir. Bütün insanların bu mucize karşısında kalpleri huzura kavuşuyor. Kâfirlere gelince

²⁰⁵Cebecioğlu, **Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü**, s. 475.

²⁰⁶Mevlana Celaleddin er-Rumi, **Mesnevi**, Adnan Karaismailoglu (Çev.), Akçağ Yay., Ankara 2007, s. 587.

²⁰⁷**Kur'an-ı Kerim**, Ra'd, 13/28.

onlarda kalp yok. Gönülleri hevanın peşinde Kur'an'ı mucize olarak görmediklerinden onunla kalpleri huzura kavuşmuyor.

Kalbi huzura kavuşturmanın sebeplerinden biri de Müstakim dildir. Dili müstakim olanın alameti akl-ı selimdir. Akl-ı selim sayesinde dil ya kalbî zikir etmekle susar, ya da fuzuli konuşmaktan sakınır. Akl-ı selim olmayan, fuzuli konuşmaktan uzak durmaz. En büyük fazilet fuzuli konuşmaktan uzak durmaktır. Zira fuzuli konuşma kişiyi sahibinin aleyhine döndürür. Kalbe gelen hatıralar daima günah işlemeye nefsi tahrik eder. Yine şeytan vasıtasıyla kalp, nefsin tahrikiyle günaha yönelir. Bu anda kalp ve dil yan yana gelerek Allah'ı anmalıdır.²⁰⁸

Mutmainne Nefs makamına erişen kimse kendisine verilen kalp huzurunun devamı için eli ayağı, gözü kulağı, dili dudağı ile bütün azaları Allah'ın zikriyle meşgul olmalıdır. Kalpteki huzur ve huşu ancak azalara hâkim olarak devam ettirilir. Azalar Allah'ın emirlerinden uzaklaşınca kalp de Allah'ı anmaktan ve zikretmekten gafil kalır.

2.5.5. Nefs-î Râdiye

Nefs-î Râdiye; yalnızca yüce Allah adına ibâdet ve zikir ile meşgul olarak, diğer nefsi ve insani arzu ve isteklerinden tamamen kurtulduğu bir mertebedir, dünya üzerinde tek gayesi yüce Allah'ın ona karşı sevgi ve rızasıdır. Bulunulan bu mertebe hakiki kâmil olan kişilerin mertebesidir. Nefs-î Râdiye, razı olunan, hoşnut kalan, rıza makamına ulaşan, sızlanmayan, şikâyetçi olmayan, lütfun da hoş kahrın da hoş anlayışındaki nefstir. Radiye, sonsuz olan nimetlerin verilmesiyle, razı olacak nefstir. Hesabının hafif olması, amellerin²⁰⁹ makbul olmasıyla razı olur. Bu makama gelen ruhta, kazaya rıza esastır, kişi başına gelen kaza ve kaderin Haktan geldiğinin bilincinde olup her daim kaza ve kadere razı durumdadır. Bu yüksek mertebede olan kimse yüce Allah'ın ona sunduğu her şeye şartsız teslim olmuştur. Allah'tan kendine gelen bütün musibet ve nimetlere aynı memnuniyet derecesinde razı olur. Bu yüksek

²⁰⁸ İsmail Çetin, **Edeple Varis Lutufî Dönüş**, Dilaram Yay., Isparta 1982, s. 84- 127.

²⁰⁹ Muhittin Bağçeçi, **Nefs-î Râdiye** Samil Yay., İstanbul 2000 s. 20.; Cebecioğlu, **Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü**, s. 475.

mertebede bulunan insan kemal-i rıza ile vasıflanmış olduğundan bu mertebeye Nefs-î Râdiye denilir.

Nefs, burada kendi iradesini tamamen bırakıp haktan gelen iradeye tam teslim olur. Nefs burada haktan gelene şikâyet etmez. Nefs yaradılıştan gelen vasıflardan sıyrılıp, makamı fenaya varmıştır. O kişi ki emredilene istisnasız olarak uyar. Bu mertebe sonucunda gönlüne güzel ahlak nasip olur. Amellerinde yaptığı iyilikler onun tam kendisidir. Bu mertebelerin sonucunda Hakka'l- yakın derecesine varılır.

*“Ey huzura kavuşmuş Nefs! Sen O’ndan hoşnut, O da senden hoşnut olarak Rabbine dön.”*²¹⁰

Abdullah b. Abbas; Güven içinde olunan Nefsten maksat yüce Allah’ın, kişiye hayatı boyunca amellerinin derecesini bildirmesidir. Yüce Allahın mümin olan kullarına, söz verdiği sonsuz nimetlere kavuşacağına inanan Nefs türüdür” demiştir. Mücahit; “Güven içinde olunan Nefsten kastedilen, iman edenlerin, Rablerinin hakkında vereceği buyruklara tam teslim olmuş Nefstir” der. Ebu Salih’e göre Nefs; “Ölüm anında ona söylenecek, onun Rabbi olan yüce Allah’a razı olarak geri dönmesi istenilecektir”. Şeklinde tarif etmişlerdir.

Nefs yalnız bırakıldığında kedi arzu ettiğini yapmaktadır. Bu sebepten kâfir olan fık’u fücürü, mümin olanlar ise itaat ve takva ile yaşadıklarında bazı Nefsler mümin ve bazıları ise kâfir olarak kalmışlardır. ” *Muhakkak necat buldu o kimse ki, o kimse nefsinin günahlardan temizlemekle takvayı seçti. Bundan dolayı zarara uğradı o kimseler, günah ve haram olan fiilleri kendinden uzak kılarak kurtuluşa erdiler. Nefsin arzu ve isteklerini yerine getiren nefis ile olan savaşını kaybedip nefsi galip gelen bedbaht kişi helak olur.* ”²¹¹

Adından da anlaşılacağı üzere razı olan, memnuniyetliğin söz konusu olduğu Nefstir. Bu makamdaki kul “kahrın da hoş, lütfun da hoş” anlayışını benimsemiştir. Allah tarafından her ne gelirse onda mutlaka bir güzellik bulur ve asla başına gelen iyilik ya da kötülükten ne sevinç duyar ne de mahzun olup kederlenir. Sonuçta sana

²¹⁰ Kur’an-ı Kerim, Fecr, 89/27-28.

²¹¹ Ecer, *Toplumsal Değişme, Tasavvuf, Tarikatlar ve Türkiye*, s. 463.

laik görülen sonsuz nimetlerden dolayı “Sen ondan hoşnut ve Allah katında” O da senden hoşnut olarak rabbine dönüp rabbinin sana vaat ettiği ikrama ve elde edecek olduğun yakınlığa dön. Rabbinin, senin için hazırlamış olduğu nimetlerin içine gir. Orada senin için hazırlanmış nimetlerden dilediğin gibi faydalanan.

2.5.6. Nefs-î Merdiyye

Kendinden Hoşnut olunan, nefsinden razı gelinen yüksek bir nefsi mertebedir.²¹²Ayrıca kalpteki mutluluğun en son basamağıdır. Bu basamaktan nefsin razı olmasından dolayı yüce Allah Teâlâ da bu Nefsten razıdır.²¹³Nefs-î Râdiye’ye kıyasla sahip olduğu nur daha da çoktur.²¹⁴Kusurları affeden, güzel düşünen, insanları sırf Allah rızası için seven, Nefs muhasebesini en iyi şekilde yapan bir nefis özelliği taşır.

Allah’ın izin verdiği kadarıyla, Allah tarafından bazı gayb sırlarına vâkıf olur. Bunlar, Allah’ın ona ihsanıdır.

*“ Rahman’ın kulları ki; onlar yeryüzünde alçak gönüllü olarak yürürler ve cahiller kendilerine laf atarsa selam derler. ”*²¹⁵

Âyetinde anlatılmak istenen “Rahmân’ın kulları” Allah’ın vermiş olduğu rahmete nail olan kişi Nefs-î Merdiyye derecesine mertebesindeki kullara sır olarak ledün ilmi verilir.²¹⁶ ve Allah’ın hikmetine nail olan kişiler olarak tanınırlar.²¹⁷

“Ben onun işiten kulağı, gören gözü, söyleyen dili, tutan eli olurum...” hadisinde geçen mübarek kimseler, Nefs-î Merdiyye nefesine sahip olan kimselerdir.²¹⁸

²¹²Cebecioğlu, **Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü**, s. 547-548.

²¹³Abdurrahman Dodurgalı, “Nefs ve Eğitimi”, **Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi**, İstanbul 1998 Sayı: 5, s. 80.

²¹⁴Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, s. 271.

²¹⁵ **Kur’an-ı Kerim**, Furkan, 25/63.

²¹⁶ilm-i ledün: Kulun çaba ve gayreti bulunmaksızın meydana gelen ilim.

²¹⁷ El- Mekkî, **Kûtu’l- Kulûb**, s. 86.

²¹⁸Cebecioğlu, **Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü**, s. 548.

Makâm-ı kürsî²¹⁹ olan Nefs-i Merdiyye kademesindeki kulların en belirgin bilinen yanları; “Allah’ın ahlâkıyla ahlaklanın!” sözlerine nail olan, insanı her türlü istek ve arzulardan vazgeçerek, Allah Teâlâ’nın yarattığı canlı cansız mahlûkata sevgi beslemektir.²²⁰

Nefs-i Merdiyye’nin yolu; ma’allah’tır. İçinde bulunulan varlık âlemi; sırlardır.²²¹ Hâli; hayrettir. Yolu; şeriattır. Sıfatlarından birkaçı; kendine karşı yapılan hataları bağışlaması ve gördüğü, şahit olduğu ayıp davranışları gizlemesi, elinden geldiği kadar bütün canlılara iyilik etmek, onlara karşı merhametli davranandır. Nefs-i Merdiyye sahibi kullar, aldıkları her nefeste yüce Allah’ın Esmâ, ve Ef’al’i kendisinde meydana gelir. Bu kullar “Ya Kayyûm” esmasını zikir olarak virt edinmişlerdir. Kelime-i Tevhid’e “fa’lem ennehû lâ ilâhe illallah (Bil ki; o Allah’tan başka ilah yoktur)” anlamı vermektedir. Derecesi Nefs-i Merdiyye olan keşf ve keramet türünden bazı sıradışı haller oluşur. Bu derecedeki kullar, içinde bulunduğu bu halleri asla önemsemezler ve Yüce Allah’ın huzundan ayrılmışlardır. Vahdet makamı olarak da bilinen bu makam herkese nasip olmamaktadır.²²²

2.5.7. Nefs-i Kâmile

Nefs-i Kâmile, mertebesi manevi olarak olgunluk seviyesinin en üstüne ermiş, kemale ermiş, kusursuz, olgunlaşmış, bütün özellikleri bakımından olgunluğa ulaşmış, irşat durumuna geçmiş, tam arınmış insan, kâmil, temiz, saf, bütün kemal sıfatlarını kazanmış Nefs demektir. Bu makama nefis-i sâfiyye, nefis-i zekiyye, nefis-i kudsiyye ve nefis-i Saliha da denilmektedir. Nefs-i Kâmile sahipleri, nefis yolculukları boyunca büyük ruh’tur. Nefs-i Kâmile mertebesi peygamberlerin bulunduğu mertebedir. Kendi benliğini kaybetmiş, Cenab-ı Allah ile bütünleşmiş adeta birleşmiştir. Diğer manevi yönden yüksek velilerde derece derece bulunan özellikleri, Nefs-i Kâmileye eren şahsında bulunur. Sayılan bütün güzel sıfatlara haizdir. Bu makamdaki nefsin tek hedefi sahibinin rızasını almak, hareketleri sevap

²¹⁹Kürsî: Yüksekce oturma yeri, makam, arsın altındaki gök tabakası, (Allah’ın)kudret ve azameti.; Mehmet Dogan, **Büyük Türkçe Sözlük**, Vadi Yay., Ankara 2003, s. 837.

²²⁰Ögke, **Kur’an’da Nefs Kavramı**, s. 94-95.

²²¹Altıntaş, **Tasavvuf Tarihi**, s. 62.

²²²Ögke, **Kur’an’da Nefs Kavramı**, s. 95.

ve ibâdetdir. Tatlı sözleri tam ilim ve hikmettir. Yüce Allah tarafından kullarına gönderilen öncü ışık niteliğindedir, bu makam dağıtma makamıdır ve ihsanda bulunmanın en güzel halidir.²²³

Tasavvuf 'un da amacı insanı bu makama ulaştırmaktır. Yani kâmil insan, nefsin kademelerini geçip, son olarak mücerret kıvamına gelen insan, her halükarda mükemmeliği temsil etmektedir. Buna insan-ı kâmil denir. İnsan-ı kâmil (olgun insan) düşüncesini Abdu'l-Kerîm el-Cîlî, “el- İnsanü'l- Kâmil” adlı eseriyle izah etmiştir. Cîlînin tabirine göre insan-ı kâmil bütün varlıkların etrafında döndüğü değişmez eksendir. Varlık âleminin başından beri insan-ı kâmil tek olmuştur ve tek kalacaktır. İnsan-ı kâmilin âlem içerisinde kendine has hakikati bulunur. O kişi Rabinin yansımasıdır. Allah esması nasıl Rabbin aynası sayılır ise insan-ı kâmil de hakkın aynası konumundadır.²²⁴

2.6. NEFSİN TEZKİYESİ (NEFSİN TERBİYESİ)

Kalp tesviye edilince daima iyiliğe meyleder. Güzel huy ve güzel ameller hiçbir zorlamaya gerek kalmadan, refleks olarak ortaya çıkar. Tasavvuf, her türlü dış etkilerden uzak durup Hz. Peygamber(s.a.v.)'in gösterdiği doğru yolda yürümektir. Hz. Peygamber(s.a.v.)'in önderlik ettiği bu yol hiç şüphe yokki bütün zayıf bağları güçlendirip kişileri mal ve dünya sevgisine karşı korur. Bu konu üzerine Nefsi Tezkiye diye bilinen kavramın nefsin bütün kötülük ve günahlardan kendini sıyırmasıdır.²²⁵

İslamda tasavvuf ya da ruhi eğitim; benliği azaltmayı, nefsi kırmayı, daima giderek artan ölçüde Allah'ın huzurunda oluşunu gerçekleştirmeyi hedefler. Nefs-i terbiye halvet yoluyla, halktan uzaklaşarak hak ile beraber olmayla gerçekleşir. İnsan halvet usulüyle nefsinin insanlardan uzak tutar. Onu hapseder ve oyun ve eğlence gibi

²²³Cebecioğlu, **Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü**, s. 474.; Hakkı, **Marifetname**, s. 61-62

²²⁴Ateş, **İslâm Tasavvufu**, s. 577-578.

²²⁵Yılmaz, **Ana Hatlarıyla Tasavuf ve Tarikatlar**, s. 145.

şeyler için ona izin vermeseyse, isteklerini yerine getirmediği için Nefs zayıf düşer, delil ve burhanları yok olur.²²⁶

Mücahede kavramı nefsin bütün arzu, istek ve kötü huylara karşı cihat etmesidir. İnsanın nefsinin arzularına kötü isteklerine şeytanın askerlerine karşı direnip savaşmasıdır. Mücahede, masivadan sıyrılarak, Allah'a duyulan ihtiyacın içtenlik ve sade olmasıdır. Nefsin, yalnız Rabbin rızasını kazanmak için aracı olarak kullanılmasına mücahede denir. Kalbi, arzu ve endişelerden uzaklaştırmaya mücâhede denilmektedir. Bu savaşın asıl silahı ibâdet, bolca Allah'ı zikir etmek ve samimi duadır. Nefs kendi düşmanına bu silahlar yardımıyla saldırır, ve düşmanın asıl kaynağını çevrelemek ve yok etmek gerekir. Riyazet, hayvani isteklerin tamamen reddetmesi ve kendine zor geleni yapmasıdır. Yemek konusunda mideyi tam doldurmamak, hayvani nefsi incitmeli, hatta bitirmelidir. Nefsi kendine zor gelen iyiliğe ve güzelliğe zorlamak, nefsi bu duygulara alıştırmaya zorlamaktır. Bu işte öncelik mücahede, ardından riyazet, nihâyeti de müşahededir. Müşahedenin asıl amacı nefsin yapmak istediği davranışları terk edip nefse ağır geleni yapmaktır.²²⁷

Mutasavvuflar dört uygulamayı tavsiye ederler. İhtiyaçtan fazla yemek yememek, yetecek kadar uyumak, başka kişiler ile az sohbet etmek ve az görüşme yapmaktır, az denilen şey hiç anlamında değildir. Zaten böyle bir şey imkânsızdır. Onun için her şeyde ılımlı olmak esastır. Başka bir görüşte nefs-i terbiye edilmesinin üç Sarti; açlık(cu'), az yemek(kıllet-i taam), az uyumaktır (kıllet-i menam). Yaşamak için yemeli, fakat yemek için yaşamamalıdır. İlâhi iradenin ve emirlerin yerine getirilmesi amacı ile güç toplamak üzere tüketilen yiyecek ve içecekler ibâdet niteliğindedir. Manevi görevleri yerine getiremeyecek kadar besinden uzaklaşmak günahdır. Sağlık için gerekli uykuyu uyumak, insan için gerekli vazifedir. Fakat uzun süreli uyumak ruhi gelişimi engeller. Az konuşmak, bayağı sözleri azaltmak ve mümkünse her türlü kötü sözden uzak durmayı sağlar. İnsanlarla az görüşmek,

²²⁶ Muhammed, Cemal Aydın (Çev.), T.D.V. Yay., Ankara 1996, s. 120.

²²⁷ Cebecioğlu, **Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü**, ; Muhammed Hamidullah, **İslâma Giriş**, s. 475.

gerekmeyince onlarla görüşmemek anlamına gelmez. Aksine başkalarına yararlı olmak, rabbinin rızasını kazandıracak şeyleri yapmalarını sağlamak gerekir.²²⁸

“Sana gelen iyilik Allah’tandır. Başına gelen kötülük ise nefsendendir.

Seni insanlara elçi olarak gönderdik, şahit olarak da Allah yeter.”²²⁹

Bursevî, bu konuda şunları ifade etmiştir: “Ey insan! Sana hayır ve nimetten her ne dokunursa o Allah’ın fazl’u keremindendir. Zira insanın yapmış olduğu bütün itaat ve ibâdetler vücut nimetine kâfi gelmez. Bundan başkasına ibâdetler nasıl kâfi gelebilir. Kötülükten ve musibetten başına her ne gelirse yani bir bela ve ikrah edilen, hoşlanılmayan bir şey başına gelirse, anlaki bu, nefsinin ayıbındandır. Çünkü musibetlere sebep olan Nefstir. Masiyetler musibetleri celbederler. İyilikler Allah’ın ihsan ve ikramıdır. Kötülükler ise cezası ve intikamıdır.²³⁰

Bu bağlamda başımıza gelen ufak bir musibetten dolayı bile acaba ben ne yaptım da bu benim başıma geldi diye kendimizi sorgulamalıyız. Başımıza gelen güzelliklerden dolayı da mağrur olmamalıyız. Bize yakışan her zaman aciz olduğumuzun farkında olmak ve bu bilinçle yaşamaktır. İnsan, dünyanın bütün yalancı güzelliklerinin farkında olarak, nefsinin aşırı istek ve tutkularına karşı uyanık ve sabırlı olması gerekir. Nefsin terbiye edilmesinde dünyanın bütün ihtişamıyla insana tebessüm ettiği bir zamanda sabredebilmek ve konumunun hakkını verebilmek, her bireyin başarabileceği bir durum değildir. Onun için herkesin üstesinden gelemediği bir şeyi başarabilmek, kul için önemli bir meziyet kabul edilir. Dünyanın makamına mansıbına, malına mülküne karşı hırsını kontrol altına alan insan, mahşerde Allah’ın sürpriz lütuflarına mazhar olacaktır. İnsan, maddi ve manevi bütün özellikler kendisinde birleştiren karmaşık bir kavramdır. Bu karmaşık yapı kâinatın bir yansıması olduğundan kâinatın Özü olarak nitelendirilir. Yüce Allah varlık âlemini insanı esas alarak meydana getirmiştir. Bütün kâinatı ise insanoğlunun kullanması için yaratmıştır. Elinde bulunan bu nitelikleri en doğru şekilde kullanabilen insan gerçek hakikat sırrına nail olur. Böylelikle zaman ve mekâna

²²⁸Hamidullah, **İslâma Giriş**, s. 115.; Yılmaz, **Ana Hatlarıyla Tasavuf ve Tarîkatlar**, s. 215-216.

²²⁹**Kur’an-ı Kerim**, Nisa, 4/79.

²³⁰Bursevî, **Rûhu’l-BeyânTefsîri**, s. 356.

bağlanan bedenle onun besleyici unsurlarının tasallutundan kurtularak, Allah’a kavuşur. Zira Allah’tan dünyaya geldiği gibi saf ve temiz olması insan için yegâne hedef olmalıdır.²³¹

Hâsılı sabır, kurtuluşa ermenin en sihirli yoludur. Sabreden kişi mutlaka er ya da geç hedefe ulaşır. Allah’a ibâdetinde sabırlı olan ilahi huzura kavuşur. Musibetler karışığında sabreden, o musibetlerin acısının geçici olduğunu bilip, ona göre hareket ederse, sonunda günahlarına kefarete olur ve böylece arzuladığı cennete girer. Dünyanın bütün cazibesine karşı konumunun hakkını verip sırat-ı müstakimden ayrılmayan saadet-i dareyn mutluluğuna ulaşacaktır. Zaten kâmil bir müminden de beklenen mümin karakterinin gereğini yapmasıdır.

2.6.1 Allah’ın Arındırması (Tezkiyesi)

Kur’an-ı Kerim’de insanın kendisini arındırması için öncelikle Rabbinin yardımına ihtiyacı olduğu ve bu yardım olmadan insanın arınmasının tam manasıyla gerçekleşmeyeceğini bildiren âyetler mevcuttur. Kur’an-ı Kerim’de Allah’ın beyanı özellikle tezkiye kavramının insandaki kötü huy ve davranışların temizlenmesi ve arınması için oldukça önemli bir özellik olduğu yönündedir. İnsanın bu istenmeyen davranışları sergilemesi neticesinde Allah’ın bu duruma tezkiye süreciyle müdehalesi bir eğitim gayesi olduğu Kur’an’da vurgulanmaktadır.

Bu kapsamda Kur’an-ı Kerim’de Allah-u Teâla, bir âyet-î kerîmede kendilerini aklamaya çalışan israiloğullarının (Yahudilerin) sözlerini yok sayarak kişinin arınmasının ancak ve ancak Allah’ın tezkiyesiyle mümkün olacağı yönündedir.²³²

Bu konu kapsamında Diyanet İşleri Bakanlığı tarafından hazırlatılan tefsirde tezkiye “Kendini temize çıkarmak” olarak açıklanmıştır. İnsanın kötü huy ve davranışlardan uzaklaşması ve bu yöndeki eğilimi kişinin kendi eğitimidir. İslam dini

²³¹Hamdi Kızıler, “Mevlanaya Göre insan ve Degeri”, **Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi Mevlâna Özel Sayısı**, Ankara 2005. s. 256.

²³²Kur’an-ı Kerim, Nisa, 4/49

insanı her zaman tezkiyeye teşvik etmiş ve doğru bir arınmanın Allah'ın rızasını kazanmayı sağlayacağını açıkça ifade etmiştir.

Tezkiyenin bir türü de sözle tezkiyedir. Sözle tezkiye bir kişinin iyi, dürüst ve kusurlardan uzak olduğunu söyleyerek yapılır. Bu niteliği taşıyan bir kimse için sözle tezkiyede bulunmakta bir sakınca yoktur. İslamiyette kabul görmeyen tezkiye kişinin kendisini sözleriyle tezkiye etmesidir. Kur'an-ı Kerim'de yer aldığı üzere Yahudilerin kendilerini "Allah'ın oğulları"²³³ ve Allah'ın dostları²³⁴ olarak nitelendirmeleri ve "Birkaç gün dışında Ahiret azabı çekmeyecekleri"²³⁵ ifade etmeleri ile kendilerine yapmış oldukları sözlü tezkiyeyi İslâm'da men edilmiştir. İslam bu davranışın böbürlenmenin, insanın kendisini överek bir yere varamayacağını ve topluluk içerisinde herhangi bir itibar elde edemeyeceği gibi Rabbin rızasının dışına çıktığını belirtmiştir.²³⁶

2.6.2. Peygamberin Arındırması (Tezkiyesi)

Kur'an-ı Kerim'de sadece Allahın, kullarını tezkiye edeceğinden değil aynı zamanda Peygamberlerin de insanların tezkiyesi için Allah tarafından gönderildiğinden basedilmektedir. Öyle ki Allah, peygamberleri insanlara âyetleri okuması anlatması ve doğru yolu göstermesi için göndermiştir.

*"Nitekim biz size âyetlerimizi okuması için, sizleri arındırması size hem Kur'an'ın mana ve mesajını hem de bu mesajın hayata nasıl taşınacağını öğretmesi ve yine (doğru) bilgi sahibi olmadığınız hususlarda sizi yetiştirmesi için içinizden bir peygamber gönderdik"*²³⁷Elmalılı Hamdi Yazır, bu âyet-î kerîmenin yorumunda şöyle der: "sizleri her türlü günah ve şirkten, maddi ve manevi bütün kötülüklerden temizleyerek o saf hali ile çoğalmayı ve düzgün bir hayat yaşamayı sunar. Filozoflara ders verecek seviyeye kadar ilim seviyesine çıkartıyor. Sizleri okuma yazma bilmeden her türlü hikmeti ve ilmî bilgiyi kaynağından öğreterek mana ve

²³³Kur'an-ı Kerim, Mâide 5/18

²³⁴Kur'an-ı Kerim, Cum'a 62/6

²³⁵Kur'an-ı Kerim, Bakara 2/80

²³⁶Karaman, Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları Ankara 2003, C. 2. s. 356

²³⁷Kur'an-ı Kerim, Bakara, 2/151.

madde âlemlerinin bütün sırlarına erdiliyor. Aynı zamanda gaybın sırlarını ve ahiret hayatına dair bilgileri vahy yolu ile bildiriyor. Sizi dünyanın hâkimi ve bütün insanların örnek alacağı seviyeye getirmektedir.”²³⁸

İnsanlara iyi yola yönlendiren Allah tarafından gönderilen peygamberleri anlatırken ve onların özellikleri sıralarırken belirli bir seviyede eğitimin olduğu tespit edilmiştir. Yüce Allah kendine itaat eden kullarına elçi göndererek o topluluğa lütüfta bulunur. Kavimlere, topluluklara ve insanlara gönderilen elçiler yüce Allah’ın emir ve yasaklarını bildirerek insanları hakikate yönlendirirler. yanlış olan inanç davranışlarını anlatırlar. Tabi olunan kutsal kitab ve verdiği mesajları nasıl yorumlayacaklarına hayatında ne şekilde uygulayacaklarını bildirirler.²³⁹ Yüce Allah belirttiği âyet-î kerîmede Hz. Muhammed (sav)’in peygamber olduğunu ve insanlar arasındaki vazifesini bildirip, terbiyeyi eğitim niteliği taşıdığını bildirmiştir.²⁴⁰

Bu bakımdan insanların arınmasına yardımcı olan peygamberlerin belli bir metodu vardır. Öyle ki bu metotun esaslarından biri de tezkiye sürecidir. Bu metot ile peygamberlerin muhattaplarına içerisinde tezkiyeyi de barındıran bir eğitim öğretim uyguladığını söylemek mümkündür.

2.6.3. Kişinin Kendisinin Nefsini Arındırması (Tezkiyesi)

Bu konu üzerine yüce Allah Kurân’ i Kerimde şöyle buyuruyor:

“Nefse ve onu düzenleyene; sonrada ona hem kötülüğü hemde ondan sakınmayı ve ona iyiliklerini ilham edene yemin olsun ki; nefsinin tezkiye eden kurtuluşa ermiş, onu (cehalet ve günahlar ile) kötülöklere gömen de ziyan etmiştir”.²⁴¹

Bu âyet-î kerîmede de belirtildiği gibi kişinin nefsinin tezkiye etmesi ve durumu koruması gerekmektedir. Kişi bu husustan sorumludur ve gerek dünya

²³⁸ Ahmet Koç, **Kur’ân’da İnsan ve Hz. Muhammed - Din Eğitimi Açısından Bir Yaklaşım**, Rağbet Yayınları, İstanbul 2005, s. 456.

²³⁹ **Kur’an-ı Kerim**, Ali İmran 3/21.

²⁴⁰ Koç, **Kur’ân’da İnsan ve Hz. Muhammed**, s. 457.

²⁴¹ **Kur’an-ı Kerim**, Şems/7-10

gerekse ahirette saadete erebilmesi için nefsi tezkiye etmelidir. Allah’u Teâla yine bir âyet-î kerîmede şöyle buyuruyor:

*“Gerçekten temizlenen ve Rabbinin ismini zikredip O’na kulluk eden kimse, şüphesiz kurtuluşa ermiştir”.*²⁴²

Kişinin kendini tezkiye etmesi ve nefsi arındırması bir irfan yolculuğudur. Kişi nefsin bu dereceleri ile tevhid derecelerini kastedip tam manada “Lâ ilahe illallah” lafzını kontrollü şekilde yaşamalıdır.

Tasavvuf ahlakında tevhid, nefsi terk ile tam olacaktır. Her mümin kişi nefsi ile bir nevi bir iç hesaplaşmaya girerek muhasebede bulunmalı manevi durumunu ve manevi yolculuğunu kıyas ve sorguya tabi tutmalıdır. Bu dünyevi yolcuğuna devam ederken bir anlamda kendisini sorgulayıp kendisine bir öteki düzen vererek nefsi ve yolcuktaki tavır ve davranışlarını kontrol altına almalıdır.

2.6.4. Tasavvuf Psikolojisine Göre Arınma

Tasavvuf kültüründe nefsi olgusu çok yönlü bir benlik içerisindedir. Bu kültür ve anlayış neticesinde mutasavvıf benliğini geliştirmede en büyük ve doğru mücadeleyi nefsi ile gerçekleştirecektir. Bu mücadeleye ise nefsi arındırmakla başlamak doğru olacaktır. Şâyet nefsi arındırma neticeye kavuşursa nefsi tezkiye olacaktır. Tasavvuf nefsi arındırırken belirli bir metot ve yöntem izlemeyi doğru görür öyleki tasavvufun belirlediği bilişsel ve davranışsal süreçler silsile ile nefsi tezkiye ettiği ifade edilmektedir. İnsanın manevi açıdan bir sürekliliğinin olduğu ve gelenek anlayışı içerisinde insanın doğasına doğrudan ve dolaylı olarak etkisi olduğu gibi tasavvufun insan psikolojisine doğrudan bir etkisi olduğu da kaçınılmaz bir gerçektir. Tasavvufta psikolojik olarak ortaya konulan ve önem arz eden konulardan biri de şüphesiz nefsi tezkiye mevzusudur. Bu süreç tasavvufta bir benlik kazanma oluş ve dönüşüm olarak nitelendirilmektedir.²⁴³

²⁴² Kur’an-ı Kerim, Ala/14-15

²⁴³ Eren Gören, **İnsanın Arınma İhtiyacına Dini Ahlâkın Katkısı**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2009, s. 81-82.

Bu doğrultuda insanın varoluşundan itibaren bir temizlenme gereksiniminin olduğu, bu ihtiyacın gerçekleşmesi için iki önemli boyutun olduğu tasavvuf kültüründe yer almaktadır. Bu iki boyuttan biri “Günahlardan Arınma” diğeri ise “Kötü Eğilimlerden Arınma” olarak nitelendirilmiştir. Özellikle de İslam dini esas alınarak bu konu incelendiğinde tasavvuf ile, diğer dinlere bakıldığında ise Mistizim (Özde Arınma) ile yakından alakalı biçimde olduğu görülmektedir. Bu bağlamdaki arınma insanın özüne uygun olan ve varoluşunda bulunan iyi kısmı ortaya çıkarmaya yöneliktir. Bu arınmanın Türkçede karşılığı yoktur. Ayrıca Türkçe’ye Arapça’dan geçmiş olan “Tezkiye” kavramı özellikle “Nefs Tezkiyesi”olarak bilinen arınmayı ifade etmektedir. Fakat bu kelime kullanılınca akıllara ilk olarak gelen şey tasavvufi bir anlamdır. Bu keliminin manasından yola çıkarak arınmanın ancak ve ancak tassavvufi bir ahlakla mümkün olacağı sonucuna varmak mümkündür ve bu “Tezkiye” kavramı mutasavvıflarca genel olarak böyle bu anlamdaki tasavvufi ahlak öngörülmüştür. Ancak kötüye eğilimden arınma yalnızca tasavvuf ile mümkün olacağı kanısı yanlıştır. Bu durumu etkileyecek seküler ahlâk, felsefi ahlâk veya dini ahlâk gibi ahlak şekilleri mevcuttur.²⁴⁴

Nefs tezkiyesi, nefsi arzularından arındırarak nefsin kişinin üzerindeki hükümdarlığını sonlandırarak, ruhun beden üzerindeki hakimiyetini sağlamak anlamına gelmektedir. Bu duruma binaen nefs teziyesinin bir nevi bir psikolojik savaş olduğu belirtilmektedir. Bu sebeple de nefis ile olan savaşın kişinin nefsini arındırması ile son bulacağı açık bir gerçektir.²⁴⁵

2.6.5. Mürîd’in İzlediği Yöntemler

Ahlaktaki ölçü ve olgunluk, nefsin sağlıklı olduğunu gösterir. Öyle ki bu ölçüden kaçınmak ve bu ölçüden sapsak nefsin bir hastalığıdır. Ahlaki olarak ölçü bedenlen bir sağlamlılık iken ahlaki ölçüden sapsak beden için oldukça büyük bir derttir. Bahsedeceğimiz metotlar şeyhin müridi için uygulayabileceği gibi aynı zamanda mürid’in de gerekli gayreti gösterdiğinde kendisinin yapabileceği ve uygulayabileceği yöntemlerdir.

²⁴⁴ Gören, *İnsanın Arınma İhtiyacına Dini Ahlâkın Katkısı*, s. 81-82.

²⁴⁵ Gören, *İnsanın Arınma İhtiyacına Dini Ahlâkın Katkısı*, s. 81-82.

Nefsin tedavisi, nefsi kötülüklerden ve yanlış davranışlardan arındırıp nefse güzel ahlakı ve doğruluğu aşılayarak tıpkı bir bedendeki hastalıkları yok edip sağlığa kavuşturmak gibidir. Bedenin özü dengedir. Bazı yiyecek ve besinler meydana gelen bazı ârizi durumlardan ötürü sağlam mideye zarar verir, mide bu durumda sağlığını kaybeder ve hastalanır. Bütün çocuklar sağlam ve tek fitrat ile dünyaya gelmekte daha sonra farklı ailelerin dini kökenleri sayesinde Yahudi, Hristiyan veya Mecusi olmaları²⁴⁶, çocukların gelişmesi ve olgunlaşmasında dış çevre ve ebeveynlerin önemi çok fazladır. Öncelikle güçsüz ve zayıf olan beden gerekli ihtiyaçları ve besinlerini aldığı zaman gelişim gösterip güçleniyorsa Nefste ilk önce güçsüz ve zayıf durumdadır. Nefsin dizginleşerek olgunluk göstermesi; sahip olduğu erdem ve ahlakını güzelleştirmek, onu dizginlemenin yalnızca ilimle olacağı belli durumdadır.

Nasılki bir beden sağlıklı olduğunda hekimin görevi bu sağlığı korumak ise; şeyh de nefis sağlam ise onu güçlendirmeyi ve sağlıklı tutmanın yöntemlerini arar. Hastalık durumunda ise şeyhin görevi bu tedaviyi nasıl sağlayacağını bulmak ve tedavi için gerekli yöntemlere başvurmaktır. Nefsin hastalığı yani kalp hastalığı kötü huylar neticesinde oluşur ve tam tersi olan güzel ve salih davranışlar ile tedavi edilir. Nasıl ki cehalet bilgi ile cimrilik cömertlik ile kibir tevazu ile açgözlülük istenilenden ve arzu edilenden uzak durmakla tedavi edilirse nefsin terbiyesi de ve tezkiyesi de güzel huy ve davranışlarla mümkündür.

Müridin, Hakk'a ulaşmasındaki engeller dört tanedir:

- a. Mal
- b. İtibar
- c. Taklitçilik
- d. Günah

Dünya üzerindeki mal varlığı ve insanın tezkiye süresince en büyük engellerdendir. İnsan, malın varlığını sadece temel gereksinimlerini sağlayacak şekilde kabul etmelidir. Şâyet kişi mal için koşturur maddi varlığı gözetir ise tam anlamıyla bir huzura ve kalbi tezkiyeye varamaz. İtibar ve saygınlık ise insanı

²⁴⁶Buharî, Cenâiz, 80.

amacından şaşırtan ve olmadığı bir konumdaymış hissiyatı yaşatan nefsi telkin ve tezkiye sürecinde bulunan bir kişinin en büyük engellerindendir. Kişi makam ve şanı eliyle bir kenara itip tevazu çerçevesinde yaşamalıdır. Bu yolculuktaki diğer büyük engel ise taklitçi olmaktır. İmanı ve ibâdeti tam anlamıyla saf ve tahkiki boyutta yapmak en doğrusudur. Günah ise kişinin nefsi tezkiye yolculuğundaki en büyük düşmanlarındanıdır.

2.6.6. Şeyhin, Müridin Eğitiminde İzlediği Yöntemler

Müridin nefsini eğitmesi ve bu eğitimi kendi başına yapması çok zordur. Nasılki cemaatle kılınan bir namazda uyulan bir imam var ise müridin nefis eğitiminde de bir şeyhe ihtiyacı vardır. Mürid de kendisine rehber bileceği, kendisini hak yoluna yönlendirecek bir rehber, şeyhe gerek duymaktadır. Hak yolu bu sebepten dolayı, oldukça çetrefilli iken şeytanın yolları oldukça fazla ve sapılması oldukça kolay yollardır. Kendisi için doğru yolu gösterecek bir şeyh bulamayan mürid ne yazıkki aleni olan şeytanın yollarına sapabilmektedir. Mürid, şeyhine tam anlamıyla bağlı olmalı, her eyleminde şeyhini örnek almalı, onun bir tek davranışını bile kaçırmamalı ve asla ihmal etmemelidir. Şeyh ise müridini tüm bu aleni tehlikelere karşı sağlam ve tedbirli tutmalıdır. Bu süreçte şeyh müridinin nefsi sinamalı ve müridin nefsini terbiyesinde sınavlara tabi tutmalıdır.

Bu sınavlar:

- a. Açlık
- b. Uykusuzluk.
- c. Suskunluk
- d. Halvet şeklinde sıralanabilir.

Açlık, kalbi temizler ve berraklaştırır. Kalbin nurlanması ise ancak bu berraklaşma ile mümkün olacaktır. Açlık kalbin yağ bağlamasını engeller. Kalbin yağlarının erimesi ise yumuşaması, bu yumuşama ise kurtuluşun bir nevi anahtarıdır. Gece boyunca az uyumak kalbi nurlandırır. Bedenin uykusuz kalmasında bir nevi açlık sonucu ortaya çıkar. Tokluk duygusu uyku getiren bir duygudur. İhtiyaç duyulan miktarın dışında fazla uyku kalbin taşlaşmasına ve ölmesine sebep olur. Sehl

b. Abdullah açlık hakkındaki düşünceleri şu şekildedir: “Abdal denilen kişiler meydana gelen dört hâl üzerine abdal olmuşlardır şeklinde söylemiştir. Bu hâller; açlık, uykusuzluk, yalnızlık ve suskunluktur.” kişiler bu sebeple zaruri hâller olmadığı sürece konuşmamalı, susmayı tercih etmelidir. Fazla konuşulan söz kalbi avare ederek yeniden konuşmayı isteyerek kendini meşgul eder. İnsan kalbi, muhabbete başlayınca Allah’ı zikir ve ibâdetleri aksatarak içten gelen derin ve manevi bağı zedeler. Kişi bu halden kurtulursa yeniden bu maneviyata inmesi zaman almaktadır. Kişide oluşan suskunluk hâli aklî olgunluğa sebep olur ve silsile yolu ile kendini takvaya çeker.²⁴⁷

2.6.7. Müridin, Nefs Eğitimi Yolunda Dikkat Etmesi Gereken Hususlar

Müridin nefsinin tezkiye sürecinde önüne bazı durumlar çıkabilir. Nefsinin tezkiye için arınma yolunda ilerliyen müridin önüne bazen riyanın yanında birtakım manevi durumlar çıkabilir. Örneğin bir kişinin iltifatı neticesinde müridin tezkiye yolunda gevşeme ve duraklamasına neden olabilir. Bu durumların oluşmaması için mürid toplumla olan ilişkisini kesmeli ve doğruca Hak’a ve Hak yoluna yönelerek halvete çekilmesi ve bunların neticesinde hedeflediği tezkiye için tezkiye yolculuğunu sürdürmelidir.²⁴⁸

Rabbin rızasının kazanıldığı ve rızaiyetin zirve yaptığı nokta müridin kalbini sürekli ve aralıksız bir şekilde Allah yolunda yorması ve kalbinin Allah ile birlikte olduğunu bilmesidir. Bu yolda mürit yüce Allah ile beraber olma derecesine yetişirse kişide yüce Allah’ın büyüklüğü meydana gelir.²⁴⁹ Allah’ın büyüklüğü ve ilmi kedinde tecelli olan mürit en çok kendine bildirilen ilahi ilmi hidâyete erememiş kişilere öğüt olarak bildirmesi en büyük tehlike olarak bilinmektedir. Kişide bulunan Nefs bu duygudan zevk alır. Kalbin haz duyduğu bu olaylar ile kendine bahşedilen ilmi ne şekilde ve ne surette anlatacağını, bu olayların hadis ve âyet ile desteğinin nasıl olacağını planlayarak tasarlamaya çalışır. Bu olaylar neticesinde Şeytan boş durmayıp vesvese ile kişide şahsiyet duygusunu kabartarak nefsinin böbürlendirmeyi

²⁴⁷Muhammed Gazzalî, *İhyâu Ulûmi’-d-Dîn*, s. 74.

²⁴⁸Gazzalî, *İhyâu Ulûmi’-d-Dîn*, s. 76.

²⁴⁹Gazzalî, *İhyâu Ulûmi’-d-Dîn*, s. 76.

başarır. Şeytanın bu tuzağı kişide enaniyeti ve ben duygusunu kabartarak toplum nazarında değerli, saygı duyulan kişilik meydana getirmiş ve bu durum şeytanın kullanmış olduğu hileler ile kıskançlık duygusu meydana çıkar. Kişi halka verdiği öğüt ve sohbetinde kendi itibarını değilde Yüce Allahın itibarını düşünüyor ise kişinin derecesi bir nevi yükselerek kişide büyük mutluluğa yol açar.²⁵⁰

Allah yolunda ilerleyen Mürid, benliği zalim olan nefsin istek ve arzularına yöneldiği için şeytanın hile ve kötülüklerine karşı her zaman hazırlıklı olmalıdır. Müridin Allah yolunda yaptığı bütün yolculuğu boyunca uyması gereken nefsi mertebelerin islah edilme yöntemleridir. Bu yollar izlenerek nefsi bir nevi kontrol altına alınır. Bu ilahi yolculukta mürit bir rehber, şeyhe ihtiyaç duymaktadır. Her müride ihtiyaç duyduğu, eksik olduğu eğitim verilir.

2.7. NEFSİN PSİKOLOJİK VE SOSYOLOJİK ETKİLERİ

Seyr-ü sülûk'ün asıl amacı olarak Allahın rızasına kavuşmak ve Allahın gazabından kurtuluşa ermektir. Bu yolda Şeyhe düşen görev müridlerine hakikat yolculuğunu tamamlamasına yardımcı olmaktır. Şeyh, seyr-ü sülûk'e başlayacak kişileri ilk olarak “evliya” olmalarına yol göstermek amacı ile kabul eder. Bu olay gerçekleşmediğinde en azından kişiler düşmanlıktan sıyrılıp “eşkiya” olmaktan korumayı amaç edinirler. İşte bu sebepten seyr u sülûk eden kişiler arasında bahsedilen sığata sahip kişilere rastlamak her daim mümkündür.

Terbiye, ancak ahlâkın güzelleştirilmesi ve ilim ile beslenmek suretiyle mükemmel bir hâl alır. Şâyet kişi bedenlen sağlıklı ise, doktorun görevi bu sağlıklı bedene sağlığını koruyabilmesi için tavsiye ve telkinlerde bulunmasıdır. Şâyet vücut sağlıklı değilse doktor kişiyi sağlığına kavuşturacak şekilde yönlendirmelidir. Tıpkı bu vücut sağlığının korunması gibi nefsinde korunması ve eğer sağlıklı ise sağlığa kavuşturulması gerekmektedir. Bu doğrultuda nefsi sağlıklı ise de daha da kuvvetli ve yıkılmaz bir hale getirmek ve nefsi temiz ve berrak şekilde muhafaza etmek gayesiyle çalışılmalıdır.

²⁵⁰Gazzalî, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, s. 76.

Seyr- ü sülûk anlayışı kişiyi hem madden hemde manen etkilemektedir. Bu etkiler başlıca psikolojik ve sosyolojik olarak gruplandırılabilir. Bu gruplandırma çerçevesinde alt başlıkları detaylandırmak gerekirse, Seyr- ü sülûk anlayışının sosyolojik etkisi kapsamında; insan bedeni ile Allah Teâla arasında bir bağ ve görev vardır. Bu faaliyette yaratana hizmet ve ibâdet neticesinde yaratanın rızasına vakıf olmak ve bu vakıfiyet ile huzura ermek temel gayedir. Tekkelerde günlük hayatın sıkıntısı ve stresi bileşkesinde ortamın sosyolojik yapısında insanının manevi açlığı karşılanmakta aynı zamanda da motive edilmektedir.

Diğer taraftan seyr-ü sülûk'ün insan sosyolojisine maddi etkisi detaylandırılacak olursa; insan nefsi cimri ve açgözlülük illetinden kurtulmak, cimrilüğün yerini cömertliğe ve gururun yerini tevazuya bırakması için gerekirse zoraki bir biçimde bu davranışlardan uzaklaşılırken aynı zamanda da süyrü sülûk ile insan ruhu ile manevi, bedeni ile ise maddi olarak gösterdiği sabır ve gayret neticesinde huzuru elde edecektir.

Diğer bir ana başlık ise seyr-ü sülûk'ün insan psikolojisi ve toplum sosyolojisi ile alakalıdır. Seyr-ü sülûk'ün insan psikolojisine pozitif yönde etkisi ancak nefsin kontrol altına alması ile olduğu ve bu neticede de iç huzur ve maneviyata kavuşmanın oluşacağı unutulmamalıdır. Öyle ki müridin, şeyhinin rızası dahilinde ve tarîkat kuralları doğrultusunda gerçekleştirdiği bütün ibâdetleri, fikir ve bedeni ile rabbine yönelik her davranışı uygulamalar sayesinde, ruhunu giderek arındırması ile ilahi gerçekliği anlamasına engel olan göz perdelerinin açılması ile asıl berraklık ile varlığına şahitlik etmesidir.

İman insanın evrensel bir anlamlandırma arzusudur. İnan bu doğa ile yaratılmıştır. Bunun da temelinde güven ve bağlılık duygusu yatmaktadır. İlk din sosyoloğu olarak kabul edilen²⁵¹ ve aynı zamanda psikolojik tahlillerde de bulunan İbn-i Haldun, insan tabiatının yaratılışında cismani dünyadan sıyrılıp ruhî âleme ulaşabilme kabiliyetine sahip olduğunu belirtmektedir.²⁵² Bu hususta R. Ornstein;

²⁵¹ Ünver Günay, “İslam Dünyasında Bir Din Sosyolojisi Öncüsü, İbn Haldun”, **Atatürk Ü. İlahiyat Fak. Dergisi**, S. 6, s. 63-104.

²⁵² İbn-i Haldun, **Mukaddime**, Zakir Kâdirî Ugan (Çev.), Meb. Yayınları, 1988, C. 1, s. 244.

insan beyninin insandaki belirli duygulanımları meydana getirdiğini ve beynin sol yarı küresinin aklı (analitik), sağ yarı küresinde bütüncül (sezgisel) kabiliyetlerini yönlendirdiğini²⁵³ söyleyerek, bir anlamda insanın sezgisel yani tasavvufi yaşantı haline yaratılışında eğilimli olduğunu belirtir. Bu tecrübe şekli, Budizm’de Nirvana, Hristiyanlık’da Mistisizm, İslam’da ise tasavvuf terimleriyle ifade edilmektedir.

İslam toplumunun dini ve sosyal gelişimlerini incelediğimiz zaman, sosyal ve ekonomik sıkıntıların yükselişe geçtiği dönemlerde tasavvuf ve tarîkatlara yönelimler çoğalmış ve özellikle bu dönemlerde tarîkatlar ortaya çıkmıştır.²⁵⁴ Bu minvalde insanlar, dünya sıkıntılarından kaçmak için tasavvufa yönelmişlerdir. Bu durum neticesinde dünya sıkıntılarından kaçış, tasavvufun temel yolu olarak anlaşılmış ve neticede tasavvuf, olması gereken mecradan başka mecralara kaydırılmış ve İslam’da olmayan bir sürü hurafenin merkezi haline dönüşmesine neden olmuştur.

İnsanların, dara düştüğü ve sıkıntılar yaşadığı zamanlarda dine sığındıkları bellidir. Halbu ki insanın, düşüncelerinde objektif olabilmesi için belirli ihtiyaç ve sıkıntılardan kurtulmuş olması gerektiği gibi, dinin özünün birey ve toplumda saf ve sade bir şekilde yaşanabilmesi de gerek bireyin ve gerekse toplumun bu günlük ihtiyaç ve sıkıntılardan kurtulmuş olmasıyla mümkün olabilir.

İnsanlar, fizyolojik, sosyal, duygusal ve ruhsal ihtiyaçlara haiz bir varlıktır. Bu ihtiyaçlarını giderebilmek için bir takım çabalar sarfetmektedirler. Tasavvuf yolluna giren Sâlik belli bir ruhî yücelme içerisinde bir mertebeden başka bir mertebeye atlayarak belli bir psikolojik gelişim süreci içerisinde yeni ve daha üstün insanî, ahlakî ve dinî evrimler yaşar.²⁵⁵

Tasavvuftaki Nefs mertebeleri anlayışının gelişin özellikleri ile Amerikalı psikolog Abraham Maslow’un “İhtiyaçlar Hiyerarşisi Teorisi” arasında çok yakın benzerlikler görülmektedir. Maslow’a göre de insan yaratılış itibarıyla temiz bir

²⁵³ Robert Ornstein, **Yeni Bir Psikoloji**, Erol Gökü-Feray Işık (Çev.), İstanbul 1983, s. 59-80.

²⁵⁴ Ecer, **Toplumsal Değişme, Tasavvuf, Tarîkatlar ve Türkiye**, s. 456.

²⁵⁵ Hayrani Altıntaş, **Marifetname’de Tasavvuf**, Cimtay Matbaası, İstanbul 1981, s. 9.

kişiliğe sahip olabilme kabiliyetine sahiptir. İnsanda yaratılan bu kabiliyet sayesinde temiz ve huzurlu bir hayat yaşayabilmek mümkündür.²⁵⁶

İnsanın kendi iç âlemine yönelerek Allah’a daha yakın olacağı ile ilgili

“Sizlere ufuklarda ve sizin kendinizde belirtiler göstereceğiz. Görmüyor musunuz?”²⁵⁷

“ Biz ona şah damarından daha yakınız.”²⁵⁸ gibi âyetler Allah’a erişme yolunun insanın kendi iç dünyasına derinleşmesi, yoğunlaşması ve insanın kendi içsel derinliğinde kendini keşfetmesi ve gerçekleştirmesi ile mümkün olabileceği anlayışının gelişmesine neden olmuştur.²⁵⁹ Bu yorumlama tarzı A. Maslow’un kendini gerçekleştirmek için insanların motive edildiği anlayışıyla uyumaktadır. Eğer karşılaştırılırsa tasavvuftaki insan-ı kâmil ile Maslow’un teorisindeki kendini gerçekleştirmiş olan insanın özelliklerinin birbiriyle uyumakta olduğu görülmektedir. İnsan gelişimini daha iyi anlamak için varoluşçu insançı psikolojinin insan doğası anlayışı ile Nefs mertebelerini karşılaştırmak yerinde görülmektedir.

Bugünkü psikiyatriye göre sıkıntı ve stresin bir kaynağı da kişinin sevenlerinden ayrı kalmasıdır. Çocuğun doğduğu annesinden ayrı kalması nasıl ki sıkıntıya neden oluyorsa, bireyin de tabiattan kopuşu onda belli sıkıntıların kaynağı haline gelir.²⁶⁰ Belli değerlere sahip olmak şeklindeki bu çeşit bir tasavvuf anlayışına ekonomik ve kültürel gelişime erişmiş toplumlarda daha çok ihtiyaç duyulacaktır. Psikolojik rahatsızlıkların birçoğunun tasavvuftakine benzer bu çeşit varoluşsal değerler yokluğunun bir neticesi olarak ortaya çıktığı görülmektedir. Bu değerlerden yoksun toplumlar refah düzeyini artırdıkça tüketim toplumu olmaya yönelmektedirler.

²⁵⁶ Abraham Maslow, **Dinler Değerler**, H. Koray Sönmez (Çev.), Doruk Deneyimler Yayınları, İstanbul 1996. s. 256.

²⁵⁷ **Kur’an-ı Kerim**, Fussilet 41/3

²⁵⁸ **Kur’an-ı Kerim**, Kaf 50/16.

²⁵⁹ Annemarie Schimmel, **Tasavvufun Boyutları**, Adam Yayıncılık, İstanbul 1982. s. 256.

²⁶⁰ Kemal Sayar, **Sufi Psikolojisi**, Yay basımevi, İstanbul 2016. s. 27-28.

Sonuç olarak diyebiliriz ki; toplumdaki düzensizliğin ve bozulmanın önüne geçebilmek için tasavvufi bir ruhî arınma her birey için elzemdir. Nitekim İslâm dünyasında kendini gerçekleştirmiş veya kâmil Nefs olgunluğuna erişmiş olan İslâm peygamberi Hz. Muhammed (s.a.v.) ve İslâm limi olan Gazzli gibi İslâm büyükleri de ruhî arınma ile olgunlaşıp toplum içerisindeki istenen görevlerini yerine getirerek kemale ermişlerdir. Gazzli on yıllık bir uzlet hayatından sonra tekrar medereseye dönüp orada verdiği dersler ve yazdığı kitaplar sonuncunda çevresine faydalı olmuş ve bu saygın vasfa layık görülmüştür. Yine birçok İslâm büyükleri bu özelliklerini içinde yaşadıkları toplumdaki insanlara yaptıkları faydalı işleri sebebiyle kemal mertebesine yükselmişlerdir.

SONUÇ

İslam dini, bünyesinde nice güzellikler barındırmaktadır. Bu güzelliklerden biri de hiç şüphesiz ki tasavvuf anlayışı ve tasavvufî yaşam tarzıdır. İslam'ın hemen hemen her alanında güzel ahlak tavsiye edilmiş ve müminin fiillerinde ve amelinde güzel ahlâkın nakşedilmesi emredilmiştir.

Nitekim Hz. Peygamber: “Ben güzel ahlâkı tamamlamak için gönderildim” buyurmuşlardır. Peygamber ahlâkı olan bu güzel ahlâk ile tavsif olunmak için tasavvuf adı altında yüce ve nadide bir ilim meydana gelmiştir. Yalnız bu ilmin diğer ilimlerden farkı “kâl ilmi değil hâl ilmi” olmasıdır. Herkesin hâleti rûhîyesinde yaşadığı güzel ve bir o kadar yüce hâletleri anlatmasıyla farklı farklı tasavvufî düşünceler ortaya çıkmıştır. İşte bunlara da tarîkat denmektedir.

Dinimizin emir buyurduğu güzel ahlâka ulaşabilmek için bir çaba ve gayret gerekmektedir. Nitekim bu yolda sağlam ve sıhhatli bir şekilde ilerleyebilmek için bu yolda daha evvel saadete ulaşan tasavvuf büyüklerinin tecrübelerinden yola çıkarak belli metotlar geliştirilmiştir.

Tasavvufta en yüce gâye muhabbetullah (Allah sevgisine) ulaşmaktır. Bunun için ise tasavvuf yolcusu olan sûfî, belirlenen bu metotlara uyarak bir mürşid-î kâmilin rehberliğinde Seyr- ü sülûk yapmalıdır. Bu çerçevede tezde seyr-ü sülûk'ü ve bu sülûk yolculuğunda yegâne düşman olarak addedilen Nefs konusunu ele alındı.

Seyr-ü sülûk'ün iki basamağı vardır. Sûfî evvela seyr u urûc ile halktan kopup Hakk'a ulaşır. Seyr u nuzul ile kemale ulaşan sûfî tekrar halkın arasına iner ve irşada başlar. Bu durum tasavvufta esfar-ı Erbaâ olarak isimlendirilir ki bunlar; seyrilallâh, seyrfillâh, seyrma'allâh ve seyranillâh'tır.

Tezimizde Seyr- ü sülûk adabından bahsettik. Burada şüphesiz ki söylenmesi gerek en önemli şey, Sâlikin kendini bu yolun cahili, mürşidini ise bu yolun ârifi olarak görmesi ve şeyhinin söylediği her şeye kayıtsız şartsız riâyet etmesidir.

Bununla beraber başlıca tarîkatlardan olan Nakşibendîlik, Kadirîlik, Rifâîlik ve Mevlevîlikte Seyr- ü sülûk metotlarını inceledik. Nakşibendîliğe intisab eden mürîde zikir öğretilir. Nakşibendîlikte zikir hâfi (gizli)’dir. Nakşibendîlikte “İsm-i Zât zikri” ve “Nefy ü ispat zikri” diye bilinen iki farklı türde zikir vardır. Mürit zikir esnasında “beş latîfe” (letaifi hamse) üzerinde yoğunlaşır. Sohbetin çok önemli bir yere sahip olduğu Nakşibendîlikte “hatm-i hâcegan” adı verilen toplu zikir de vardır.

Rifâîliğe intisap eden mürit ile mürşit arasında biat töreni gerçekleşir. Sâlik için en önemli şey sohbettir. Sâlik mürşidini iyi dinlemeli, kayıtsız şartsız dediklerine riâyet etmelidir. Rifâîlikte zikir cehrîdir. Bilinen bazı gecelerde ve saatlerde “burhan” denilen mucizeler söz konusudur. İsm-i Celal zikrinin ritminin hızlandığı bir anda zikri yöneten şeyh kılıç, şiş, tığ gibi aletleri zikir yapan dervişler arasından seçtiği kimselerin yanak, karın, gırtlak, göz gibi vücudun değişik yerlerine saplar. Dervişler bu hâlde zikre devam eder. Bu durum sonucunda kimseye bir şey olmamasıyla inkârcıların hidâyete ermesi de hedeflenmektedir. Biz bu tezimizde Rifâîlikle ilgili kapsamlı bilgiler serdettik.

Kadirîliğe intisap eden mürit ile mürşit arasında tören düzenlenir. Tarîkata giriş şartları on tanedir (tövbe, züht, tevekkül, kanaat, uzlet, zikir, teveccüh, sabır, murakabe ve rıza). Oturarak, ayakta, sallanarak ve dönerek tarîkatta icra edilen zikir cehrî olarak yapılmaktadır. Lâ ilahe illallâh, Allah, Hu, Hayy, Kayyum ve Kahhar isimlerine “ makamat esması “ adı verilir.

Mevlevîliğe göre sülûk temelde bir benlik dönüşümü sürecidir. Sülûk boyunca Sâlik kendi benliğinin yönelir ve gerçek varlığını bilir.

Bütün tarîkatlarda amaç benlikten kurtulup hubbullaha ulaşmaktır. Bu da ancak nefsi yenmekle mümkündür. Nefs; heva, heves ve kötü duyguların kaynağıdır. Bu yolda bir anlık gaflet nefse fırsat vermektir. İşte tam olarak bu sebeple mürit her zaman yakaza halinde olmalıdır.

Nefsin kötü sıfatlardan kurtarıp ruhun manevi boyutta anlam kazanması için yedi kademededen ilerlemesi gerekmektedir. Tasavvuf ehli bunu “ Etvar-ı Seb’a ” olarak isimlendirilmektedir.

Nefsin ilk mertebesi olan Nefs-î Emmâre; kötülükleri, lezzet ve şehveti emreder. Kalbi suflî tarafa çekmeye çalışır. Bu mertebeyi atlatan Sâlik Levvame kapısına gelir. Burada Sâlik yaptığı her yanlıştan rahatsız olmaya başlar. Artık bir şeyleri anlamaya başlayan Sâlik sürekli ayıp ve kusurlardan dolayı kendini kınar. Nefs-î Mülheme; ilham alan ve keşfe nâil olan Nefs demektir. Kalp nuruyla tamamen aydınlanmış, kötü sıfatlardan kurtulmuş, iyiyi kötüden ayıran iradeye Nefs-î Mülheme denir.

Nefs-î Mutmainne’ye ulaşan sâliğin içinde artık hiçbir şüphe ve tereddüt kalmamıştır ve neticede Allah ile mânevi bir bağ kurup bunun lezzetine varır. Nefs-î Râdiyede Allah için ibâdet, zikir ve taate yönelir. Allah’ın sevgi ve rızası dışında bütün arzu ve isteklerini terk eder. Lütfun da hoş, kahrın da hoş deme noktasına gelir. Nefs-i Mardiyede Sâlik artık râzı olunan şahıstır. Kusurları bağışlayan, iyi düşüncelerde bulunan, Allah rızası için insanları seven ve Nefs terazisini hassas şekilde ölçen kişidir. Sâlik için son durak olan Nefs-î Kâmilede artık hubbullaha ulaşmış ve peygamber ahlâkına sahip olmuştur. Kâmil mümin olan Sâlik irşat makamına ulaşmıştır. Hakka ulaşip mürşit makamına ulaştıktan sonra seyr-i nuzulîye geçip bir peygamber halifesi olarak irşada başlar.

İslâm’ın tasavvuf kültürü incelendiğinde şüphesiz tasavvufun en önemli konularından biri olan Seyr- ü sülûk ve buna bağlı olarak Nefs meselesi olduğu anlaşılmaktadır.

Bu bağlamda gerek Seyr- ü sülûk gerek Nefs, nefsin tezkiyesi ve nefsin psikolojik ve sosyolojik etkileri tasavvufî araştırmalar açısından çok önemli bir yere sahiptir. Sekülerleşen ve gelişen dünyamızda her geçen gün yenilikler meydana gelmektedir. Meydana gelen her yenilikle beraber nefsin istek ve arzularına da yenileri eklenmektedir. Gelişim ve dönüşüme her an maruz kalan dünyamızda aralıksız bir şekilde Nefs konusu işlenmelidir.

KAYNAKÇA

- ABDULBÂKÎ, Muhammed Fuat, **el-Mu'cemü'l-Müfehres li-elfâzı'l- Kur'ani'l-Kerim**, Daru'l-Fikr Yayınları, Beyrut 1994.
- AKBULUT, Fikri, **Bir Osmanlı Yüzbaşısının Kâleminden Tasavvuf**, Ensar Yayıncılık, Konya 2006.
- ALTINTAŞ, Hayrani, **Marifetname'de Tasavvuf**, Cimtay Matbaası, İstanbul 1981.
- ATEŞ, Süleyman. **İslam Tasavvufu**, Yeni Ufuklar Nesriyat, İstanbul 2004.
- AYNÎ, Mehmet Ali, **Tasavvuf Tarihi**, Büyüyenay Yayınları, İstanbul 2017.
- BOSTANCI, Ali Haydar, **Tasavvuf'ta Etvâr-ı Seb'a ve Sofyalı Bâlî Efendi'nin (Etvâr-ı Seb'a)'sı**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul 1996.
- BURSEVÎ, İsmail Hakkı, **Rûhu'l-BeyânTefsîri**, Muhammed Ali Sabûnî (çev.), Damla Yayınevi, İstanbul 1995.
- BURSEVÎ, İsmail Hakkı, **Usûl-i Aşere Şerhi-Tasavvufî Hayat**, Mustafa Kara(çev.), Dergâh Yayınları, İstanbul 1996.
- CEBECİOĞLU, Ethem, **Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü**, Anka Yayıncılık, İstanbul 2005.
- ÇETİN, İsmail, **Edeple Varis Lutufila Dönüş**, Dılam Yayınları, Isparta 1982.
- DEVELİOĞLU, Ferid, **Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Aydın Kitabevi, Ankara 2007.
- ERKAN, Arif, **el-Beyan Büyük Arapça Türkçe Lügat**, Yasin Yayınları, İstanbul 2004.
- FAZLURRAHMAN, **Ana Konularıyla Kur'an**, Alparslan Açıkgenç (çev.), Ankara Okulu Yayınları., Ankara 2003.
- el-FUÂDÎ, Ömer, **Muslihu'n-Nefs (Nefsin Özellikleri)**, Ahmet Cahid Haksever (sad.), Hoşgörü Yayınları, İstanbul 2015.

FÎRÛZÂBÂDÎ, Muhammed Ya'kûb, **el-Kâmûsu'l-Muhit**, Risale Yayınları, Beyrut 1994.

GÖLPINARLI, Abdülbaki, **Mevlana'dan Sonra Mevlevîlik**, İnkılâp Yayınları İstanbul 2006.

GÖREN, Eren, **İnsanın Arınma İhtiyacına Dini Ahlâkın Katkısı**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2009.

ECER, Vehbi, **Toplumsal Değişme, Tasavvuf, Taikatlar ve Türkiye**, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 1999.

GÜRER, Dilaver, **Abdülkâdir Geylânî- Hayatı, Eserleri, Görüşleri**, İnsan Yayınları, İstanbul 2006.

el-HÂNÎ, Abdulmecid, **el-Hadâiku'l-verdiyye fî hakâikieciillâi'n-Nakşibendîyye**, Matbaatü Vizâretü't-Terbiyye, Erbil 2002.

HAKKI, İsmail, **Marifetnâme**, Abdullah Aydın (Çev.) Mehdi-Seda Yayınları, İstanbul 1999.

HUCVİRÎ, **Keşfu'l-mahcûb (Hakikat Bilgisi)**, Süleyman Uludağ (çev.), Dergah Yay., İstanbul 1996.

İŞİTAN, İbrahim, "Halvetiyye Geleneğine Ve Bir Halvetiyye Şeyhi Olan Sofyalı Bâlî Efendi'ye Göre Sülûk ün Yedi Evres'i", **Hikmet Yurdu Dergisi**, İstanbul 2011.

İBN FÛREK, **el-İbâne An Turuki'l-Kâsıdîn-Tasavvuf İstılahları**, Ahmet Yıldırım-Abdulgaffar Aslan (çev.), T.C. Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul 2014.

İBN HALDUN, **Tasavvufun Mahiyeti**, Süleyman Uludağ (çev.), Dergah Yayınları, İstanbul 2007.

İBN HALDUN, **Mukaddime**, Zâkir Kâdirî Ugan (çev.), Meb Yayınları, İstanbul 1988.

İBN MANZUR, Cemaluddin Muhammed b. Cemaluddin, **Lisanü'l-Arap**, Dar-ı Sadr Yayınları, Beyrut-Lübnan 1986.

el- İSFAHANÎ, Ragıp, **Müfredatü'l el- Fazı'l-Kur'an**, Kahraman Yay., İstanbul 1986.

İMAM RABBANÎ, **Mektûbat-ı Rabbânî**, Talha Hakan Alp-Ömer Faruk Tokat-Ahmet Hamdi Yıldırım (çev.), Semerkand Yayınları, İstanbul 2011.

- İMAM RABBANÎ, **Sirhindî Ma'ârif-i Ledünniyye- Ariflerin Halleri**, Necdet Tosun (çev.), Sufi Kitap Yayınları, İstanbul 2006.
- İMAM RABBANÎ, **Mektûbat-ı İmam-ı Rabbani**, Kasım Yayla, Merve Yayınları (çev.), İstanbul 1999.
- KARA, Mustafa, **Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi**, Dergah Yayınları, İstanbul 2006.
- KARAGÖZ, İsmail, **Dini Kavramlar Sözlüğü**, Diyanet Yayınları, Ankara 2006.
- KARAMAN, Hayrettin, **Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, C. 2, Ankara 2003.
- KASABOGLU, Abdurrahman, “Yusuf ve Züleyha açısından Kur'an da Nefs-i Emar Kavramı Freud'un “id” Kavramıyla bir Mukayese”, **Tasavvuf İlmî ve Akademik Arastırma Dergisi**, Ankara 2006.
- KÂŞÂNÎ, Abdurrezzak, **Letâifü'l-A'lâm-Tasavvuf Sözlüğü**, Ekrem Demirli (çev.), İz Yayınları, İstanbul 2015.
- KAYNAK, Mesut, **Kur'an'da Sevgi**, Yay Matbaacılık, İstanbul 2000.
- KIZILER, Hamdi, “Mevlanaya Göre İnsan ve Değeri”, **Tasavvuf İlmî ve Akademik Arastırma Dergisi Mevlana Özel Sayısı**, Ankara 2005.
- KOÇ, Mustafa. (). Uludağ Üniversitesi'nde Din Psikolojisi İle İlgili Yapılan Tezler (1980-2002) Üzerine Bir Araştırma, **Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sakarya 2004, s. 43-66.
- KOTKU, Mehmed Zahit, **Nefsin Terbiyesi**, Server İletişim, İstanbul 2013.
- KONUR, Himmet, **Hasan Sezâî ve Mektupları Işığında Tasavvuf Hayatı**, Tıbyan Yayınları, İzmir 2003.
- KUSEYRÎ, İmam Ebul Kasım Abdullah Kerim el-Kuseyrî Havazin bin Abdulmelik, **Risale-i Kuseyrî**, Ali Aslan (çev.), Hikmet Nesriyat, İstanbul 2006.
- KÜBRÂ, Necmüddîn, **Usûl-i Aşere-Tasavvufî Hayat**, Mustafa Kara (çev.), Dergah Yayınları, İstanbul 1996.
- KÜÇÜK, Osman Nuri, **Hız. Mevlânâ'ya Göre Seyr- ü sülûk** , <http://akademik.semâzen.net/author/article/print.php?id=859> [11.05.2020].
- MAİRANKAN, İsa Baeva, “Bağımsızlık Öncesi ve Sonrası Orta Asya'da Nakşibendilik: Hüseyiniyye Kolu Örneğinde”, **Oş Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlmî Dergisi**, Kırgızistan 2017.
- MASLOW, Abraham, **Dinler Değerler**, H. Koray Sönmez (Çev.), Doruk Deneyimler Yayınları, İstanbul 1996.

el-MEKKÎ, Ebu Talib, **Kûtu'l- Kulûb**, Yakup Çiçek-Dilaver Selvi (çev.), Semerkand Yayınları, İstanbul 2004.

MUSLU, Ramazan, Halvetiyye'de "Atvâr-ı Seb'a" Yazma Geleneği ve Sofyalı Bâli'nin Atvâr-ı Seb'a Risalesi, **Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi**, İstanbul 2014, S:18, s.43-63.

MUTÇALI, Serdar, **el-Mucem'ül Arabi el-Hadis**, Darcık Yay., İstanbul 1995.

ÖGKE, Ahmet, **Kur'ân'da Nefs Kavramı**, İnsan Yayınları, İstanbul 1997.

ÖZALP, Ahmet, **Nefs mad**, Samil Yayınları, İstanbul 2000.

ÖZAYDIN, Murat, **Şeyh Abdurahman Aktepe**, Cihan Yayınları, İstanbul 2009.

ÖZKÖSE, Kadir, **Tasavvuf El Kitabı**, Grafiker Yayınları, Ankara 2012.

er-Râzî, Fahrüddîn, **Tefsîr-i Kebîr Mefâtîhu'l-Gayb**, Suat Yıldırım (çev.), Akçağ Yayınları, Ankara 1995.

SAYAR, Kemal, **Sufi Psikolojisi**, Yay Basımevi , İstanbul 2016.

es-SERRAC, Ebû Nasr. ,**el-Luma-İslâm Tasavvufu**, Hasan Kâmil Yılmaz (çev.) Erkam Yayınları, İstanbul 2012.

SCHIMMEL, Annemarie, **Tasavvufun Boyutları**, Adam Yayıncılık, İstanbul 1982.

SÜHREVERDÎ, Şihâbuddîn, **Avarifül Maarif (Gerçek Tasavvuf)**, Dilâver Selvi (çev.), Semerkand Yayınları, İstanbul 2007.

ŞEMSEDDİN, Muhammet Nûrî, **Risale-i Murakabe**, Abdulkadir Akçiçek (çev.), Huzur Yayın Dağıtım, İstanbul 2007.

TDV İslam Ansiklopedisi, "Rifaîye", <https://İslâmansiklopedisi.org.tr/Rifaîye>, [03.04.2020].

et-TİRMÎZÎ, Ali Muhammed Hakîm et-Tirmîzî, **Beyânü'l-fark beyne's-sadrive'l-kalbi ve'lfu'âdive'l-lübb**, Nicola Heer (thk.), Kahire 1958.

TOP, Hüseyin, **Mevlevî Usul ve Adabı**, Ötüken Yayınevi, İstanbul 2001.

TOPBAŞ, Oman Nûrî, **İmândan İhsâna Tasavvuf**, Erkam Yayınları, İstanbul 2012.

TOSUN, Necdet, **Türkiye'de Tarîkatlar, Tarih ve Kültür**, İsam Yayıncılık, İstanbul 2015.

ULUDAĞ, Süleyman, **Tasavvuf İstılahları-Tasavvufî Hayat**, Dergah Yayınları, İstanbul 1996.

ULUDAĞ, Süleyman, “Nefis”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul 2006. C. 32, s. 525-529.

ULUDAĞ, Süleyman, **Tasavuf Terimleri Sözlüğü**, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2011.

ÜNAL, Ali, (1990), **Kurân-ı Kerîm’de Temel Kavramlar**, Beyan Yayınları, İstanbul 1990.

YAZIR, Elmalı Hamdi, **Hak Dini Kur’ân Dili**, Akçağ Yayınları Ankara 1995.

YAZIR, Elmalı Hamdi, **Hak Dini Kur’ân Dili**, Ensar Neşriyat, İstanbul 2012.

YEGİN, Abdullah, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedi**, Sebat Yayınları, İstanbul 2006.

YEGİN, Abdullah, **Yeni Lügat**, Hizmet Vakfı Yayınları, İstanbul 2007.

YILMAZ, Hasan Kamil, **Ana Hatlarıyla Tasavuf ve Tarîkatlar**, Ensar Nesriyat, İstanbul 2007.